

T.C

RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**MOLLA HÜSREV VE *MİRKÂTÜ'L-VUSÛL* ADLI ESERİNDEKİ
YÖNTEMİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Seyit BADIR

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Kemal YILDIZ

RİZE – 2013

T.C
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

MOLLA HÜSREV VE *MİRKÂTÜ'L-VUSÛL* ADLI ESERİNDEKİ
YÖNTEMİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Seyit BADIR

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Kemal YILDIZ

28/02/2013

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmza
Başkan : Doç. Dr. Kemal YILDIZ	
Üye : Prof. Dr. Hasan AYIK	
Üye : Doç. Dr. Şevket TOPAL	

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ
..... / / 2013

T.C

RECEP TAYYIP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu tezi bilimsel metotlara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak hazırlayıp sunduğumu, tezde bana ait olmayan tüm bilgi, düşünce ve sonuçları belirttiğimi ve kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

.../.../2013

Seyit BADIR

ÖNSÖZ

Fıkıh usûlü, dinin temel kaynaklarının ne şekilde anlaşılması gerektiğini ve bu kaynakların yardımıyla ibadet ve hukukla ilgili meselelere hangi yöntemlerle çözüm üretilebileceğini inceleyen bir ilim dalı olarak tarih boyunca birçok âlimin eserine konu olmuştur. Hiç şüphesiz ki hukuk felsefesi ve hukuk metodolojisinin pek çok meselesini kendisine konu edinerek dünya hukuk literatürü içinde orijinal bir tür olarak yerini alan Fıkıh usûlü, İslâm ilimleri içerisinde de çok seçkin bir konuma sahiptir.

Molla Hüsrev (ö.885/1480), ilk dönem Osmanlı usûlcü ve fakîhlerindedir. Fatih Sultan Mehmet döneminde şeyhulislâmlık, kazâskerlik ve müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Özellikle Fıkıh usûlü alanında yazmış olduğu *Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl* ve onun şerhi olan *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, fıkıh alanında yazmış olduğu *Gururu'l-Ahkâm* ve onun şerhi *Dürrü'l-Hükkâm* adlı eserleri İslâm hukuk tarihinde önemli bir yere sahiptir. Biz bu çalışmamızda Molla Hüsrev'in usûl görüşlerini *Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl* çerçevesinde incelemeyi ve kendinden önceki usûllerden faydalanması ve kendinden sonrakilere kaynaklık etmesi açısından değerlendirmeyi amaçladık.

Tez çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmamızın konusu, önemi, amacı ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde ana hatlarıyla Fıkıh usûlünün tanımı, konusu ve gâyesi; Fıkıh usûlünün doğuşu ve gelişimi; Fıkıh usûlü yöntemleri ve özellikleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde özet olarak Molla Hüsrev'in hayatı ve ilmî şahsiyeti üzerinde durulmuştur. Tezimizin omurgasını teşkil eden üçüncü bölümün birinci alt başlığında müellifin kendisinin zikretmiş olduğu kaynakların kısaca tanıtımı yapılmış; ikinci alt başlıkta eserin fihristi oluşturularak üçüncü alt başlıkta oluşturulan fihrist çerçevesinde Molla Hüsrev'in *Mirkâtü'l-Vusûl*'de takip ettiği yöntemin tesbiti ve değerlendirilmesine çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise kısa bir değerlendirmede bulunulmuştur.

Bu tez çalışmamızın çok mükemmel bir çalışma olduğunu söylememiz mümkün değildir. Ancak geçmişimiz ile geleceğimiz arasında bir köprü

kurulmasına vesile olup, ecdadımızın bu sahada yapmış oldukları ilmî çalışmalara bir nebze olsun dikkat çekmek ve daha iyi araştırmalara kapı aralamak arzusundayız.

Bu çalışmam esnasında yardımlarını benden esirgemeyen başta danışman hocam Doç.Dr. Kemal Yıldız'a, kıymetli rehberliklerinden dolayı Doç.Dr. Şevket Topal'a ve tezin her safhasında desteklerini gördüğüm Arş. Gör. İlyas Yıldırım, Arş. Gör. M. Sait Arvas, Arş. Gör. H. İbrahim Turhan ve değerli dostum Fatih Yıldız'a teşekkür etmeyi bir borç biliyorum. Ayrıca yetişmemde büyük emekleri olan hocalarımdan vefat etmiş olanları rahmetle anarken sağ olanlarına teşekkür eder hayırlı uzun ömürler dilerim. Bu uzun çalışma esnasında maddi manevi desteğini hiç esirgemeyen kıymetli eşim ve çocuklarıma da en derin kalbi şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
İÇİNDEKİLER.....	3
KISALTMALAR	8
GİRİŞ	9
Araştırmanın Konusu	9
Araştırmanın Önemi	9
Araştırmanın Amacı	10
Araştırmanın Kaynakları	10
BİRİNCİ BÖLÜM.....	11
ANA HATLARIYLA FIKIH USÛLÜ	11
1.1. Fıkıh Usûlü'nün Tanımı, Konusu Ve Gâyesi.....	11
1.2. Fıkıh Usûlü'nün Doğuşu Ve Gelişimi.....	12
1.3. Fıkıh Usûlü Yöntemleri ve Özellikleri.....	13
1.3.1. Fukahâ Yöntemi	14
1.3.2. Mütakellimûn Yöntemi	14
1.3.3. Karma (Memzuc) Yöntem	15
İKİNCİ BÖLÜM	17
MOLLA HÛSREV'İN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ	17
2.1. Yaşadığı Çağ	17
2.2. Hayatı	17
2.3. İlim Tahsili ve Hocaları.....	18
2.4. Öğrencileri.....	19
2.5. Eserleri	19
2.6. İlmi Kişiliği	22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	26
MOLLA HÜSREV'İN <i>MİRKÂTÜ'L-VUSÛL</i> ADLI ESERİNDEKİ YÖNTEMİ	26
3.1. <i>Mirkâtü'l-Vusûl</i> 'ün Kaynakları	26
3.1.1. Fıkıh Usûlü Kitapları.....	27
3.1.2. Furu' Kitapları.....	33
3.2. <i>Mirkâtü'l-Vusûl</i> 'ün içeriği	37
3.3. Molla Hüsrev'in <i>Mirkâtü'l-Vusûl</i> 'de Takip Ettiği Yöntemin Tesbiti ve Değerlendirilmesi	41
3.3.1. Mukaddime.....	41
3.3.1.2. Fıkıh Usûlü'nün tarifi.....	42
3.3.1.3. Fıkıh'ın Tarifi	43
3.3.1.4. Fıkıh Usûlü'nün Konusu	44
3.3.1.5. Fıkıh Usûlü'nün Amacı.....	45
3.3.2. Birinci Maksad: Deliller.....	45
3.3.2.1. Birinci Rükün: Kitap	46
3.3.2.1.1. Kitaba Mahsus Konular.....	47
3.3.2.1.2. Kitap ve Sünnet Arasında Ortak Olan Konular (Mebahis-i Müştereke).....	48
3.3.2.1.2.1. Manaya Delâlet Eden Nazmın Kısımları	49
3.3.2.1.2.1.1. Manaya Vaz' İtibariyle Lafzın Kısımları	50
3.3.2.1.2.1.1.1. Hâss	50
3.3.2.1.2.1.1.1.1. Emir	53
3.3.2.1.2.1.1.1.2. Nehiy	67
3.3.2.1.2.1.1.1.3. Mutlak – Mukayyed	70
3.3.2.1.2.1.1.2. Âmm.....	71

3.3.2.1.2.1.1.3. Müşterek	74
3.3.2.1.2.1.1.4. Cem’i Münekker	76
3.3.2.1.2.1.2. Manaya Delâletinin Açıklığı ve Kapalılığı İtibariyle Lafzın Kısımları.....	77
3.3.2.1.2.1.2.1. Zâhir	78
3.3.2.1.2.1.2.2. Nass	79
3.3.2.1.2.1.2.3. Müfesser	79
3.3.2.1.2.1.2.4. Muhkem	80
3.3.2.1.2.1.2.5. Hafî	81
3.3.2.1.2.1.2.6. Müşkil.....	81
3.3.2.1.2.1.2.7. Mücmel.....	82
3.3.2.1.2.1.2.8. Müteşâbih	83
3.3.2.1.2.1.3. Kullanıldığı Mana İtibariyle Lafzın Kısımları	84
3.3.2.1.2.1.3.1. Hakikat	85
3.3.2.1.2.1.3.2. Mecâz	85
3.3.2.1.2.1.3.3. Sarîh	86
3.3.2.1.2.1.3.4. Kinâye	87
3.3.2.1.2.1.4. Manaya Delâletinin Şekli İtibariyle Lafzın Kısımları.....	87
3.3.2.1.2.1.4.1. Dâll Bi’l-İbâre (İbâresiyle delâlet eden)88	
3.3.2.1.2.1.4.2. Dâll Bi’l-İşâre (İşâretiyle delâlet eden) 88	
3.3.2.1.2.1.4.3. Dâll Bi’ d-Delâle(Delâletiyile delâlet eden)	89
3.3.2.1.2.1.4.4. Dâll Bi’l-İktizâ (İktizâsıyla delâlet eden)	89

3.3.2.1.2.2. Beyân.....	91
3.3.2.1.2.2.1. Beyân-ı Takrîr	92
3.3.2.1.2.2.2. Beyân-ı Tefsîr.....	92
3.3.2.1.2.2.3. Beyân-ı Tağyîr.....	92
3.3.2.1.2.2.4. Beyân-ı Zarûret	93
3.3.2.1.2.2.5. Beyân-ı Tebdîl (Nesh).....	93
3.3.2.2. İkinci Rükün: Sünnet.....	96
3.3.2.2.1. Kavî Sünnet.....	97
3.3.2.2.1.1. Hadîsin Peygamber'e Ulaşma Keyfiyeti (Mütevâtir, Meşhur ve Haber-i vâhid)	98
3.3.2.2.1.2. Râvinin Şartları	98
3.3.2.2.1.3. Râvinin Hali	99
3.3.2.2.1.4. İnkita', (Senette Kesiklik)	99
3.3.2.2.1.5. Ta'n (Cerh ve Ta'dil)	101
3.3.2.2.1.6. Haberin Mahalli (Konusu)	101
3.3.2.2.1.7. Haber	102
3.3.2.2.2. Hz. Peygamber'in Fiilleri.....	103
3.3.2.2.3. Hz. Peygamber'in Takrîrleri	104
3.3.2.2.4. Teznib (Ek Bölüm).....	104
3.3.2.3. Üçüncü Rükün: İcma'	105
3.3.2.3.1. İcma'ın Ta'rifi	106
3.3.2.3.2. İcma'ın Rükünü.....	106
3.3.2.3.3. İcma' Ehli.....	107
3.3.2.3.4. İcma'ın Şartı.....	107
3.3.2.3.5. İcma'ın Hükmü	107

3.3.2.4. Dördüncü Rükün: Kıyâs.....	108
3.3.2.4.1. Kıyâsın Tanımı.....	108
3.3.2.4.2. Kıyâsın Şartları.....	109
3.3.2.4.3. Kıyâsın Rükünleri	109
3.3.2.4.4. Kıyâsın Hükümü	110
3.3.2.4.5. İstihsân	110
3.3.2.4.6. Kıyâsı Def' (İtiraz) Yolları.....	110
3.3.2.4.7. Muâraza ve Tercih.....	111
3.3.3. İkinci Maksad: Hükümler.....	112
3.3.3.1. Birinci Rükün: Hüküm	112
3.3.3.1.1. Teklîfî Hükümler.....	113
3.3.3.1.2. Vaz'î Hükümler.....	113
3.3.3.1.3. Hükümlerin Zâhiri Sebepleri.....	114
3.3.3.2. İkinci Rükün: Hâkim.....	114
3.3.3.3. Üçüncü rükün: Mahkûmun bih	114
3.3.3.4. Dördüncü rükün: Mahkûmun aleyh (Mükellef)	115
3.3.3.4.1. Ehliyet	115
3.3.3.4.2. Avâriz	116
3.3.4. Hâtime (İctihâd)	117
SONUÇ	119
KAYNAKLAR.....	121
ÖZET.....	126
ABSTRACT	127
ÖZ GEÇMİŞ	128

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
b.	Bin, ibn
bkz.	Bakınız
c.	Cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
İSAM	Türkiye Diyanet Vakfı İslâmî Araştırmalar Merkezi
krş.	Karşılaştırınız
ktp.	Kütüphanesi
m.	Milâdî
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
ö.	Ölüm / Ölüm Tarihi
s.	Sayfa
s.a.s.	Sallallâhü ‘aleyhi ve selem
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme eden
ty.	Tarihsiz

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

“Molla Hüsrev ve *Mirkâtü'l-vusûl* adlı eserindeki yöntemi” adlı tezimizin konusu, Molla Hüsrev’in hayatı ve ilmî şahsiyeti, usûl anlayışı ve *Mirkâtü'l-vusûl* adlı eserinde izlediği yöntemin, önceki usulcülerini takip ve sonraki döneme etkisi bağlamında değerlendirilmesidir.

Araştırmanın Önemi

Molla Hüsrev, İslâm düşünce tarihinin Osmanlı döneminde yaşamış, Osmanlı devletinde müderrislik, kazaskerlik ve şeyhülislâmlık yapmış bir âlimdir. Molla Hüsrev, ilgili bölümde de görüleceği üzere birçok alanda eserler vermiş bir şahsiyettir. Onun usûlcü kimliği bu alanda yazmış olduğu “*Mirkâtü'l-Vusûl*” ve kendisinin bu metni şerh etmiş olduğu “*Mir'âtü'l-Usûl*” adlı eserlerinde ortaya çıkarken, fıkıh alanındaki yetkinliği ise “*Gureru'l-Ahkâm*” ve yine kendi şerhi olan “*Düreru'l-Hükkâm*” adlı eserlerinde ortaya çıkmaktadır.

Molla Hüsrev’in birçok kaynaktan istifade ederek meydana getirmiş olduğu *Mirkât* metni (ve onun şerhi olan *Mir'ât*), Osmanlı medreselerinde yıllarca ders kitabı olarak okutulmuş ve üzerine birçok şerh ve hâşiye yazılmış olan bir eserdir. Ona bu özelliği kazandıran husus, usul konularını derli toplu bir şekilde barındırmasıdır. Ayrıca müellif, sadece derleme yapmakla yetinmemiş, eserin tasnifi ve konulara getirdiği açıklamalarla da kendi yaklaşımını ortaya koymuştur. Bu yönleriyle daha sonraki usulcülerin müstağni kalamadığı bir konum ihraz etmiştir.

Gerek bir eğitim kitabı olması ve gerekse üzerinde onlarca çalışma yapılması sebebiyle Molla Hüsrev’in *Mirkât* (ve onun şerhi *Mir'ât*) adlı eseri, sonraki dönem açısından usul sahasında belirleyici bir etkiye sahiptir. Biz de bu önemli eserin hem yöntemini ortaya koymak hem de önceki birikimi sonraya taşıma noktasındaki fonksiyonunu tespit etmeye çalıştık. Bu açıdan günümüze ulaşan Fıkıh usûlü birikimin bir halkasını tekrar ilim dünyasının dikkatine sunmak gibi bir hizmet görmeyi hedefledik.

Araştırmanın Amacı

Bu tezimizin amacı, Molla Hüsrev'in usûlcü kimliğini ve usûl düşüncesini ortaya koymak, kendisinden önceki usûl geleneğinden ne şekilde istifade ettiğini ve kendisinden sonraki usûlcülere nasıl kaynaklık ettiğini tespit etmektedir. Ayrıca bu çalışma ile üzerinde çok fazla araştırma yapılmayan Osmanlı dönemi Fıkıh usûlü çalışmalarına dikkat çekmek de hedeflenmiştir.

Araştırmanın Kaynakları

“Molla Hüsrev ve *Mirkâtü'l-vusûl* adlı eserindeki yöntemi” adlı tezimizin kaynakları, öncelikle müellifin usûl metni olan *Mirkât* ve onun şerhi olan *Mir'ât*'tır. Molla Hüsrev'in görüşlerini karşılaştırmak ve istifade ettiği kaynakları göstermek amacıyla, Debûsi'nin (ö.430/1039) “*Takvîmü'l-edille*”, Pezdevî'nin (ö.482/1089) “*Kenzu'l-vusûl*” ve onun Abdulaziz el-Buharî (ö.730/1330) tarafından yapılmış olan şerhi “*Keşfu'l-esrâr*”, Serahsî'nin (ö.483/1090) “*el-Usûl*”, Nesefî'nin (ö.710/1310) “*Menâr*” ve şerhi “*Keşfu'l-esrâr*”, Alaaddin es-Semerkandî'nin (ö.539/1144) “*Mîzânü'l-Usûl*”, Sadruşşerîa'nın (ö.747/1347) “*Tavdîh*”, Gazzâli'nin (ö.505/1111) “*el-Müstesfâ*”, ve Molla Fenârî'nin (ö.834/1431) “*Fusûlü'l-Bedâi*” adlı eserlerinden yararlanmaya çalıştık. Müellifin kaynaklık ettiği usûller olarak kabul edebileceğimiz, Şakiru'l-Hanbelî'nin (ö.1958) “*Usûlu'l-Fıkhî'l-İslâmî*”, Büyük Haydar Efendi'nin (ö.1321/1903) “*Usûl-i Fıkıh Dersleri*”, Seyyid Bey'in (1343/1925) “*Usûl-i Fıkıh Dersleri*” ve Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö.1971) “*Hukukî İslâmiyye Kamusu*” adlı eserlerini de incelemeye çalıştık. Usûl kaynaklarının ve terimlerinin açıklanmasında Türkiye Diyanet Vakfının İslâm Ansiklopedisinin ilgili maddelerinden istifade etmeye çalıştık. Bunun dışında Ferhat Koca'nın “*Molla Hüsrev*” adlı basılmış eseri ve Molla Hüsrev'in hayatı ve fikhî görüşleri hakkında yapılmış akademik çalışmaları da kaynak olarak kullandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANA HATLARIYLA FIKIH USÛLÜ

1.1. Fıkıh Usûlü'nün Tanımı, Konusu Ve Gâyesi

Müctehidin şer'î amelî hükümleri tafsîlî delillerden çıkarabilmesine yarayan kurallar bütününe fıkıh usûlü denir. Fıkıh usûlü (Usûlü'l-fikh), bir isim tamlaması/izafet terkididir. Bu ilme, bazen tamlamanın başına ilim sözü eklenerek "ilmu usûli'l-fikh" denildiği gibi, bazen de fıkıh lafzı çıkarılarak sadece "ilmu'l-usûl" denir. Bugün fıkıh usûlü tabirinin karşılığı olarak İslâm Hukuk Felsefesi, İslâm Hukuk Metodolojisi, İslâm Hukuk Usûlü, İslâm Teşri' Usûlü, İslâm Hukuku Nazariyatı gibi terimlerin kullanıldığını görmekteyiz.¹

Bir ilmin diğer ilimlerden farklılığı, konusu itibariyledir. Her ilmin kendine ait bir konusu olduğu gibi fıkıh usûlünün konusu da genel kabule göre "şer'î deliller ve şer'î hükümler"dir.²

Bu ilmin gâyesi, şer'î hükümlerin, şer'î delillerden nasıl ve ne şekilde çıkartılacağını göstermektir. Bu sebeple şer'î hükümlerin hakikatlerine bütün şartlarıyla vakıf olmak, ancak bu ilim sayesinde mümkün olabilir. Fıkıh usûlü ilminin koyduğu kâideleri bilmeyen bir kimse tefsîr, hadîs ilimlerini bilse dahi şer'î hükümlerin hakikatlerine nüfuz edemez. Aynı şekilde Kur'an ve Sünnet'in ihtiva ettiği hükümleri hakkıyla anlamak için dil ilimlerini bilmek yeterli olmayıp Fıkıh usûlü ilminde de ihtisas yapmak gerekir. Müctehidler ictihâdlarında, fakihler hüküm istihrâcında bu ilmin kâide ve esaslarından son derece

¹ Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fikhî'l-İslâmî*, İstanbul: Güven Matbaacılık, ty, s. 31; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahatı Fikhîyye Kamusu*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, ty, I, 38; Seyyid Bey, *Usûl-i Fikh Dersleri*, İstanbul: Matbaai-Hukukiyye, 1328, I, 3; Seyyid Bey, *Medhal*, İstanbul: Matbaai-Amire, 1333, s. 66; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fikh Dersleri*, İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ty, s. 7; Zekiyyuddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fikh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yay., 2008, s. 27, 28.

² Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fikhî'l-İslâmî*, s.33; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye Kamusu*, I, 39; Seyyid Bey, *Usûl-i Fikh dersleri*, I, 3; Seyyid Bey, *Medhal*, s. 72; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fikh Dersleri*, s. 7.

faaydalanırlar. Bu ilmin esaslarını bilmeyenler, Kur'an ve Sünnet'ten hüküm çıkartırken hata edebilirler.³

Sonuç olarak diyebiliriz ki, bu ilmin esaslarını öğrenen bir fakîh, hüküm istinbâtında isabetli neticelere varabilecektir. İsbetli kararlara varabilen ve onları hayatına tatbik eden bir âlimin ise dünya ve ahiret saadetini kazanması umulur.

1.2. Fıkıh Usûlü'nün Doğuşu Ve Gelişimi

Fıkıh usûlü ilmi, hicrî ikinci asrın sonlarında yani Hz. Peygamber (s.a.s), Sahâbe ve Tâbiûn devirlerinden sonra ortaya çıkmış ilimlerdenir. Zira Hz. Peygamber devrinde hükümler bizzat kendisinden öğreniliyordu. Yani hükümler Rasûlullah'a vahyedilen Kur'ân ile veya onun Kur'ân'ı söz, fiil veya takrîr yoluyla açıklayan sünneti ile sabit oluyordu. Bu durumda bir takım metod ve kuralların tespit edilip ortaya konulmasına ihtiyaç duyulmuyordu.

Hz. Peygamber'in Rabb'ine kavuşmasından sonraki dönemde insanlar arasında iftâ ve kazâ (yargı) görevini sahâbenin büyükleri yürütüyordu. Bunlar, Kur'ân ve sünnetin dili olan Arapçayı, âyetlerin nüzul ve hadîslerin vürûd sebeplerini çok iyi biliyorlar, İslâm teşrîinin inceliklerine, maksat ve hedeflerine tam manasıyla vâkıf bulunuyorlardı. Çünkü bu büyük sahâbiler kavrama gücü, zekâ ve ahlâkî meziyetler bakımından seçkin insanlar oldukları gibi, bunun ötesinde bir de uzun süre Rasûlullah ile beraber yaşamış, ona arkadaşlık etmiş kişilerdi. Dolayısıyla şer'î kaynaklardan hüküm istinbâtı sırasında kullanılacak kuralları teorik bir şekilde ele almaya ihtiyaç duymamaktaydılar.

Ashâb, dinî veya dünyevî herhangi bir olayın hükmünü tesbit ihtiyacını duyduklarında, doğrudan doğruya Allah'ın Kitab'ına müracaat ederler, burada ihtiyaç duydukları konu ile ilgili hükmü bulamazlarsa Rasûlullah'ın sünnetine bakarlar, orada da aradıklarını bulamazlarsa ictihâd ederler, (Kur'ân ve sünnetten) benzer olaylar araştırırlar, buldukları hükmü karşılaştıkları benzer olaylara da uygularlardı. Benzer olay da bulamazlarsa, İslâm hukukunun koyduğu

³ Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 36-37; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye Kamusu*, I, 40; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, I, 6; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s.7; Seyyid Bey, *Medhal*, s. 85.

hükümlerde gözettiği menfaat ve ihtiyaçları göz önünde bulundurarak, karşılaştıkları olaya uygun olan ve maslahatı gerçekleştiren çözümü ortaya koyuyorlardı.

Saîd b. Müseyyeb (ö. 91/710), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Kadı Şurayh (ö. 80/699), İbrahim Nehaî (ö. 94/714) vb. tâbiûn müctehidleri de aynı yolu takip etmişlerdi.

İlk asır, sahâbe ve tâbiûn devri böylece geçtikten sonra, daha önce mevcut olmayan yeni durumlar ortaya çıktı. Arapların Arap olmayanlarla iyice karışması bu durumlar arasında yer alıyordu. Bu karışma Arap dilinin o derece zayıflamasına yol açtı ki artık eskiden olduğu gibi Arapçanın İslâm toplumunun tabîi dili haline dönmesi imkânsızlaştı. Müctehidlerin görüş belirtmelerini gerektiren çok sayıda olayların ortaya çıkışı da bu durumlardan biriydi. Yine müctehidlerin çoğalması, ictihâd ve hüküm istinbâtında yöntemlerin çeşitliliği ve her birinin kendine göre doğru olan yolu takip etmesi bu yeni durumlar arasında zikredilmelidir. İşte bütün bunlar, fakîh ve müctehidleri, ictihâd faaliyetinin disipline edilmesi ve keyfî hüküm verme ihtimaline karşı tatmin edici bir tedbir alınması için harekete geçirerek, onları şer'î delillerden hüküm istinbât edilirken esas alınacak prensipler ve kurallar belirlemeye sevketti. Onlar bu prensip ve kuralların belirlenmesinde, nasslarda yer alan ifadelerin kullanım tarzlarına ve Arap dilinin üslûplarına tümevarım metodunu uygulama yolundan faydalandılar. Sonra bu kuralları tedvin ettiler (derlediler) ve "Usûlü'l-Fıkh" adını verdikleri müstakil bir ilmi disiplin haline getirdiler.⁴

1.3. Fıkıh Usûlü Yöntemleri ve Özellikleri

Fıkıh usûlü alanında ilk te'lif edilen eserin, İmam Şafî'ye (ö.204/819) ait olan "*er-Risale*" adlı eser olduğu nakledilir. İmam-ı A'zam Ebû Hanife (ö.150/767) ve öğrencisi Ebû Yusuf'a (ö.182/798) ait fıkıh usûlü eserlerinin varlığından söz edilse de onlardan elimize ulaşmış bir eser yoktur.⁵

⁴ Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s.34, 35; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye Kamusu*, I, 41, 42; Seyyid Bey, *Medhal*, s. 7 - 50; Zekiyyuddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 32, 33.

⁵ Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s.34, 35; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye Kamusu*, I, 41 - 43; Seyyid Bey, *Medhal*, s.50 - 60; Zekiyyuddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin esasları*, s. 33, 34.

İmam Şafî'den sonra Fıkıh usûlü sahasında birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerden bir kısmı Mütakellimûn, bir kısmı Hanefî veya fukahâ yöntemi diğer bir kısmı ise bu iki yolun birleştirilmesi (memzûc) yöntemiyle kaleme alınmıştır.⁶ Bu yöntemlerden kısaca bahsettikten sonra bu metotlarla yazılmış fıkıh usûlü eserlerinden birkaçını zikretmemiz yerinde olacaktır.

1.3.1. Fukahâ Yöntemi

Bu usûle *Fukahâ mesleği* (metodu) veya *Tarîkâtü'l-Hanefîyye* de denilmiştir. Hanefî metodunun özelliği, mezhep imamları ictihâd ederken ve fikhî meselelerin hükmünü ortaya koyarken takip ettiklerine kanaat getirilen usûl kurallarının tespit edilmesidir. Bu yöneme göre usûl yazarların bu kuralları tespit ederken dayandıkları esas malzeme, mezhep imamlarından nakledilen fikhî çözümlerdir.⁷

Bu yöntemle yazılan fıkıh usûlü eserlerinden en meşhur olanları şunlardır:⁸

- 1- *el-Fusûl fi'l-Usûl (Usûlü'l-Cessâs)*: Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs (ö.370 /981).
- 2- *Takvîmu'l-Edille*: Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö.430/1039)
- 3- *Kenzü'l-vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl*: Ebû'l- Hasan Ali b.Muhammed el Pezdevî (ö.482/1089)
- 4- *Usûlü's-Serahsî*: Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî (ö.483 /1090).

1.3.2. Mütakellimûn Yöntemi

Bu yöntemi, Mutezile ve Şafîî mezheplerine mensup kelâm âlimleri uygulamışlardır. Genelde kelâm âlimlerinin uygulaması sebebiyle bu yöneme “mütakellimûn mesleği”, uygulayan âlimlerin çoğunluğunun Şafîî mezhebine

⁶ Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun, “*Mukaddime ibn Haldun*”, thk. Ebû Abdillâh es-Seîd el-Menduh, Mekke: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1426/2005, II, 136 -139.

⁷ Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 34, 35; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye Kamusu*, I, 41 - 43; Seyyid Bey, *Medhal*, s. 50 - 60; Zekiyyuddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 33- 34.

⁸ Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 34, 35; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye Kamusu*, I, 41 - 43; Seyyid Bey, *Medhal*, s.50 - 60; Zekiyyuddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 40.

mensup olması sebebiyle de “Şafiî mesleği ve usulü” denilmiştir. Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine mensup âlimler de bu yöntem üzere eser yazmışlardır.

Mütekellimûn metodunun özelliği usûl kurallarının, delillerin ve burhanların gösterdiği yönde va'z edilmesidir. Bu metoda göre eser yazan usûlcüler, imamlarından nakledilmiş fikhî çözümlere uygun olup olmadığına bakmaksızın, delillerin desteklediği kuralları tespit ve kabul etmişler, delillere aykırı düşen kuralları reddetmişlerdir.⁹

Bu yöntemle yazılan fıkıh usûlü eserlerinden en meşhur olanları şunlardır:

- 1- *el-Umed*: el-Kâdî Abdülcebbâr (ö.415/1024).
- 2- *el-Mu'temed fî Usûli'l-Fıkh*: Ebû'l-Huseyn Muhammed b. Tayyib el-Basrî (ö.436/1044).
- 3- *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh*: Ebû'l-Meâlî Abdullah b. Yusuf el-Cuveynî. (ö.478/1085).
- 4- *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*: Ebû Hâmid Muhammed b.Muhammed el-Gazzâlî (ö.505/1111).
- 5- *el-Mahsûl fî İlmi Usûli'l-Fıkh*: Fahrüddin Muhammed er-Râzî (606/1028).
- 6- *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*: Seyfüddin el-Âmidî Ebû'l-Hasan Ali (631/1234).¹⁰

1.3.3. Karma (Memzuc) Yöntem

İlk devirden sonra gelen bazı usûlcüler de her iki yöntemi birleştiren eserler yazmışlardır. Bu müellifler eserlerinde bütün mezheplere dair kâideleri, delilleriyle birlikte zikretmişlerdir. Fakihlerin ittifak ve ihtilaf ettikleri görüşleri ve dayanmış oldukları sebepleri birlikte vermişlerdir. Böylece bu eserlerde, bütün mezheplere ait usûl bilgilerinin topluca ve mukayeseli olarak öğretilmesi

⁹ Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s.34- 35; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye Kamusu*, I, 41 - 43; Seyyid Bey, *Medhal*, s. 50 - 60; Zekiyyuddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 33- 34.

¹⁰ Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s.34-35; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye Kamusu*, I, 41 - 43; Seyyid Bey, *Medhal*, s.50 - 60; Zekiyyuddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 39.

hedeflenmiştir. Ayrıca bir mezhebin benimsediği esasların diğer bir mezhebin benimsediği esaslara karşı müdafaası yoluna da gidilmiştir. Hanefî, Şafîî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine mensup bazı âlimler, bu yönteme göre eserler telif etmişlerdir.¹¹

Bu yöntemle yazılan fıkıh usûlü eserlerinden en meşhur olanları şunlardır:

1- *Bedîu'n-Nizâm*: Muzafferuddin Ahmed b. Ali el-Bagdâdî el-Hanefî, ibnü's-Saâtî (ö.694/1295).

2- *et-Tavdîh fî Halli Ğavâmidi't-Tenkîh*: Ubeydullah b. Mesûd el-Buhârî el-Hanefî, Sadru's-Şerîâ es-Sânî (ö.747/1347).

3- *Cemû'l-Cevâmî fi'l-Usûl*: Abdulvehhâb b. Ali es-Subkî (ö.771/1369).

4- *Fusûlü'l- Bedâi' fi Usûli's-Şerâi'*: Molla Fenârî (ö.834/1431).

5- *Tahrir*: Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid ibnü'l-Hümâm es-Sivasî (ö.861/1457).¹²

¹¹ Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 34- 35; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye Kamusu*, I, 41 - 43; Seyyid Bey, *Medhal*, s. 50 - 60; Zekiyyuddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 40.

¹² Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s.34- 35; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye Kamusu*, I, 41 - 43; Seyyid Bey, *Medhal*, s.50 - 60; Zekiyyuddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 40.

İKİNCİ BÖLÜM

MOLLA HÜSREV'İN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Bu bölümde kısaca Molla Hüsrev'in hayatı ve ilmî kişiliği hakkında bilgiler sunacağız.

2.1. Yaşadığı Çağ

Molla Hüsrev, I. Mehmet (Çelebi), II. Murat ve II. Mehmet (Fâtih) dönemlerinde yaşamıştır. Bu süreç, Osmanlı Devleti'nin imparatorluk olma yolunda büyük gelişmeler gösterdiği bir dönemdir. Bu güçlü siyasi yapının, Molla Hüsrev'in ilmî faaliyetlerini sürdürmesinde olumlu katkılar sağladığı bir gerçektir.

2.2. Hayatı

Asıl adı Muhammed (Mehmed) b. Ferâmuz b. Ali el-Hanefî'dir. Molla Hüsrev olarak meşhur olmuştur. II. Murat ve Fatih devri âlim ve hukukçularından olup Osmanlı Devletinin üçüncü şeyhülislâmıdır.¹³

Molla Hüsrev'in nerede doğduğu hakkında kaynaklarla farklı bilgiler bulunmakla beraber Sivas ile Tokat arasında Yerköy'e yakın Karkın köyünde doğduğu söylenebilir. Bu yörede yerleşik Türkmenlerden Ersak (Varsak) kabilesindedir. Ne zaman dünyaya geldiği de kaynaklarda zikredilmemiştir.¹⁴

Babasının vefatından sonra Osmanlı emirlerinden olan eniştesi Hüsrev'in yanında bir müddet kaldığından dolayı ona, "hüsrev kayını" denilirken daha sonra Hüsrev onun mahlası olmuş, bir müddet sonra da ilminden ötürü kendisine Molla Hüsrev denilmiştir.¹⁵

¹³ İsamüddin Ahmet b. Muslihuddin, Taşköprizade, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, thk. Ahmed Suphi Furat, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1405/1985, s. 116; *Miftahu's-Saâde ve Misbahu's-Siyâde*, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1968, II,192; Ebû'l Hasenât Muhammed Abdulhay Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye fî Terâcimi'l Hanefiyye*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1324/1946, s.184;Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, Bursa: Arasta Yayınları, 2001, 196-197.

¹⁴ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara: TDV, 2006, s.108; Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, s. 197.

¹⁵ Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 108; Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, s.196; Hayreddin Karaman, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009, s. 278.

Bazı kaynaklarda onun Türkmen, bazılarında ise Rum kökenli bir mühtedinin çocuğu olduğu kaydedilmektedir. Taşköprizade de bir eserinde Rum asıllı mühtedi, diğer bir eserinde ise dedesinin isminin Ali olmasından hareketle onun müslüman bir aileden olduğunu söylemektedir.¹⁶

Molla Hüsrev, hayatının ilk devresini doğduğu Rum vilayetinde geçirmiş ve ilk eğitimini de babası öldükten sonra eniştesinin himayesinde almıştır. Molla Hüsrev, eğitimini tamamladıktan sonra ilk resmi görevi olan Edirne’de Şah Melek Medresesi müderrisliğine atanmıştır. İstanbul’un fethinin ardından ilk başkadı Hızır Bey’in vefatından (863/1459) sonra ise İstanbul kadılığına atanmıştır. Bunun yanında Galata ve İskenderiye kadılıkları ile Ayasofya Medresesi müderrisliği de Molla Hüsrev’e verilmiştir. Molla Hüsrev, yirmi yıldan fazla İstanbul Müftüsü olarak görev yapmış ve h. 885 yılı Şaban ayında (1480 Ekim), bir cuma günü İstanbul’da vefat etmiştir. Cenazesi Bursa’ya götürülerek kendi yaptırdığı medresenin avlusuna defnedilmiştir.¹⁷

2.3. İlim Tahsili ve Hocaları

Molla Hüsrev, yükseköğrenim dâhil bütün tahsilini memleketinde yapmış olan Osmanlı âlimlerindedir. Molla Hüsrev’in hocası olan ilim adamları hakkında kaynaklarda ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Ancak kaynaklarda görebildiğimiz kadarıyla Bursa’da Bursa kadısı Yusuf Bâli’den (ö. 840/1436) ve Edirne’de Taftâzânî’nin talebelerinden Burhaneddin Haydar el-Herevî (ö. 830/1427) ile Molla Yegân (ö.840/1436) ve şeyh Hamza gibi Osmanlı âlimlerinden dersler alarak ilmini tamamlamıştır.¹⁸

Molla Hüsrev’in bir taraftan Haydar el-Herevî, diğer taraftan Yûsuf Bâli’ye talebelik etmiş olması, özellikle Taftâzânî ve Molla Fenârî’nin onun üzerindeki tesirini hissedilir dereceye çıkarmıştır. Özellikle usûl eseri olan

¹⁶ Taşköprizade, *Şakâik*, s.116; Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, s. 197; Ferhat Koca, “Molla Hüsrev”, *DİA*, XXX, 252; Taşköprizade, *Miftâh*, II, 192; Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, s. 197; Koca, “Molla Hüsrev”, XXX, 252.

¹⁷ Taşköprizade, *Şakâik*, s.116- 118; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye fi Terâcimi'l Hanefiyye*, s. 184; Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, s. 197; Koca, “Molla Hüsrev”, XXX, 252.

¹⁸ Taşköprizade, *Şakâik*, s.117; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye* s.184; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s.108; Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, s. 197; Koca, “Molla Hüsrev”, XXX, 252.

“*Mir’âtu’l-Usûl*”de ele aldığı konularda Taftâzânî ve Molla Fenârî’nin etkisi oldukça barizdir.

2.4. Öğrencileri

Edirne fethedildikten sonra İstanbul ve bir süreliğine Bursa’da kendi yaptırdığı medresede müderrislik yapan Molla Hüsrev, pek çok talebe yetiştirmiştir.

Hasan Çelebi (886/1481), Molla Muhyiddîn Mehmed İbn Mağnisâ (888/1483), Hasan b. Abdissamed es-Samsûnî (891/1486), Yusuf b. Cüneyd et-Tokâdî (905/1499), İsmail Kemâlüddin Karamânî (920/1514), Zenbilli Ali Cemâlî Efendi (932/1525) gibi Osmanlı dönemi önde gelen âlimleri Molla Hüsrev’in talebelerindendir.¹⁹

Molla Hüsrev’in, çok önemli ilim adamlarına hocalık yaptığını görmekteyiz. Molla Hüsrev’in kendisinden sonra gelen ilim adamları üzerindeki etkisini daha yakından görebilmek için talebelerine ait çoğu yazma halinde bulunan eserlerin gözden geçirilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

2.5. Eserleri

Molla Hüsrev, eserlerinin çoğu yazma halinde bulunan Osmanlı âlimlerindendir. Özellikle Türkiye’deki yazma eserler konusunda bilimsel açıdan birçok araştırmanın yapılması gerektiği herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Çünkü her bir Osmanlı âliminin yazdığı eserlerin tespit edilip ortaya çıkarılması ilim dünyasının beklediği önemli bir hizmettir.

Tefsîr, Kelâm, Mantık, Arap dili ve edebiyatı hakkında Molla Hüsrev’in birçok eseri vardır. Müellifin matbu ve kütüphanelerde yazma halinde bulunan eserleri şunlardır:

¹⁹ Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, s. 199; Koca, “Molla Hüsrev”, XXX, s. 253.

1. *Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl.* Tezimize konu olan fıkıh usûlü eseridir. Bizzat müellif tarafından *Mir'âtü'l-usûl fî Şerhi Mirkâti'l-vusûl* adıyla şerhedilmiştir. Veciz ve sade bir üslûpla yazılan *Mir'âtü'l-usûl* Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve defalarca basılmıştır. (İstanbul 1217, 1262, 1272, 1273, 1282, 1296, 1304, 1310, 1321; Kahire 1289) Sistemli yapısıyla “*Mir'ât*”, usûl eserleri arasında çok önemli bir yere sahiptir. Bu özelliğiyle fıkıh usûlü tarihi açısından son derece önemlidir. *Mir'ât* üzerine birçok hâşiye, ihtisar ve tercüme çalışmaları yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Hâşiyeleri: Mevlânâ Mehmed İzmîrî (ö.1165/1751), *Hâşiye ala Mir'âti'l-usûl*; Hâmid b. Mustafa el-Konevî (ö.1098/1687), *Hâşiye alâ Mir'âti'l-usûl*; Tarsûsî Mehmed Efendi (ö.1117/1706), *Hâşiye alâ Mir'âti'l-ûsûl*; Abdürrezzâk b. Mustafa el-Antâkî (ö.1279/1862), *Hâşiye alâ Mir'âti'l-usûl*; Hoca Mustafa b. Abdullah el-Vidinî (ö.1271/1854), *Takrîrü'l-Mir'ât*; Eyyûbîzâde Mustafa b. Yusuf el-Mostarî (ö.1119/1708), *Miftâhu'l-husûl alâ Mir'âti'l-usûl*; Ebû Saîd Hafîdü'n-Nisârî (ö.1188/1774), *Vesîletü'l-vusûl ilâ mesâili'l-usûl*.

Mir'âtü'l-usûl, Ahmed Hamdullah b. İsmail Hâmid Ankaravî (ö.1317/1899) tarafından *Muhtasarü Mir'âti'l-usûl* adıyla ihtisar edilmiş; eserin metni olan *Mirkâtü'l-Vusûl* ise Osman b. Mustafa el-Gelibolî tarafından (ö.1136/1723) *Teshîlü Mirkâti'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir.

2. *Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Gureri'l-ahkâm.* Müellifin kaleme aldığı fıkıh eseri olup *Gurerü'l-Ahkâm*'ın şerhidir (I-II, İstanbul 1310, 1317, 1319, 1329; Kahire 1294, 1297).

3. *Hâşiye ale't-Telvîh.* Sadrüşşerîa'nın fıkıh usûlüne dair *et-Tavdîh*'i üzerine Taftâzânî'nin yazdığı *et-Telvîh* isimli hâşiyesine yapılan ilâvelerden ibârettir (I-II, İstanbul 1284; I-II, Mısır 1322).

4. *Hâşiye alâ Envâri't-tenzîl li'l-Beydâvî.* Bakara Sûresinin 142. ayetine kadar yapılmış bir hâşiye olup Muhammed b. Abdilmelik el-Bağdâdî tarafından Bakara sûresinin sonuna kadar tamamlamıştır (Süleymaniye Ktp. Yenicami, nr.

131/3; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 114, 115; Köprülü Ktp. Mehmed Âsim Bey, nr. 17; Nuruosmaniye Ktp. nr. 72, 146, 487).

5. Hâşiye'ulâ Hâşiyeti'1-Muhtasar li's-Seyyid eş-şerîf. İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasarü'l-Müntehâ* adlı fıkıh usûlüne dair eseri için Seyyid şerîf el-Cürcânî'nin kaleme aldığı hâşiyenin özellikle mukaddime kısmı üzerine bir hâşiyedir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 471; Hamidiye, nr. 424; Damad İbrahim Paşa, nr. 229, 453).

6. Şerhu Usûli'l-Pezdevî. Hanefî usulcü Pezdevî'nin *el-Usûl* adlı eserinin şerhidir (Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1141).

7. Risale fi'1-velâ. *Risâletü'l-velâ* (*Risale fi bahsi men tevellede min hürreti'l-asl ve'l-ıtk*) adıyla da anılan eser Molla Hüsrev'in, kölelik hukukuna dair önemli bir çalışmasıdır. Bu risale Osmanlı hukukçuları arasında tartışmalara yol açmış ve birçok âlimin sert tenkitlerine mâruz kalmıştır (SüleymaniyeKtp. Süleymaniye, nr. 1051, Şehid Ali Paşa, nr. 2755, 2795/4;Nuruosmaniye Ktp. nr. 596, 1563/2)

8. Nakdü'l-efkâr fî reddi'1-enzâr. Eserin farklı nüshaları mevcuttur. (Süleymaniye Ktp. Giresun, nr. 92; Kayseri Râşid Efendi Ktp. Râşid Efendi, nr. 309).

9. Hâşiye ale'l-Mutavvel. Taftâzânî'nin eseri üzerine yazılmış bir hâşiyedir. (Millet Ktp. Feyzullah Efendi, nr. 1791 1792; Nuruosmaniye Ktp. nr. 4411; Koca Râgıb Paşa Ktp. nr. 1232, 1233).

10. Vasiyetname. Molla Hüsrev, Türkçe kaleme aldığı vasiyetnamesinde ölümünün ardından defnedilinceye kadar yapılmasını istediği işlemleri anlatmaktadır. (Süleymaniye Ktp. Lâleli, nr. 905/2, Pertev Paşa nr. 621/16; Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi, nr. 3248).

11. Esâsü'l-ıktibâs Tercümesi. Nasîrüddîn-i Tûsî'ye ait Farsça olan mantık eserinin Arapça çevirisi olup Fâtiḥ Sultan Mehmed'e takdim edilmiştir (İÜ Ktp. AY, nr. 13)

Bunların dışında kütüphane kataloglarında Molla Hüsrev adına kayıtlı olan eserlerden bazıları şunlardır: *el-Cevheretü'l-münîfe fî şerhi Vasiyyeti Ebî Hanîfe*;

Erba'a ve hamsûne fârıza; el-Fusûlü'l-mühimme fi te'lifi'l-ümme; Hâşiye ale'l-Hayâlî; Hâşiye ale'l-tavali'l-envâr; Kelâm müte'allik bi't-tesmiye fi evâli's-süver; Risale fi esrâri'l-Fâtîha; Risale fi i'râbi "elif lâm mîm zâlike'l-kitâb"; Risale ma'mûle alâ sûreti'l-En'âm; Risâle fi tefsîri Kavlihî teâlâ "lem tekün âmenet min kablü"; Şerh-i Kırâât; Hulâsatü'l-Fetâva'l-Bezzâziyye; Kâşifetü's-şübühâti'l-Aleviyye; Risalealâ Asabe-i Seb'a; Risale fi'l-vaz'.²⁰

2.6. İlmi Kişiliği

Başlangıcından itibaren Osmanlı âlimleri, temel eğitimlerini Osmanlı ülkesinde alıp ihtisasını dışarıda yapanlar, bütünüyle Osmanlı topraklarında yetişenler ve başka ülkelerde yetişip Osmanlı'ya gelenler olmak üzere üç grupta değerlendirilebilirler. İznik medreselerinde müderrislik yapan Davud-ı Kayserî (ö.751/1350) ve Bursa medreselerinin meşhur müderrislerinden Molla Fenârî (ö.834/1431) eğitimlerinin bir kısmını memleketlerinde yaptıktan sonra ihtisas için Kahire'ye gitmişlerdir. Hızır Bey (ö.863/1458), Molla Yegân ve Molla Hüsrev gibi şahsiyetler ise bütünüyle Osmanlı eğitim ve öğretiminin eserleridir. Molla Gürânî (ö.893/1488) ve Ali Kuşçu (ö.879/1474) gibi bazı âlimler ise tahsil hayatının tamamını Anadolu dışında tamamlayıp, çeşitli davetlerle Osmanlı'ya dışarıdan gelmiş âlimlerdir.

Molla Hüsrev gibi bir usûlcü ve fakîhin başka ülkelere gitmeden Osmanlı'da yetişmiş olması XV. Asır eğitim sisteminin başarısını gösteren en önemli örneklerden biri olarak değerlendirilebilir.²¹

Molla Hüsrev eserleri, kişiliği ve Osmanlı kurumlarında aldığı görevlerle, dönemin en seçkin ilim adamlarından biridir. Molla Hüsrev, başta fıkıh ve fıkıh usûlü olmak üzere Arap dili ve edebiyatı, şiir, hat sanatı gibi pek çok alanda eserler vermiştir. Fakat Osmanlı tarihindeki konumunu ona fıkıh alanındaki çalışmaları kazandırmıştır. Dönemin Osmanlı padişahı Fatih'in Molla Hüsrev'e büyük bir sempatisinin olup ona *zamanımızın Ebû Hanîfe'si* diyerek iltifat ettiği

²⁰ Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, s. 199 - 218; Koca, "Molla Hüsrev", XXX, 253; Ferhat Koca, "Mir'âtü'l-Usûl", *DİA*, XXX, 148; Ferhat Koca, "Molla Hüsrev", Ankara: TDV, 2008, s. 57 - 73.

²¹ Koca, *Molla Hüsrev*, s. 75, 76.

ve yaptığı çalışmaları desteklediği bilinmektedir.²² Eğitim hayatını başından sonuna kadar Osmanlı ilmiye teşkilatı içerisinde geçiren Molla Hüsrev, bu teşkilatın modern görünüm kazânmasında aktif rol oynamıştır. İlmiye teşkilatı içerisinde müderris olarak başladığı kariyerini, teşkilatın zirvesi olan şeyhülislâm olarak tamamlamıştır. Osmanlı tarihinde bu makama gelen üçüncü kişi olduğu söylenmektedir.²³ Müderrisliğe başladığı dönemlerden itibaren ilmî sahada üretkenliğiyle ön plana çıkmıştır. Gençlik dönemlerinden itibaren eski âlimlerin kitaplarından her gün iki yaprak şerh etmeyi bir davranış haline getirdiği belirtilmiştir. Daha sonraki olgunluk dönemlerinde de üretkenliğini kendi eserlerini ortaya koymak suretiyle devam ettirmiştir. Nitekim ölümünden sonra terikelerinde kendi el yazısıyla pek değerli eserler ortaya çıkmış ve gâyet pahalı olarak satılmışlardır.²⁴

Molla Hüsrev, Osmanlı ilmiye teşkilatında önemli görevler almasına rağmen ilmî faaliyetleri resmi makamlara tercih eden bir kişiliğe sahiptir. Fakat padişaha olan yakın ilgisinden veya bunu bir zorunluluk olarak görmesinden dolayı bu görevleri kabul etmiştir. Müslüman olmayan kimselerle diyalogu ve halk içine karışmayı abesle iştigal saydığını ifade eden Molla Hüsrev, bu yüzden aldığı kadılık görevlerini bela olarak görmüş, kadılıkla geçen yıllarını oyalanma olarak nitelendirmiştir. Fakat bu görevle hukuk tatbikatının içine girmesi, onu bu sahada ihtiyaç duyulan bir metin olan “*Gürerü'l-Ahkâm*”ı yazmaya sevk ettiğinden bunun kendisi için hayırlı bir imtihan olduğunu belirtmiştir. Bu metni tamamlamak üzereyken kendi ifadesiyle kadılık belasından kurtulmuş ve peş peşe gelen bu iki nimete bir şükür edâsı olarak nitelendirdiği “*Gurer*”i şerh etmeye başlamıştır.²⁵

Sultan Fatih’in ilme olan ilgisine daha önce de değinmiştik. Özellikle dini-felsefi konulara ilgi duyan Sultan Fatih, bu konuların özgürce tartışıldığı ortamlar oluşturmuştur. Bu tip tartışmalarda Molla Hüsrev de bulunmuş ve bazılarında

²² Taşkoprızade, *Şakâik*, s.118.

²³ Koca, *Molla Hüsrev*, s. 27.

²⁴ Taşkoprızade, *Şakâik*, s.118; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 27.

²⁵ Molla Hüsrev, *Dureru'l-hükkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm*, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1979, I, 5.

“reisü’l-ulema” sıfatıyla hakemlik yapmıştır. Molla Hüsrev’in ilmî tartışmalarına ve hakemlik için bulunduğu tartışmalardan bazılarına burada değinmek istiyoruz.

Molla Hüsrev’in hakemlik yaptığı tartışmalardan biri, Molla Zeyrek ile Hocazâde Muslihiddin Efendi arasında gerçekleşmiştir. Kelâm kaynaklı bu tartışmaya Sultan Fatih de gözlemci olarak katılmıştır. Yedi gün süren tartışmada taraflardan biri üstünlük sağlayamayınca taraflar, görüşlerini birer risale olarak Molla Hüsrev’e sunmuşlardır. Sonuç olarak Molla Hüsrev, Hocazâde’nin eserini üstün bulmuştur.²⁶

Molla Hüsrev’in hakemlik yaptığı tartışmalar dışında kendisiyle dönemin âlimleri arasında da tartışmalar meydana gelmiştir. Bu ilmî tartışmalardan ikisine değinmeye çalışacağız.

Molla Hüsrev’in ilmî düzeydeki tartışmalarından birincisi Molla Gürani ile gerçekleşmiştir. Bu tartışma, Molla Hüsrev’in kölelik hukukuna dair konuları içeren *Risâletü’l-Velâ* adlı eserine karşı Molla Gürani’nin bir reddiye yazması ve Molla Hüsrev’in de bu reddiyeye karşı *Risâle fî reddi mâ fî Risâleti’l- Gürânî* adında bir risale ile cevap vermesi şeklinde yaşanmıştır.²⁷

Kaynaklarda geçen başka bir tartışma, Seyyid Ahmet Kırımî (ö.879/1474) ile gerçekleşmiştir. Bu olayda Molla Hüsrev, Taftazâni’nin *Mutavvel* adlı eserine yazdığı hâşiyeyi değerlendirmesi için Kırımı’ye vermiştir. Kırımı, hâşiyeye üzerine bir reddiye yazmıştır. Bunun üzerine Molla Hüsrev, dönemin âlimlerini de davet ederek bir ziyafet düzenlemiş ve Kırımı’nin tenkitlerini anlatarak karşı cevaplar vermiştir. Kırımı, Molla Hüsrev’in bu cevaplarını haklı bulmuş ve hatasını kabul etmiştir.²⁸

Yukarıda kısaca değindiğimiz bu olaylar, Molla Hüsrev’in döneminin ilim çevrelerindeki otoritesini göstermektedir. Ayrıca Molla Hüsrev’in dönemin âlimleriyle sürekli bir diyalog içerisinde olduğunu da söyleyebiliriz. Molla Hüsrev ile dönemin âlimleri arasında geçen bu olaylarda zaman zaman üslup bakımından bir sertlik görülse de sonuçları itibariyle tarafların büyük bir ilmî olgunluğa sahip

²⁶ Koca, *Molla Hüsrev*, s. 88- 89.

²⁷ Koca, *Molla Hüsrev*, s. 82.

²⁸ Taşkoprızade, *Şakâik*, s.117; Koca, *Molla Hüsrev*, s. 80.

olduğu söylenbilir. Yanıldıkları hususlarda hiç çekinmeden hatalarını kabul etmeleri bunun göstergesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOLLA HÜSREV'İN *MİRKÂTÜ'L-VUSÛL* ADLI ESERİNDEKİ YÖNTEMİ

Çalışmamızın asıl kısmını oluşturan bu bölümde ilk önce temel kaynağımız olan *Mirkâtü'l-Vusûl* adlı eserin kaynaklarını ortaya koyacağız. Daha sonra genel bir fikir verebilmesi amacıyla eserin genel fihristine ver vereceğiz. Son olarak fihristeki çerçeve üzere müellifin eserdeki yöntemini ve temel görüşlerini tespite çalışacağız.

3.1. *Mirkâtü'l-Vusûl*'ün Kaynakları

Molla Hüsrev, tam adı “*Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*” olan eserini meydana getirirken birçok kaynaktan faydalanmıştır. Eserinin önsözünde on dört usûl, on dört furu' kitabının ismini veciz ve edebi ifadelerle zikrederek bunlardan yararlandığına işârette bulunmuştur. *Mir'ât*'ta bu kitapları edebi bir şekilde *Mirkât*'ın girişinde zikrettiğini ifade edip bu usûl ve furu' kitaplarının isimlerini saymıştır.²⁹ Molla Hüsrev'in eserini tanıttığı ve kaynaklarını veciz ifadelerle zikretmiş olduğu önsözünü sunup kaynakları kısaca tanıtacağız.

مرقاة الوصول إلى علم الأصول

بسم الله الرحمن الرحيم

حامدا لمن شيد أصول الدين، وأيد فروعها بالكتاب المبين، ومصليا على مقوم سنن اليقين، والمجمعين على استحسان استصحابه أجمعين. وبعد، فهذه مجلة مشتملة على غرر مسائل الأصول، ودُرر بحار المعقول والمنقول، خالية عن العبارات المدخولة، خالية بالإشارات المقبولة، تقويم لميزان برهان الأصول، نافع في الوصول إلى مستصفي حقائق المحصول. نظمها بتهدية مع الإحكام مغن عن التنقيح والاختصار، وفحواها بغاية تبيينه المرام منار لتوضيح منهاج كشف الأسرار. رتبها معولا في تقرير الكلام وتحقيقه

²⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vusûl*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1317; İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, tıpkıbasım, ty, s.10.

على عناية الملك العلام وتوفيقه. وسميتها مرعاة الوصول إلى علم الأصول أسأل الله تعالى كفاية من كنز الهداية، ووقاية عن الزلل في البداية والنهاية، إنه قريب مجيب، عليه توكلت، وإليه أنيب.³⁰

Rahman ve Rahim Olan Allah'ın Adıyla

Dinin inanç esaslarını ve amelle alâkalı hükümlerini Kur'an-ı Mübin'le destekleyen, güçlendiren Allah'a hamd, yakînin yollarını (sünnetleri) düzenleyen Resulullah'a ve O'nun sohbetini beğenip tercih etmekte ittifak eden bütün ashâb-ı kirâma salât ederek kitabıma başlıyorum.

İmdi (besmele, hamdele ve salveleden sonra) bu (mecelle) usûl meselelerinin önemlilerini ve denizler gibi olan akli ve nakli delil incilerini içine alan; eksik ve ayıplı cümlelerden arındırılmış, makbul işâretlerle süslenmiş; usûl delillerinin terazisini düzelten, usûl ilminin meselelerinin şek ve şüpheden arındırılmış olanlarına ulaşmayı sağlayan faydalı bir kitaptır. Bu mecellenin nazmı, sağlamlığı ve ayıplardan arındırılmış olması sebebiyle kısaltma ve düzeltmeye ihtiyaç duymaz, (bu mecellenin fahvası) manası, maksadı gâyet iyi açıkladığından dolayı, usûl ilminin sırlarını keşfetme yolunu göstermede bir yol işâretidir. Sözü beyân ve tahkikte her şeyi bilen mülkün sahibi Allah'ın yardımına ve tevfikine dayanarak; hidayet hazinesinden yeterli miktarda ihsan etmesini, başta ve sonda hatalardan muhafaza etmesini O'ndan dileyerek bu kitabı tertip ettim ve ona “*Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*” (Usûl ilmine ulaştırın bir merdiven) diye isim verdim. O yakın ve duaları kabul edendir. Ancak O'na tevekkül ettim ve sadece O'na yöneldim.

Şimdi bu usûl ve furu' kaynaklarını kısaca tanıtmak istiyoruz.

3.1.1. Fıkıh Usûlü Kitapları

Müellifin zikrettiği usûl kitapları kendisinin yaptığı sıralamayla şunlardır: *Takvîm, Mîzân, Burhân, Mahsûl, İhkâm, Muğnî, Tenkîh, Tebyîn, Menâr, Tavdîh, Minhâc, Keşfü'l-esrâr, Tahrîr, Tahkîk*'dir.³¹

³⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l- Usûl*, Matbaa Hacc Muharrem Efendi el-Busnevi, 1291, s.2.

³¹ Molla Hüsrev *Mir'âtü'l-Usûl*, s.10.

1. Takvîmu'l-Edille تقويم الأدلة في الأصول

Tam adı *Takvîmu'l-edille fi'l-Usûl* olup Kadı Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Ömer b. İsa ed-Debûsi'ye (ö.430/1039) aittir. Fahru'l-İslâm Pezdevî (ö.482/1089) ve Serahsî (ö.483/1090) başta olmak üzere bütün Hanefî usûlcülerinin temel kaynağıdır. Pezdevî bu kitabı şerh etmiştir.³² Dilinin sadeliği, sisteminin mükemmelliği ve mukayeseli metotla kaleme alınmış olması en önemli özelliklerindedir. Debûsî'nin *Takvîmü'l-edille*'si, Cessâs'ın (ö.370/981) *Fusûl*'ünden sonra fıkıh usûlünde fukaha mesleği diye bilinen metotla telif edilmiş ve günümüze kadar ulaşmış en önemli eserdir.³³

2. Mîzânu'l-Usûl ميزان الأصول في نتائج العقول

Tam adı *Mîzânu'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl* olup Alaaddin Şemsunnazar Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî el-Hanefî el-Usûlî'ye (ö.539/1144) ait bir eserdir.³⁴ Fukaha mesleği de denilen klasik Hanefî usûl geleneğinden farklı daha çok mütekellimun usûl eserlerinin te'lif yöntemine uyan bir içerik ve metotla yazılan orijinal bir Fıkıh usûlü kitabıdır. Başta Ebû mansur el-Maturîdî'nin (ö.333/944) görüşleri olmak üzere Semerkant Hanefî-Maturidî kolunun fikhî-keîâmî yaklaşımlarını yansıtan en önemli metindir. Müellifin mukaddimede belirttiği ve metin içinde atıflar yaptığı üzere eserin mufassal ve muhtasar olmak üzere iki ayrı versiyonu olup günümüze ulaşan metin muhtasar olanıdır. Eser M. Zeki Abdulber (Devha 1404/1984) ve Abdulmelik Abdurrahman es-Sa'di (Bağdat 1407/1987) tarafından neşredilmiştir.³⁵

³² Zeynuddin Kasım İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim fi Tabakati'l-Hanefîyye*, thk. Muhammed Hayr Yusuf Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1413/1992, s. 192; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 109; Mustafa b. Abdillâh, Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, nşr. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1360/1941, I, 467; Ömer b. Rıda b. Muhammed Ragıb b. Abdilgani, Kehhâle ed-Dimeşki, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1376/1957, VI, 96-97; Hayruddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris ez-Ziriklî ed-Dimeşki, *Kamusu Teracim li Eşheri'r-Ricali ve'n-Nisai mine'l-Arabi ve'l-Musta'rabin ve'l-Müsteşrikin*, el-A'lâm, Beyrut: Daru'l-İlm, 2002, IV, 109.

³³ Ahmet Akgündüz, "Debûsî", *DİA*, IX, 66.

³⁴ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 257; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 158; Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1916, Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VIII, 267; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 317.

³⁵ Hacı Mehmet Günay, "Semerkandî" *DİA*, XXXIV, 471.

3. Burhân البرهان في أصول الفقه

Eş'arî kelâmcısı ve Şafîî fakîhi İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî'nin (ö.478/1085) Fıkıh usûlü eseridir.³⁶ Tam adı *el-Burhân fî Usûli'l-fikh*'tır. Eser, Ehl-i sünnet âlimleri tarafından kelâmcıların metoduyla yazılmış Usûl-ü fıkıh kitapları içinde Şafîî'nin *er-Risale*'sinden sonra günümüze kadar gelebilen en önemli eserlerdendir. *el-Burhân*, Abdulazim ed-Dîb tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde yayımlanmıştır (Devha 1399/1979).³⁷

4. Mahsul المحصول في علم اصول الفقه

Fahreddîn er-Râzî'nin (ö.606/1210) Fıkıh Usûlüne dair eseridir. Tam adı *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fikh* olan eser, fıkıh Usûlünün mütekellimûn metoduyla yazılmış önemli kitaplarından biridir. Râzî eserinde, mütekellimûn ekolünün kendinden önceki dört önemli Fıkıh usûlü kitabı olan Kâdî Abdülcebâr'ın *el-Umed*, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed*, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin *el-Burhân* ve Gazzâlî'nin *el-Müstasfa*'sını cem' ve ihtisar ederek yeni bir tertip ve tasnife tâbi tutmuştur.³⁸

5. İhkâm الإحكام في أصول الأحكام

Seyfeddin el-Âmidî olarak tanınan Ebû'l Hasan Ali b. Ebi Ali Muhammed'in (ö.631/1233) fıkıh usûlüne dair eseridir.³⁹ Tam adı *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* olup mütekellimûn metoduna göre telif edilmiş klasik dönem Fıkıh usûlü eserleri arasında seçkin bir yere sahiptir. Fıkıhta önce Hanbelî, sonra Şafîî mezhebini benimseyen, kelâmda Eş'ariyye ekolüne mensup olan Âmidî usûl-i fikhın yanı sıra kelâm, felsefe, cedel ve mantık sahalarında döneminin otoritesi

³⁶ Tacuddin Abdulvehhab b. Takiyyudin es-Subkî, *Tabakatü's-Şafiiyyeti'l-Kübra*, Kahire: 1386/1967, V, 165; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VI, 184,185; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 160.

³⁷ Mustafa Baktır, "el-Burhan fî Usûli'l-Fikh", *DİA*, VI, 434.

³⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1615; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 313; Ferhat Koca, "el-Mahsul", *DİA*, XXVII, s.391.

³⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 17; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 332;Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VII, 155.

sayılmıştır. Âmidî, bu alanlarda kazandığı zengin birikimi hayatının son yıllarında yazdığı *el-İhkâm*'da ortaya koymuştur. Eserin çeşitli neşirleri yapılmıştır.⁴⁰

6. Muğni المغني في الأصول

Tam adı *el-Muğni fi usûli'l-fıkh* olan fıkıh usûlü eseri Hanefî fakîhi Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzi'ye (ö.691/1292) aittir.⁴¹ Habbâzi'nin *el-Muğni fi Usûli'l-Fıkh* adlı eseri Muhammed Mazhar Beka tarafından neşredilmiştir (Mekke 1403/1983).⁴²

7. Tenkih تنقيح الأصول

Tam adı *Tenkihu'l-Usûl* olan eser, Sadruşşerîa el-Asgar olarak tanınan Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmud b. Ahmed b. Ubeydillah el-Mahbubî el-Buhârî el-Hanefî'nin (747/1346) fıkıh usûlüne dair kaleme almış olduğu bir metindir.⁴³ Fahru'l-İslâm el-Pezdevî'nin *Kenzü'l-viusul* adlı eseri esas alınarak hazırlanan kitapta Fahreddin er-Razi'nin *el-Mahsul*'ü ile ibnü'l-Hacib'in *el-Muhtasar*'ındaki konuların özeti verilmiş ve bir bakıma Hanefî ve mütekellimûn metotları mezc edilmiştir.⁴⁴

8. Tebyin التبيين في شرح المنتخب في الأصول

et-Tebyîn fi şerhi'l-muntehab fi'l-Usûl, Kıvâmüddîn Emir Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî'nin⁴⁵ (ö.758/1357) Ahsîkesî'nin (Ahsiketi) *el-Muntehâb* adlı eserine yaptığı şerhtir. 716/1316 yılında tamamlanan kitabın birçok nüshası mevcut olup Sabır Nasır Mustafa Osman tarafından edisyon kritiği Ezher Üniversitesi'nde doktora tezi olarak yapılmıştır.⁴⁶

⁴⁰ Salim Ögüt, "el-İhkam", *DİA*, XXI, 534.

⁴¹ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 220; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1749; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 151; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 63; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VII, 315.

⁴² Mehmet Rıdvanoğlu, "Habbazi", *DİA*, XIV, 342.

⁴³ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 203; Kâtip Çelebi *Keşfu'z-Zunûn*, I, 496; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 109; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 198; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VI, 246.

⁴⁴ Şükrü Özen, "Sadruşşerîa", *DİA*, XXXV, 429.

⁴⁵ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 138; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1848; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 50; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 14; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, III, 4.

⁴⁶ Ahmet Akgündüz, "İtkânî", *DİA*, XXIII, 464.

9. Menârü'l-envâr منار الأنوار

Menârü'l-Envâr Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hafizuddin en-Nesefî'nin (ö.710/1310) Fıkıh usûlüne dair eseridir.⁴⁷ Gerek sistematik gerekse içerik bakımından küçük bazı takdim ve tehirler dışında, fukaha metoduyla yazılmış en önemli Hanefî usûl kitaplarından biri olan Pezdevî'nin *Kenzü'l-Vusûl*'ünden ihtisar edilmiştir. Fasil ve bab sistemine göre yazılan eserde bütün alt başlıklar, tertip ve tasniflerde de yine Pezdevî takip edilmiştir. Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Menâr*'ını meşhur kılan husus ise bütün Fıkıh usûlü konularını özet halinde veren kullanışlı bir metin olmasıdır. Asırlarca medreselerde ders kitabı olarak okutulan *Menârü'l-Envâr* üzerinde şerh, hâşiye, ihtisar ve tercüme olmak üzere birçok çalışma yapılmıştır.⁴⁸

10. Tavdîh التوضیح فی حل غوامض التنقیح

Tam adı *et-Tavdîh fi halli ğavamidi't-Tenkih*'tir. Sadruşşerîa'nın kendi metni olan *Tenkih*'e yapmış olduğu şerhtir.⁴⁹ Müellif bu şerhte birçok konuda kendi görüşlerini ortaya koymuştur. Kendisinden sonraki usûl düşüncesini derinden etkileyen bu çalışma medreselerin temel kitapları arasında yer almış, üzerine birçok şerh, hâşiye ve ta'lik yazılmıştır. Bunların en meşhuru Sa'deddin et-Taftâzânî'nin (792/1390) *et-Telvih ilâ keşfi hakaiki't-tenkih*'dir. *Tenkihu'l-Usûl*, müellifin şerhi *et-Tavdîh* ve Taftâzânî hâşiyesi *et-Telvîh*'le birlikte birçok defa basılmıştır.⁵⁰

11. Minhâcü'l-vusûl منهج الوصول إلى علم الأصول

Kâdî Beydâvî olarak tanınan Nasıruddin Abdullah b. Ömer el-Beydavi'nin (ö.691/1292) Fıkıh usûlüne dair eseridir. Tam adı *Minhâcü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl* olan eser, Şâfiîler'in Fıkıh usûlüne dair görüşlerini özlü biçimde anlatan ve mütekellimûn metodunu sonraki dönemlere taşıyan en önemli kitaplar arasında

⁴⁷ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 174; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1823; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s.101; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 67; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VI, 32.

⁴⁸ Ferhat Koca, "Menaru'l-envar", *DİA*, XXIX, 118.

⁴⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 203; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 496; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 109; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 198; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, VI, 246.

⁵⁰ Şükrü Özen, "Sadruşşerîa", *DİA*, XXXV, 429.

yer alır. Müellif bu eserini, Fahreddin er-Râzi'nin *el-Mahsûl*'ünün muhtasarı olan Tâceddin el-Urmevî'ye (ö.653/1255) ait *el-Hâsıl mine'l-Mahsûl* adlı kitabı özetleyerek kaleme almış olmakla beraber yer yer doğrudan *el-Mahsûl* ile aynı eserin Sirâceddin el-Urmevî (ö.682/1283) tarafından yazılan muhtasarı *et-Tahsîl mine'l-Mahsûl*'den yararlanmış ve kendi görüşlerini de eklemiştir.⁵¹

12. Keşfü'l-Esrâr كشف الأسرار في شرح أصول البيدوي

Keşfü'l-Esrâr fi Şerhi Usûli'l-Pezdevî, Alâüddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî'nin (ö.730/1330) Fahrüislâm el-Pezdevî'nin (ö.482/1089) Hanefî metoduna göre yazdığı Fıkıh usûlüne dair eserinin şerhidir.⁵² *Keşfü'l-Esrâr*, Pezdevî'nin eseri üzerine yapılan şerhlerin en geniş ve en meşhurdur. Abdülazîz el-Buhârî bu eserini yazarken Gazzâli'nin kelâmcıların metoduna göre kaleme aldığı *el-Müstasfâ* adlı eserinden de faydalanmıştır. *Keşfü'l-esrâr*, üslûbu açık ve güzel olduğundan daha sonraki âlimler için de önemli bir kaynak olmuştur. Nitekim Taftâzânî fıkıh usûlüne dair *et-Telvîh* adlı eserinde bu kitaptan çokça iktibaslarda bulunmuştur. *Keşfü'l-Esrâr*, Kahire'de (1307) ve İstanbul'da (1307-1308) dört cilt halinde yayımlanmıştır.⁵³

13. Tahrîr التقرير في شرح أصول البيدوي

Et-Tahrîr fi Şerhi Usûli'l-Pezdevî, Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî'nin (ö.786/1384) Pezdevî'nin usûlüne yapmış olduğu şerhtir.⁵⁴ Eser, Abdüsselam Subhi Hamid tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslamiyye, 2005/1426).

⁵¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II.1878; Ferhat Koca, "Minhacu'l-Vusûl", *DİA*, XXX, 113.

⁵² İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 188; Kâtip Çelebi *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1848; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 13; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, V, 242.

⁵³ Fahrettin Atar, "Abdulaziz el-Buhari", *DİA*, I, 186.

⁵⁴ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 276, 277; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 112; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 42; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, XI. 298, 299; Arif Aytekin, "Baberti", *DİA*, IV, 377.

14. Tahkik التحقيق في شرح المنتخب في الأصول

Abdülazîz el-Buhâri'nin (ö.730/1330) Fıkıh usûlüne dair diğerk bir eseridir. Hüsâmeddin el-Ahsîkesi'nin (ö.644/1247) *el-Muntehâb* adlı eserine *et-Tahkik* adıyla yaptığı şerhtir.⁵⁵ Müellifin *Keşfu'l-Esrâr*'dan sonra kaleme aldığı bu eser de 1871, 1876 yıllarında Leknev'de neşredilmiştir.⁵⁶

3.1.2. Furu' Kitapları

Musannifin (ö.885/1480) zikrettiğı furu' kitapları; *Durer, Bihâr, Nafi', Müstasfâ, Hakâik, Tehzîb, Gâye, İnâye, Kifâye, Kenz, Hidâye, Vikâye, Bidâye, Nihâye*'dir.⁵⁷

1. Durer درر البحار في الفروع

Tam adı *Dureru'l-Bihâr fi'l-furu'* olan eser, Şemsuddin, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf b. İlyas el-Konevî ed-Dimeşkî el-Hanefî'ye (ö.788/1386) aittir.⁵⁸ Müellif bu eserinde Hanefilerden İbnü's-Saâtî'nin (ö.694/1295) *Mecmeu'l-Bahreyn* adlı eseri ile diğerk mezhep sahiplerinin görüşlerini cem' ettiğini söylemektedir. Eser üzerine şerh çalışmaları yapılmıştır.⁵⁹

2. Bihâr البحار الزاخرة في المذاهب الأربعة / البحار الزاخرة في نظم درر البحار

Dureru'l-Bihâr metnini Ebû'l Mehasin Husamuddin er-Ruhavi⁶⁰ nazmetmiş ve ona *el-Bihâru'z-Zâhire* ismini vermiştir.⁶¹ Bu eser de müellifin öğrencisi olan Bedruddin, Mahmud b. Ahmed el-Aynî el-Hanefî (ö.855/1451) tarafından şerh edilmiş ve *ed-Dureru'l-Fâhire / ed-Dureru'z-Zâhire fi Şerhi'l-Bihâri'z-Zâhire* diye isimlendirilmiştir.⁶²

⁵⁵ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 188; Kâtip Çelebi *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1848; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 94; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 13; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, V, 242.

⁵⁶ Fahrettin Atar, "Abdulaziz el-Buhari", *DİA*, I, 186.

⁵⁷ Molla Hüsrev *Mir'âtü'l-Usûl*, s.10.

⁵⁸ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 283; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 746. Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 202; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 153; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, XII, 122-123.

⁵⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 746.

⁶⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 746.

⁶¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 746.

⁶² Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 220; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 163.

3. Nafi' الفقه النافع / النافع في الفروع

en-Nafi' fi'l-furu', Nasiruddin Ebû'l-Kasım es-Semerkindî olarak tanınan Muhammed b. Yusuf b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Alevî es-Semerkindî el-Medenî el-Hanefî⁶³ (ö.556/1161) tarafından yazılmış olan bir eserdir. Kaynaklar bu eserin yazma olarak bulunduğunu söylemektedirler.⁶⁴ Ancak günümüzde bu eserin baskısı yapılmıştır (Riyad, 2000). Eser üzerine şerh çalışmaları bulunmaktadır.⁶⁵

4. Mustasfâ المستصفي

el-Mustasfâ, Nasiruddin Ebû'l Kasım en-Nesefînin (ö.556/1161) en-Nafi adlı eseri üzerine Ebû'l Berekat Hafızuddin en-Nesefî olarak tanınan Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî el-Hanefî'nin (ö.710/1310) yapmış olduğu şerhtir. Bu eserin isminin *el-Musaffâ* olduğu da söylenmektedir.⁶⁶

5. Hakâiku'l-Manzûme حقائق المنظومة / الحقائق في شرح المنظومة النسفية

Hakâiku'l-Manzûme, Ebû'l-Mehâmid, Mahmud b. Muhammed b. Davud el-Lü'lü el-Buharî'nin (ö.671/1272) Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî'nin (ö.537/1142) *Manzûme*'sine yapmış olduğu şerh çalışmasıdır.⁶⁷

6. Tehzîb التهذيب

Eser, Ebû Sa'd, el-Mutahher b. Hüseyin b. Sa'd b. Ali el-yezdi el-Hanefî (ö.591/1195) tarafından telif edilmiştir. Müellif, İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin (ö.189/805) *el-Camiu's-Sağir* adlı eserini iki cilt olarak şerh etmiş ve ona *et-Tehzîb* adını vermiştir.⁶⁸

⁶³ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 338; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1921; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, 219; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 149; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, XII, 137.

⁶⁴ Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 149.

⁶⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1921.

⁶⁶ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 174; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1921; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s.101; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 67; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VI, 32.

⁶⁷ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 219; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 673; II, 1867. Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s.210; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 182; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, XII, 195.

⁶⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 56; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 215; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, V, 58.

7. Gâyetü'l-Beyân غاية البيان ونادرة الأقران

Kıvâmüddîn Emir Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî'nin (ö.758/1356) *Hidâye*'ye yapmış olduğu bu şerhin tam adı *Gâyetu'l-Beyân* ve *Nadiratü'l-Akrân*'dir.⁶⁹ Katib Çelebi müellifin bu şerhi yirmi altı yıl altı ayda tamamladığını ifade etmektedir.⁷⁰

8. İnâye العناية

Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısırî⁷¹(ö.786/1384) *Hidâye*'yi şerh etmiş ve ona *el-İnâye* adını vermiştir. Bu eser matbudur.⁷²

9. Kifâye الكفاية في شرح الهداية

el-Kifâye fi Şerhi'l-Hidâye, Celaluddin b. Şemsuddin el-Harezmi el-Kürânî'nin (ö.767/1366) *Hidâye*'ye yapmış olduğu şerhtir.⁷³ *el-Kifâye fi şerhi'l-Hidâye* Celâleddinel-Kürânî'ye ait olup Alâeddin İbnü't-Türkmâniye (ö.750/1349) nisbet edilen *el-Kifâye* adlı *el-Hidâye* muhtasarıyla karıştırılmamalıdır. *el-Kifâye*'nin Müstakil olarak ve *Fethu'l-Kadîr* ile birlikte çeşitli baskıları yapılmıştır (Kalküta 1831-1836; Bombay 1279-1280, 1288; Leknev 1876-1881, 1304; Kazân 1304; Kahire 1306, 1319).⁷⁴ Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî'ye (ö.691/1292) nisbet edilen bir *Hidâye* şerhi'nin ismi de kaynaklarda *el-Kifâye fi Şerhi'l-Hidâye* olarak geçmektedir. Bu eserin, matbu olmayıp yazma halinde bulunduğu söylenmektedir.⁷⁵

⁶⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 138; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 2031; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 50; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 14; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, III, 4; Ahmet Akgündüz, "İtkani", *DİA*, XXIII, 464.

⁷⁰ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 2031; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, III, 4.

⁷¹ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 276, 277; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 2035; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 195; Ziriklî, *el-A'lâm*, VII, 42. Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, XI, 298-299.

⁷² Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 2035; Arif AYTEKİN, "Baberti", *DİA*, IV, 377.

⁷³ Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 2034; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 58.

⁷⁴ Cengiz Kallek, "el-Hidaye", *DİA*, XVII, 471.

⁷⁵ Mahmud Rıdvanoğlu, "Habbazi", *DİA*, XIV, 342.

10. Kenz كنز الدقائق

Abdullah b. Ahmed Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin (ö.710/1310) Hanefî fikhına dair eseridir. Müellifin kendi eseri *el-Vâfi*'nin özetidir. Hanefiler arasında çok muteber olan ve Osmanlı medreselerinde yıllarca ders kitabı olarak okutulan eser bugün bile sahasında en çok başvurulan metinlerdendir. Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ve Tâcüşşerîa'nın *Vikâyetü'r-rivâye*'si ile beraber "el-mütünü's-selâse" içinde değerlendirilmiş, ayrıca Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî'nin *el-Muhtâr*'ı, Tâcüşşerîa'nın *el-Vikâye*'si ve Muzafferüddin İbnü's-Sââtî el-Ba'lebekkî'nin *Mecmau'l-Bahreyn*'i ile birlikte de "el-mütünü'l-erbaa" arasında sayılmıştır. *Kenzü'd-Dekâik*'in temel özelliği, mezhepteki muteber ve tercih edilen görüşü seçip genellikle delilleri zikretmeden meseleleri kısaca ortaya koymasındır.⁷⁶

11. Hidâye الهداية

Burhâneddin, Ebü'l-hasan Ali b. Ebî Bekir el-Merginânî'nin (ö.593/1197) Hanefî fikhına dair eseridir. Hanefî fikhının en tanınmış ve muteber metinlerinden biri olup müellifin, Kudûrî'ye ait *el-Muhtasar* ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu's-Sagîr*'inde mevcut meseleleri bir araya getirmek suretiyle kaleme aldığı *Bidâyetü'l-Mübtedî* adlı eserinin şerhidir. Merginânî, *Bidâyetü'l-Mübtedî*'yi önce *Kifâyetü'l-Müntehâ* adıyla şerhetmeye başlamış, ancak eser büyük bir hacme ulaşınca okuyucuya bıkkınlık vereceğini ve kullanım zorluğu sebebiyle yeterince faydalı olmayacağını düşünerek *el-Hidâye*'yi hazırlamıştır. *Hidaye* üzerine birçok şerh, hâşiye ve ta'lik yazılmıştır.⁷⁷

12. Vikâye وقاية الرواية في مسائل الهداية

Vikâyetu'r-Rivâye fi Mesâili'l-Hidâye, Tacüşşerîa olarak tanınan Mahmud (Ömer) b. Ubeydullah el-Mahbubî el-Buharî el-Hanefî'nin (ö.672/1273) torunu

⁷⁶ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 174; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1515; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 67; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VI, 32; Ahmet Yaman, "Kenzü'd-dekaik", *DİA*, XXV, 261.

⁷⁷ İbn Kutluboğa, *Tâcu't-Terâcim*, s. 206; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 2032; Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, s. 121, 141; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 266; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, VII, 45-46; Cengiz Kallek, "el-Hidaye", *DİA*, XVII, 471.

Sadruşşerîa için derlemiş olduğu metindir.⁷⁸ Hanefî mezhebindeki “el-mutunu’l-erbea”dan kabul edilmektedir. *Vikâye*, Müellifin torunu Sadruşşerîa es-Sanî tarafından şerh edilmiştir.⁷⁹

13. Bidâye بداية المبتدي

Bidâyetü’l-mübtedi, Burhâneddin, Ebû’l-hasan Ali b. Ebî Bekir el-Merginânî’ (ö.593/1197) tarafından Hanefî fıkına dair kaleme alınmış olan bir metindir. Bidaye on birinci furu’ kitabı olarak tanıtmış olduğumuz *el-Hidâye*’nin metnidir.⁸⁰

14. Nihâye النهاية

en-Nihâye, Sıġnâkî olarak bilinen Hanefî fakîhi, Husâmuiddin Hüseyin b. Ali b. Haccac b. Ali es-Sıġnakî el-Hanefînin (ö.711/1311) *Hidaye* üzerine yapmış olduğu şerhtir.⁸¹

3.2. Mirkâtü’l-Vusûl’ün içeriği

Molla Hüsrev, (ö.885/1480) Mirkâtü’l-Vusûl’ün mukaddimesinde bu eserdeki amacın iki maksad bir hâtimede toplandığını söylemektedir. Bunları bir fihrist halinde sunmak istiyoruz.

Mukaddime

Fıkıh usûlü’nün tarifi

Fıkıhın tarifi

Fıkıh usûlü’nün konusu

Fıkıh usûlü’nün amacı

⁷⁸ İbn Kutluboġa, *Tâcu’t-Terâcim*, s. 291; Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, II, 2020. Leknevî *el-Fevâidu’l-Behiyye*, s. 25,

⁷⁹ İbn Kutluboġa, *Tâcu’t-Terâcim*, s. 203; Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, II, 2020; Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, 198; Kehhâle, *Mu’cemu’l-Müellifin*, VII, 273.

⁸⁰ İbn Kutluboġa, *Tâcu’t-Terâcim*, s. 206; Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zunûn*, I, 227; Leknevî, *el-Fevâidu’l-Behiyye*, s. 121, 141; Ziriklî, *el-A’lâm*, IV, 266; Kehhâle, *Mu’cemu’l-Müellifin*, VII, 45, 46; Cengiz Kallek, “el-Hidaye”, *DİA*, XVII, 471.

⁸¹ İbn Kutluboġa, *Tâcu’t-Terâcim*, s. 160; Kâtip Çelebi *Keşfu’z-Zunûn*, II, 2032; Leknevî, *el-Fevâidu’l-Behiyye*, s. 62; Ziriklî, *el-A’lâm*, II, 247; Kehhâle, *Mu’cemu’l-Müellifin*, IV, 28; Rahmi Yaran, “Sıġnaki”, *DİA*, XXXVII, 164.

Birinci Maksad: Deliller

Birinci Rükün: Kitap

Kitaba mahsus konular

Kitap ve sünnet arasında ortak olan konular (Mebahis-i müştereke)

Manaya delâlet eden nazmın kısımları

Manaya vaz' itibariyle lafzın kısımları

Hass

Emr

Nehy

Mutlak

Mukayyed

Amm

Müşterek

Cem'i Münekker

Manaya delâletinin açıklığı ve kapalılığı itibariyle lafzın kısımları

Zâhir

Nas

Müfesser

Muhkem

Hafî

Müşkil

Mücmel

Müteşâbih

Kullanıldığı mana itibariyle lafzın kısımları

Hakîkat

Mecâz

Sarîh

Kinâye

Manaya delâletinin şekli itibariyle lafzın kısımları

Dall bi'l-ibâre

Dall bi'l-işâre

Dall bi'd-delâle

Dall bi'l-iktizâ'

Beyân

Beyân -1 Takrîr

Beyân -1 Tefsîr

Beyân -1 Tağyîr

Beyân -1 Zarûret

Beyân -1 Tebdîl (Nesh)

İkinci Rükün: Sünnet

Kavlî sünnet

Hadîsin Peygamber'e Ulaşma keyfiyeti(Mütevâtir, Meşhur ve Haber-i vâhid)

Râvinin şartları

Râvinin durumu

İnkita'

Ta'n

Haberin mahalli

Haber

Peygamber'in fiilleri

Peygamber'in takrîri

Teznib (Ek Bölüm)

Üçüncü Rükün: İcma'

İcma'ın tarifi

İcma'ın rüknü

İcma ehli

İcma'ın şartı

İcma'ın hükmü

Dördüncü Rükün: Kıyâs

Kıyâsın tarifi

Kıyâsın şartları

Kıyâsın rüknü

Kıyâsın hükmü

İstihsan

Kıyâsı def' (itiraz) yolları

Muâraza ve tercih

İkinci Maksad: Hükümler

Birinci rükün: Hüküm

Teklîfî hükümler

Vaz'i hükümler

Hükümlerin zâhiri sebepleri

İkinci rükün: Hâkim

Üçüncü rükün: Mahkûmun bih

Dördüncü rükün: Mahkûmun aleyh (Mükellef)

Ehliyyet

Avârız

Hâtîme(İctihad)

3.3. Molla Hüsrev'in *Mirkâtü'l-Vusûl*'de Takip Ettiği Yöntemin Tesbiti ve Değerlendirilmesi

Molla Hüsrev, eserini bir mukaddime, iki maksad ve hâtîmeden oluşturmuştur. Müellifin takip ettiği yöntemi anlamamız ve doğru bir şekilde değerlendirme yapabilmemiz için fihristte oluşturduğumuz minval üzerine konuları inceleyeceğiz. Bu çalışmamızda amacımız, müellifin kendisinden önceki âlimlerden ve onların eserlerinden ne şekilde istifade ettiğini ortaya çıkarıp kendisine ait olan görüşlerini de açıklamaktır.

3.3.1. Mukaddime

Herhangi bir ilim öğrenilmeye başlanmadan önce, o ilmin diğerlerinden yeterince ayırt edilmesini ve kavranmasını sağlayacak açıklamalara 'mukaddime' başlığı altında yer verilir ve bu hususun öğrenme isteğinde bilinçli bir tercihe sahip ('alâ basîre') olma bakımından özel bir öneme sahip olduğu belirtilir.⁸²

Mukaddime başlığı altında bilinmesi gerekenler şöyle özetlenir:

1. Söz konusu olan ilmi, herhangi bir şekilde tasavvur yoluyla bilmek. Bu da o ilmin mahiyetini gösteren bir tarif elde etmek anlamına gelir ki bir ilmi konusu ve gâyesine göre iki şekilde tarif etmek mümkündür.

2. İlmin faydasının ne olduğunu bilmek. Böylelikle kişi ilmi öğrenirken neyi amaçladığını bilecek ve çabası boşa gitmeyecektir.

3. İlmin mevzuunun/konusunun ne olduğunu bilmek.⁸³

"İlmin mukaddimesi"nden başka bir de "kitap mukaddimesi" kavramından bahsedilmiştir. Buna göre, ilmin mukaddimesi ile (o ilim hakkındaki) kitabın mukaddimesi olmak üzere iki ayrı mukaddime vardır. İlmin mukaddimesi, o ilmin meselelerinin kendisine dayandığı (tevakkuf) ve ilmi öğrenmeye başlamadan

⁸² Mevlana Muhammed İzmirî, *Hâşiyetü Mir'âti'l-Usûl*, İstanbul: Matbaai Amire, 1309, I, 19; A. Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008, s. 38-39.

⁸³ İzmirî, *Hâşiyetü Mir'âti'l-Usûl*, I, 16; Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, s. 39-41.

önce bilinmesi gereken şeylerden ibâret olup yukarıda ifade edildiği üzere ilmin tarifi, faydası ve konusunu bilmektir. Kitabın mukaddimesi ise kitabın esas bölümlerinin öncesinde yer alan ve bu bölümlerle irtibatlı olup maksudu elde etmede faydalı olan ifadelerdir.⁸⁴

Molla Hüsrev, eserinin mukaddimesinde Fıkıh usûlünü tarif edip mevzu ve gâyesini açıklamaktadır.

3.3.1.2. Fıkıh Usûlü'nün tarifi

Molla Hüsrev, kendisinden önceki usûlcülerden farklı bir tanım yaptığını söyleyerek⁸⁵ Fıkıh usûlü'nü şöyle tanımlamaktadır:

*“Delillerle hükümlerin ispat edilmesinde rolü olması açısından şer’î delil ve hükümlerin hallerinin kendisiyle bilindiği ilimdir.”*⁸⁶

Molla Hüsrev, İbnü'l-Hacib'in (ö.646/1249) Fıkıh usûlü'ne yapmış olduğu *“Kendileriyle, tafsilî delillerinden şer’î-fer’î hükümler istinbât etmeye ulaşılan kâidelerin ilmidir”*⁸⁷ şeklindeki tarifi, meşhur tanım olarak adlandırıp eleştirmekte ve kendisinin bu tariften döndüğünü ifade etmektedir.⁸⁸ Molla Hüsrev'in kendine ait olan bu tanım sonraki usûlcüler arasında pek rağbet görmemiş olup meşhur tarif esas alınmaya devam etmiştir. Örneğin, Büyük Haydar Efendi (ö.1321/1903), Fıkıh usûlü'nü *“İlm-i Usûl-i Fıkh, Ahkâm-i şer’iyyeyi, edille-i tafsilîyyesinden istinbâta kendileriyle tavassul olunan kâideleri tarife mütekeffil ilim”*⁸⁹ diye tanımlarken, Seyyid Bey (ö.1343/1925) ise *“İlm-i Usûl-i Fıkh, Ahkâm-ı şer’iyyeyi fer’iyyeyi, edille-i tafsilîyyesinden istinbâta kendileriyle tavassul olunan kâideleri bildiren ilim”*⁹⁰ şeklinde tarif etmektedir.

⁸⁴ İzmirî, *Hâşiyetü Mir’âti'l-Usûl*, I, 16,17; Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, s. 39-41.

⁸⁵ Molla Hüsrev, *Mir’âti'l-Usûl*, s.14.

⁸⁶ أصول الفقه: علم يعرف به أحوال الأدلة والأحكام الشرعية من حيث إن لها دخلا في إثبات الثانية بالأولى. Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.2; *Mir’âti'l-Usûl*, s. 11-12.

⁸⁷ العلم بالقواعد التي يتوصل بها إلى استنباط الأحكام الشرعية الفرعية عن أدلتها التفصيلية. Cemaluddin Ebû Amr, Osman b. Ömer b. Ebî Bekr İbnü'l-Hacib, *Münteha'l-Vusûl ve'l-Emel ilâ İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1326, s.2.

⁸⁸ Molla Hüsrev, *Mir’âti'l-Usûl*, s.14- 15.

⁸⁹ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmudiyye, ty. s. 7.

⁹⁰ Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, İstanbul: Âsitane, ty, s.3.

Molla Hüsrev Fıkıh usûlü'nün lakabî (özel isim) tanımını yaptıktan sonra bu terki-i izafiyi oluşturan lafızları açıklamaktadır. Bu lafızları açıklarken de diğer usûlcülerden farklı olarak⁹¹ önce “muzafun ileyh” durumda olan “fıkh” lafzını sonra ise “muzaf” konumunda olan “usûl” lafzını açıklamayı tercih etmiştir.

3.3.1.3. Fıkh'ın Tarifi

Fıkıh, sözlükte “bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak, derinlemesine kavramak” anlamlarına gelmektedir.⁹² Fıkıh kavramı, Fıkıh usûlü kaynaklarında genel olarak biri Hanefîlere diğeri Şafilere ait olmak üzere iki şekilde tanımlanmıştır. Müellif de önce Hanefîlere ait olanını verip daha sonra Şafilere ait olan tanımını zikretmektedir.

Molla Hüsrev fıkh kavramını, “*Kişinin amel yönünden lehinde ve aleyhinde olan şeyleri bilmesidir*”⁹³ şeklinde tarif ederek bu tarifi “amelen” kaydı dışındaki bölümünün Ebû Hanife'den (ö.150/767) nakledildiğini söylemektedir.⁹⁴ Görebildiğimiz kadar bu tanım İmam'ı A'zam'a nisbet edilen *el-Fıkhü'l-Ebsat* adlı risalede bulunmaktadır.⁹⁵ Kendisinin ise “amelen” kaydını getirerek kelâm ve tasavvuf ilimlerini fıkh ilminin tarifinden çıkardığını ifade etmektedir. Ebû Hanife gibi “amelen” kaydını getirmeyenlerin ise fıkh ilminin tasavvuf ve kelâm ilimlerini de içine almasını kastettiklerini söylemektedir.⁹⁶ Hanefîlerin tanımından sonra Şafilere ait olduğunu şerhte ifade ettiği⁹⁷ tanımını vererek “*Fıkıh, dinin amelî hükümlerini muayyen delil ve kaynaklarından çıkararak elde edilen bilgidir*”⁹⁸ demektedir.

Müellif, fıkh kavramını açıkladıktan sonra “usûlü'l-fıkh” terkiibinin muzafı durumundaki usûl kelimesinin müfredi olan “asl” lafzını açıklayarak “*Asl,*

⁹¹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.15.

⁹² Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed İbn Manzur el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, Kahire: Daru'l-Hadîs, 1423/2003, VII, 145.

⁹³ والفقہ: معرفة النفس ما لها وما عليها عملاً

⁹⁴ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.16.

⁹⁵ Kemaluddin Ahmed b. Hasen Beyazizâde, *İşarâtü'l-Merâm min İbârâti'l-İmâm*, nşr. Yusuf Abdurrezâk, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1368/1949, s. 28.

⁹⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.16.

⁹⁷ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.17.

⁹⁸ العلم بالأحكام الشرعية العملية عن أدلتها التفصيلية. Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.2; *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 17,18.

kendisi üzerine başkasının bina edildiği şeydir” demek ve asl kelimesini bu lügavî anlamından çıkarıp delil manasına nakletmenin gerekli olmadığını söylemektedir.⁹⁹ Zira usûl-i fikh demek, fikhın kendisine bina edildiği şeylerdir ki bunlar da delillerdir.

Molla Hüsrev, Fıkıh usûlü'nün lakabî ve izafî tanımlarını yaptıktan sonra bu ilmin konusunu açıklamaktadır.

3.3.1.4. Fıkıh Usûlü'nün Konusu

Molla Hüsrev, Fıkıh usûlü'nün konusunun, usûlcüler arasında tartışmalı olduğunu ifade etmektedir. Konuyla ilgili olarak şerhte, bir kısmının ismini söyleyerek bir kısmının ise adını vermeyerek usûlcülerin görüşlerini aktarmaktadır. Örneğin “*Fıkıh Usûlü'nün konusunun deliller, icthâd ve tercih olduğu söylendi*” demek, ancak bu görüşün sahibini zikretmemektedir.¹⁰⁰ Görebildiğimiz kadar bu görüş, İbnü'l-Hacib'e (ö.646/1249) aittir.¹⁰¹ Molla Hüsrev, Gazzâli'nin (ö.505/1111) *Mi'yâru'l-ulum*¹⁰² adlı eserinde, Fıkıh usûlü'nün konusunu, delillerle sabit olması yönüyle hükümler olarak tesbit ettiğini aktarmaktadır.¹⁰³ Fıkıh usûlü'nün konusu hakkında *el-İhkâm* adlı usûl eserinin müellifi Seyfuddin el-Âmidi'nin (ö.631/1234) ise hükümlerin kendisinden çıkartılması yönüyle delillerdir, görüşünde olduğu ve bu görüşün sonraki usûlcüler tarafından benimsendiği Molla Hüsrev tarafından dile getirilmektedir.¹⁰⁴

Molla Hüsrev'in, Fıkıh usûlünün konusunu, deliller ve hükümlerin oluşturduğunu ifade etmesi, Sadruşşerîa (ö.747/1346) ile aynı görüşü paylaştığını göstermektedir.¹⁰⁵ Son dönem usûl bilginlerinden Seyyid Bey (ö.1343/1925) de bu görüşü tercih ettiğini ifade etmektedir.¹⁰⁶

⁹⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.18,19.

¹⁰⁰ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 20.

¹⁰¹ İbnü'l-Hacib, *Münteha'l-Vusûl*, s. 2.

¹⁰² Müellif eserin adını her ne kadar “*Miyâru'l-Ulûm*” olarak vermekteyse de kaynaklarda daha çok “*Miyâru'l-İlm*” olarak geçmektedir.

¹⁰³ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 20; Ebû Hâmid, Muhammed b. Muhammed el-Gazzâli, *Miyâru'l-İlm*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, s. 240.

¹⁰⁴ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 20

¹⁰⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 2; Ubeydullah b. Mes'ud el-Mahbubî el-Buhârî el-Hanefî Sadruşşerîa, *et-Tavdîh fî Halli Ğavâmidî't-Tenkîh (Şerhu't-Telvîh ale't-Tavdîh içinde)*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996, I, 34.

¹⁰⁶ Seyyid Bey, *Usûl-i Fikh Dersleri*, I, 13.

3.3.1.5. Fıkıh Usûlü'nün Amacı

Molla Hüsrev, Fıkıh usûlü'nün amacının *hükümleri bilmek*¹⁰⁷ olduğunu söylemektedir. Müellif şerhte ise *bu hükümleri bilmekten amacın, gereği ile amel edilmesi şartıyla dünyevî ve uhrevî saâdetin elde edilmesi* olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸

Seyyid Bey ile Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i fikhın gâyesi ahkâm-ı şer'îyyeyi marifet ve mûcebince amel ile saâdet-i dünyeviyye ve uhreviyyeye nailiyyettir*¹⁰⁹ diye belirterek Fıkıh usûlü'nün gâyesini açıklamaktadırlar. Yukarıda aktardığımız bilgi çerçevesinde bu iki usûlcünün, Molla Hüsrev'in metin ve şerhinden istifade ettikleri anlaşılmaktadır.

3.3.2. Birinci Maksad: Deliller

Kitabını bir mukaddime, iki ana bölüm ve hâtimedan meydana getirmiş olan müellif, birinci maksad¹¹⁰ ismini verdiği birinci bölümde delillerden ve delillerin durumlarından bahsetmektedir. Bu bölümü de rükün¹¹¹ ismini verdiği dört alt başlığa ayırmaktadır. Bunlarda sırasıyla kitab, sünnet, icma' ve kıyâstr.

Molla Hüsrev, usûlünün metin kısmında delilin tanımını yapmamaktadır. Şerhte ise delili, *üzerinde doğru düşünülmesiyle (sahih nazar ile) haberî sonuca (matlub-i haberî'ye)*¹¹² *ulaşılması mümkün olan şeydir*¹¹³ diye tanımlamaktadır. Şer'î delillerin dört tane olduğunu ifade eden Molla Hüsrev *şer'îu men kablena, örf ve teamül, istishab, teharri, el-ahzu bi'l-ihtiyat, mezheb-i sahabî ve mezheb-i*

¹⁰⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.2.

¹⁰⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 24.

¹⁰⁹ Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, I, 17; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s, 20.

¹¹⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.2; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 25.

¹¹¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 25.

¹¹² Delilin tanımında geçen *Matlub-i Haberî* (Haberî sonuç) ifadesi ile doğrulanabilir (tasdiki) bilgiler kastedilmektedir. Fıkıh usûlü açısından matlub-i haberî, şer'î hükümdür. Dolayısıyla delil, şer'î ve amelî hükme götüren şeydir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 25; Ali Bardakoğlu, "Delil", *DİA*, IX, 138.

¹¹³ والدليل ما يمكن التوصل بصحيح النظر فيه الى المطلوب خبري

Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 12; Delil'in tanımı için bkz. İbnü'l-Hacib, *Muntehe'l-Vusûl* s.3; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 21; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, I, 9; Delil hakkında daha geniş bilgi için, Bardakoğlu, "Delil" *DİA*, IX, 138.

kibari't-tabîîn, el-amel bi'z-zâhir, kur'a, umûm-u belvâ gibi delillerle sabit olan hükümlerin bu dört delilden birine raci' olduğunu söylemektedir.¹¹⁴

3.3.2.1. Birinci Rükün: Kitap

Dinin amelî hayata ilişkin hükümlerinin delillerini, bunların sabit olma yollarını ve hükme delâlet yönlerini belirlemeyi konu edinen Fıkıh usûlünde Kur'an, kaynaklar sıralamasının başında yer alır ve "kitap" denildiğinde kural olarak, şer'î hükmün kaynağı olması yönüyle Kur'an kastedilir. Klasik Fıkıh usûlü literatüründen fukahâ ekolüyle te'lif edilenler, doğrudan; mütekellimûn ekolünün eserleri ise dil ve mantıkla ilgili bazı açıklamalar yaptıktan ve şer'î hükümle ilgili tanıtıcı bilgi verdikten sonra şer'î delillerin ilki sıfatıyla kitap konusunu ele almaktadırlar.¹¹⁵

Molla Hüsrev, kitabı, "*Peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.s.) indirilmiş ve ondan tevâtür yoluyla nakledilmiş olan nazım*"¹¹⁶ diye tanımlamaktadır. Yaptığımız araştırmaya göre müellif kendinden önceki usûlcülerin tanımlarından¹¹⁷ faydalanmakla birlikte kendisine ait kısa ve özlü bir tanım ortaya koymaktadır. Molla Hüsrev'in bu "kitap" tanımının, son dönem usûlcülerden Büyük Haydar Efendi ve Seyyid Bey¹¹⁸ tarafından eserlerinde aynen aktarılmakta olduğunu görmekteyiz.

Molla Hüsrev, kitap konusunu iki bölümde ele almaktadır. Birinci bölümde kitaba ait konuları incelerken ikinci kısımda mebahis-i müştereke¹¹⁹

¹¹⁴ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 25.

¹¹⁵ Ali Bardakoğlu "Kitap", *DİA*, XXVI, s. 122.

¹¹⁶ وهو: النظم المنزل على رسولنا - صلى الله عليه وسلم - المنقول عنه تواتراً Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 28.

¹¹⁷ Kitap tanımları için bkz. Fahrü'l-İslâm Ebû'l-Usr Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b.el-Huseyn b. Abdilkerim el-Pezdevî, *el-Usûl (Keşfu'l-Esrâr* içinde), nşr. Abdullah Mahmud Umer, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997, I, 37,38; Ebû Bekir, Muhammed b.Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *el-Usûl*, nşr. Ebû'l- Vefa el-Efganî, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, 1414/1993, I, 279; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I s. 46; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed Hafizuddin en-Nesefî, *el-Menar (Keşfu'l-Esrâr* içinde), İstanbul, 1986, I, 11-12; İbnü'l-Hacib, *Münthe'el-Vusûl*, s. 34; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzalî, *el-Müstesfâ fi İlmi'l-Usûl*, thk. Muhammed Abdusselam Abduşşafî, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992, s. 81.

¹¹⁸ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 20; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, I, 27.

¹¹⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 29.

adını vermiş olduğu kitab - sünnet arasındaki ortak bahisleri (elfaz bahisleri ve beyan konuları) ele almaktadır.

3.3.2.1.1. Kitaba Mahsus Konular

Müellif, bu başlık altında tevâtür yoluyla nakledilmeyenin, Kur'an olmadığını ifade etmektedir. Ona göre nakledilenin Kur'an olup olmamasının belirlenmesinde tevâtür şarttır. Ancak tevâtür şartının, bazı usûlcüler tarafından hem cevherde (hatt-ı Kur'an'da) hem de edâda (okunuşta) olması gerekli görülürken, diğer birtakım usûlcüler tarafından ise bu şartın sadece cevherde olmasının yeterli görüldüğünü aktarmaktadır.¹²⁰ Molla Hüsrev, tevâtürün tanımını ise bu bölümde değil, sünnet bölümünde mütevâtir haberle ilgili şu tanımları verirken yapmaktadır: “*Yalan üzerine birleşmelerini aklın, âdeten caiz göremeyeceği bir topluluğun vermiş olduğu haberdir.*”¹²¹

Molla Hüsrev, âhad ve meşhur yolla gelen şâzz kırâatler hususunda bunlara Kur'an hükümlerinin verilemeyeceğini belirttikten sonra mezheplerin bu kırâatlerle amel etme noktasındaki görüşlerini aktarmaktadır. Meşhur olarak gelen şâzz kırâatlerle amel etmenin Hanefilerce caiz görüldüğünü metinde ifade ederken¹²² şerhte ise İmam Şafî ve İmam Mâlik'in, *şazz kırâatler ister âhad ister meşhur yolla gelsin amel etmenin caiz olmadığı* kanaatini taşıdıklarını söylemektedir.¹²³

Molla Hüsrev'in, kitaba mahsus olup olmadığı tartışılan konular sadedinde temas ettiği hususlardan biriside sûrelerin baş tarafında bulunan besmelenin ayet olup olmadığı konusundaki ihtilaflardır. Müellif, bunların ayet olması yönündeki şüphenin kuvvetinden dolayı, ne Kur'an'daki her sûreye dâhil bir ayet olduğunu kabul eden Şafîilerin, ne de hiçbir sûrenin başında ayet olarak yer almadığını söyleyen Mâlikîlerin, birbirlerini tekfir edemeyeceklerini¹²⁴ ifade etmektedir.

¹²⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 29.

¹²¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 389.

¹²² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3.

¹²³ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 30; Daha geniş bilgi için bkz. Bilmen, *Hukukî İslâmiyye Kamusu*, I, 45.

¹²⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 31.

Genel olarak müellifimizin sistematüğını izleyen Büyük Haydar Efendi'nin de mebahis-i hassa¹²⁵ başlığı altında *Mirkât* ve şerhi *Mir'ât*'taki ifadeleri aynen eserine almakta olduğunu görmekteyiz. Mehmed Seyyid Bey de kitaba mahsus konularda aynı yöntemi takip etmektedir.¹²⁶

3.3.2.1.2. Kitap ve Sünnet Arasında Ortak Olan Konular (Mebahis-i Müştereke)

Ömer Nasuhi Bilmen'in tespitiyle biz, dini hükümleri Kur'an'ı Kerim'in mukaddes nazmından ve sünnetin mübarek lafızlarından, ibârelerinden anlamak zorundayız. Bu nedenle lafızlarla ilgili konuları iyi kavramamız gerekmektedir.¹²⁷

Hanefî usûlcülere ait olup elimize ulaşan ilk Fıkıh usûlü eseri olan *el-Fusûl fi'l-Usûl* adlı kitabında Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Razî el-Cessâs'ın (ö. 370/981) kendinden önceki usûlcüler gibi lafızları sistematik bir şekilde incelemediğini ve lafızlar için herhangi bir taksim ortaya koymadığını görmekteyiz.

Günümüze ulaşan Hanefî usûl eserleri incelendiğinde bu alanda lafız taksimini ilk ortaya koyan ve elfaz konularını sistematik bir şekilde ele alan kişinin Debûsî (ö.430/1039) olduğunu görmekteyiz.¹²⁸ Serahsî (ö. 483/1090) ve Fahru'l-İslâm el-Pezdevî'nin de (ö.482/1089) Debûsî'ye benzer şekilde lafız konularını ele aldığını söyleyebiliriz.¹²⁹

Molla Hüsrev, mebahis-i müştereke başlığı altında kitabı, "*manaya delâlet eden nazmın ismi*"¹³⁰ şeklinde tanımladıktan sonra kitap ve sünnete ait ortak konularını işleyeceğini söylemektedir. Sadece sünnete ait konuları ise ikinci rükün olan sünnet bahsinde ele almaktadır.

¹²⁵ Büyük Haydar Efendi, bu tabiri Kur'an'a ait konular için kullanmıştır. bkz. *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 20 - 26.

¹²⁶ Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, I, 31 - 34.

¹²⁷ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye Kamusu*, I, 46.

¹²⁸ Ebû Zeyd, Ubeydullah b. Umer b. İsa ed-Debûsî, *Takvîmü'l-Edille fi Usûli'l-Fıkıh*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1426/ 2006, s. 100, 124, 126, 128, 139.

¹²⁹ Serahsî, *el-Usûl*, I, 124, 163, 170, 187, 236; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 46.

¹³⁰ انه اسم للنظم الدال على المعنى Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3.

Mirkâtü'l-Vusûl adlı eserinde müellifin, kitap ve sünnet arasındaki ortak konuları iki bölümde inceleyerek ilk bölümde “lafiz konularını” ikinci bölümde ise “beyân” konusu işlediğini görmekteyiz.

3.3.2.1.2.1. Manaya Delâlet Eden Nazmın Kısımları

Molla Hüsrev, “*usûlcü, nazmın hallerini mutlak olarak incelemez, bilakis şer’î hükümleri ifade etmedeki rolü açısından nazmın kısımlarını ele alır. Nazmın bu bakımdan halleri ise istikrâ ile dört kısım sınırlanmıştır*”¹³¹ diyerek manaya delâlet eden nazmın kısımlarının dört olduğuna ve yapılan taksimin amacına işaret etmektedir.

Manaya delâlet eden nazmın dörtlü taksimini müellif şöyle ifade etmektedir:

1. Manaya vaz’ itibariyle,

Hâss, Âmm, Müşterek, Cem’i Münekker;

2. Manaya delâletinin açıklığı ve kapalılığı itibariyle,

Lafızlar konuldukları manaya açıkça delâlet etmeleri yönüyle,

Zâhir, Nass, Müfesser, Muhkem;

Lafızlar konuldukları manaya kapalı bir tarzda delâlet etmeleri yönüyle ise,

Hafî, Müşkil, Mücmel, Müteşâbih;

3. Kullanıldığı mana itibariyle,

Hakikat, Mecâz, Sarîh, Kinâye;

4. Manaya delâletinin şekli itibariyle,

*Dall bi’l-ibâre, Dall bi’l-işâre, Dall bi’d-delâle, Dall bi’l-iktizâ’ dır.*¹³²

Fahru’l-İslâm Pezdevî, yirmi lafızdan oluşan bu dörtlü taksimi yaptıktan sonra şöyle demektedir: “*Bu kısımların bilinmesinden sonra beşinci bir kısım*

¹³¹ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 34, 35.

¹³² Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 34 - 39.

*daha vardır, bu da lafızların mevzilerini (iştikaklarını), manalarını, tertiplerini ve hükümlerini bilmek olup bu yirmi lafzın hepsine şamildir”.*¹³³

Böylece usûlcüler arasında ilk defa Pezdevî, dörtlü taksime beşinci bir kısım daha eklemiş olmaktadır. Kendisinden sonraki usûlcülerin geneli bu noktada Pezdevî’yi izlemişlerdir ki onlardan biri de Molla Hüsrev’dir.¹³⁴

3.3.2.1.2.1.1. Manaya Vaz’ İtibariyle Lafzın Kısımları

Molla Hüsrev’e göre, manaya vaz’ itibariyle lafzın kısımlarının, *Hass, Amm, Müşterek, Cem’i Münekker* olduğunu söylemiştik. Müellifin, Debûsî ile başlayan Hanefî lafız taksimi konusunda kendisinden önceki usûlcüleri izlediğini söyleyebiliriz. Ancak nazmın vaz’ itibariyle yapılan taksimde Molla Hüsrev, kendisinden önceki usûlcülerden farklı düşündüğünü ifade ederek “müevvel” yerine “cem’i münekkeri” zikretmektedir. Müellifin bu hususta Sadruşşerîa’ya tabi olduğunu söyleyebiliriz.¹³⁵ Cem’i münekkerin tercih edilmesi noktasında Seyyid Bey¹³⁶, Sadruşşerîa ve Molla Hüsrev’e uyarken, Büyük Haydar Efendi,¹³⁷ Ömer Nasuhi Bilmen¹³⁸ ve Şakiru’l-Hanbelî¹³⁹ (ö./1958) gibi son dönem usûlcüler ise Debûsî, Pezdevî ve Serahsî’ye tabi olarak eserlerinde müevveli zikrettiklerini görmekteyiz.

3.3.2.1.2.1.1.1. Hâss

Hâss kelimesi sözlükte “tek kalmak, ayrılmak; temyiz etmek, tahsis etmek, birini diğerinden üstün tutmak”¹⁴⁰ gibi manalara gelen husus kökünden türemiş bir isimdir. Fıkıh usûlü terimi olarak “*tek bir vaz’ ile bir tek manaya veya sınırlı sayıdaki fertlere delâlet etmek üzere konulmuş lafzı*” ifade eder.¹⁴¹

İslâm hukukunun asli kaynakları olan Kur’an ve hadîsler Arapça olduğundan, bu dilin kurallarına göre lafızların çeşitlerini ve mana ile ilişkilerini

¹³³ Pezdevî, *el-Usûl*, I, 46.

¹³⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s.38, 39.

¹³⁵ Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 57.

¹³⁶ Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, I, 35.

¹³⁷ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s.27.

¹³⁸ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye Kamusu*, I, 47.

¹³⁹ Şakiru’l-Hanbelî, *Usûlü’l-Fıkhî’l-İslâmî*, s. 50.

¹⁴⁰ İbn Manzur, *Lisanu’l-arab*, III, 111.

¹⁴¹ Ferhat Koca, “Has”, *DİA*, XVI, 264.

bilmeden söz konusu metinleri doğru bir şekilde anlamak ve onlardan isabetli hükümler çıkarmak mümkün değildir. Bu bakımdan Fıkıh usûlünün önemli bir kısmını teşkil eden kaynaklardan hüküm çıkarma (istinbât) metotlarının bilinmesi amacıyla lafızlar, mana ile ilişkilerine göre birtakım ayrımlara tabi tutulmuştur. Bu bağlamda Molla Hüsrev, hâss'ı, “*Fertlerinin bulunup bulunmamasına bakılmaksızın (ale'l-ıfirad) tek bir mana için konulmuş olan lafız*”¹⁴² olarak tanımlamaktadır. Müellifin yapmış olduğu tanımda, Ebû Zeyd ed-Debûsî, Fahru'l-İslâm el-Pezdevî ve Serahsî¹⁴³ gibi Hanefî usûlcülerden istifade ettiği söylenebilir.

Arapçada hâss lafızlar harfler, özel isimler ve cins isimleri, sayı isimleri tesniyeler, emir ve nehiylerle mutlak ve mukayyetten ibârettir. Hâssın vaz' olunduğu mana, bir isim ise kesinlikle ortaklığı kabul etmeyecek şekilde somut ve belirli olmalıdır. Bundan dolayı özel isimlerin tamamı hâstır. Her ne kadar birçok kişiye aynı isim konulmaktaysa da bunlar vaz' sırasında yalnızca belirli bir kişi için konulmaktadır ve o kişinin zatında, diğerlerinin herhangi bir ortaklığı yoktur. Ayrıca hâssın ifade ettiği mana, cins ismi veya onun herhangi bir türü olabilir. Müellifimiz de isimlerde ki bu mananın, “*Zeyd*” lafzında olduğu gibi ayn (özel isim), “*racül*” (erkek) ve “*mietün*” (yüz) lafızlarında olduğu gibi nev' (tür), “*insan*” lafzında olduğu gibi cins olacağını ifade etmektedir. Diğer usûlcülerin cins, nev' (tür) ve ayn olarak yaptıkları sıralamadan kaçınarak ayn, nev' ve cins olarak örneklendirme yaptığını söylemektedir. Bu şekilde hasslığı en belirgin olandan başlayarak yapılacak sıralamanın, hâss lafızlar için en uygun sıralama olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁴ Molla Hüsrev, isimlerin bu şekildeki taksiminin, felsefecilerin değil usûlcülerin ıstılahına göre yapıldığına dikkat çekmektedir.¹⁴⁵ Felsefeciler tanımlarında hakikatleri dikkate alırken usûlcüler ise hükümlere göre tanımlarını ortaya koymaktadırlar. Bundan dolayı *insan* lafzı, hakikatleri aynı olan fertler arasındaki ortak manaya konulmuş olduğundan felsefecilere göre nev' (tür)

¹⁴² أما الخاص: فلفظ وضع لمعنى واحد على الأفراد. Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl* s.39.

¹⁴³ Hass'ın tanımı için bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s.100; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 49; Serahsî, *el-Usûl*, I, 124.

¹⁴⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.40.

¹⁴⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.40. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî* s. 53; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, 36; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, I, 46.

olurken; usûlcülere göre ise hükümleri birbirinden farklı olan fertleri içine aldığından bu lafız cins, hükümleri aynı olan fertleri ifade ettiğinden dolayı ise *adam* lafzı nev' (tür) olmaktadır.

Molla Hüsrev, hâssın tanımı yapıp örnekler verdikten sonra hâssın hükmünü *dış etkenler dikkate alınmadığında delâlet etmiş olduğu manayı kesin olarak ifade eder*¹⁴⁶ diyerek açıklamaktadır. Müellif, hâssın delâlet ettiği manayı kesin olarak ifade etmesinin, delilden kaynaklanan ihtimali ortadan kaldırmak manasına geldiğini yoksa delile dayanmayan mücerret ihtimalin hâssın kat'iyetine zarar vermeyeceğini söylemektedir.¹⁴⁷ Örneğin, “ben bir aslan gördüm” cümlesindeki “aslan” lafzı, kesin olarak vaz' olduğu manaya delâlet eder, ancak bu kelimedenden mecâz yoluyla “cesur kişi” kastedilmesine de herhangi bir engel yoktur. Fakat bu mananın kastedildiğine delâlet eden bir delil, karine bulunmadığı müddetçe bu ihtimal hâssın kesinliğine zarar vermez. Debûsî, Pezdevî, Serahsî ve Sadruşşerîa gibi bazı Hanefî usûlcüler, mücerret ihtimalin hâssın kesinliğini ortadan kaldırmayacağını ifade etmektedirler.¹⁴⁸ Müellifimizin de aynı görüşte olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık bazı Hanefîlerle diğer mezhep usûlcüleri, mücerret ihtimalin hâssın kat'iliğini ortadan kaldıracağını ve bu sebeple hâssın zâhiriyle amel etmenin vacip olmakla beraber onun, kat'i olmayacağını söylemişlerdir.¹⁴⁹

Molla Hüsrev, hâssın hükmünü belirttikten sonra onunla alakalı ihtilaftan neş'et eden furu' ile ilgili dört tane örnek sunmaktadır. Hanefîlerle Şafîîler arasında ihtilaflı olan bu meseleler şunlardır:

1- Hul'¹⁵⁰ talaktır, fesh değildir.

¹⁴⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3. وحكمه: أنه من حيث هو يفيد مدلوله قطعاً.

¹⁴⁷ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.40.

¹⁴⁸ Debûsî, *Takvîmu'l-edille*, s. 107; Serahsî, *el-Usûl*, I, 128; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 49; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 61; Koca, “Has” *DİA*, XVI, 266.

¹⁴⁹ Alauddin, Şemsunnazar, Ebû bekir, Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Mîzanü'l-Usûl fî Netâici'l-Ukûl* thk. Muhammed Zeki Abdilber, Kahire: Mektebetu Dari't-Türas, 1418/1997, s. 300, 301; Koca, “Has” *DİA*, XVI, 266.

¹⁵⁰ Hul', karı kocanın anlaşmasıyla evliliğe son verilmesi anlamında bir fıkıh terimidir. Sözlükte “elbiseyi çıkarmak, soyunmak; ayırmak” gibi anlamlara gelen hul', fıkıhta kadının belli bir bedel vermesi karşılığında kocanın ayrılmaya razı olması üzerine evlilik bağından kurtulmasını ifade eder. Karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi sebebiyle bu işleme muhâlea adı verilir. Fahrettin Atar, “Muhâlea” *DİA*, XXX, 399/402.

2- Hul' yoluyla boşanmış kadına hul'dan, sonra sarfih talakta bulunulması sahihtir.

3- Müfevvisa¹⁵¹ olan kadına mehr-i misil¹⁵² sahih akitle vacip olur.

4- Terabbus ayetindeki¹⁵³ kuru' lafzının ethâr (temizlikler) ile te'vil edilmesi batıldır.¹⁵⁴

Müellif, hâssın hükmü ile alâkalı olarak zikrettiği bu örnekleri şerhte geniş bir şekilde değerlendirmektedir.¹⁵⁵

Molla Hüsrev'in, hâssın kesinlik ifade etmesi kuralına getirmiş olduğu örneklerde kendisinden önceki usûlcülerden çokça istifade ettiğini söyleyebiliriz.¹⁵⁶ Büyük Haydar Efendi *Usûl-i Fıkıh Dersleri* adlı eserinde “müfevvisada mücerred akitle mehr-i misil vacip olur ve ayet-i terabbusta kuru' lafz-ı şerifini ethâr ile te'vil batil olmuştur”¹⁵⁷ diyerek hâssın hükmünü uzunca değerlendirmektedir. Dolayısıyla Hanefî çizgide bu meseleler, ilk eserlerden itibaren aynı çerçevede kendilerine yer bulduklarını ifade edebiliriz.

Şimdi müellifimizin yaptığı gibi hâss lafzın kısımları olan emir, nehy, mutlak ve mukayyedi sırasıyla değerlendireceğiz.

3.3.2.1.2.1.1.1.1. Emir

Emir kelimesinin sözlükteki iki farklı anlamından biri “hal, durum, iş, olay, konum” dur. Bu anlama gelen emrin çoğulu umûr (الأمور) dur. İkinci anlamı

¹⁵¹ Müfevvisa, velisine kendisini mehir zikretmeksizin veya mehirsiz olarak evlendirmesi hususunda izin veren kadındır. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 42.

¹⁵² Mehr-i misil, Zevcenin babası cihetinden ve olmadığı takdirde beldesi ahalisinden akid tarihinde yaş, cemal, bekâret gibi vasıflarda akran ve emsali kadınların mehridir. Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, II, 10.

¹⁵³ Terabbus ayeti: والمطلقات يتربصن بأنفسهن ثلاثة قروء “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kur' (üç ay hali, hayız) beklerler.” el-Bakara, 2/ 228.

¹⁵⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3

¹⁵⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 41-48.

¹⁵⁶ Hâssın hükmüyle ilgili zikredilen örnekler için bkz. Pezdevî, *el-Usûl*, I, 124, 138, 142; Serahsî, *el-Usûl*, I, 128 - 131.

¹⁵⁷ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 39-43. Ayrıca hâssın hükmü ile alâkalı örnekler için bkz. Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî*, s. 53-57.

ise nehy'in zıddı olarak "bir işin yapılmasını istemek" tir. Bu anlamdaki emrin çoğulu ise evâmir' (الأوامر) dir.¹⁵⁸

Emir,¹⁵⁹ fıkıh usûlünün önemli konularından birini teşkil eder. Fıkıh usûlünde, Kur'an ve Sünnet'teki emir kiplerinin ve bu anlama gelebilecek diğer ifade şekillerinin manaya delâleti ve bunlardan hüküm çıkarılması hususu ayrı bir önem taşır. Fıkıh usûlü alanında yazılan klasik eserlerde emir konusu genellikle "dille ilgili usûl kuralları" veya "lafzın şer'î hüküm bildirmesi" ana başlığı altında "hâss" bahsinin alt bölümü olarak ele alınır.¹⁶⁰ Molla Hüsrev de bu tasnife uyarak emir konusunu "hâss" lafzın kısımlarından biri olarak işlemektedir.

Molla Hüsrev, *Mirkât* adlı eserinde *emir* konusunu genişçe ele almaktadır. Bu başlık altında öncelikle emrin tanımını, mûcebini (gereğini), mutlak emrin tekrarı gerektirip gerektirmediğini ortaya koymaktadır. Daha sonra ise vakit açısından emri incelemektedir. Emrin neticesinde ortaya çıkan durum, fıkıh usûlünde "me'murun bih" (emirle istenilen iş) olarak isimlendirilir. Müellifimiz de bu başlık altında önce konuyu açıklamış ve bu esnada hüsün - kubuh konularına değinerek me'murun bih'in hüsün yönünü ve kısımlarını zikretmiştir. Emirle önemli bir ilişkisi bulunan kudret konusunu da ele alarak bu mevzuu bitirmektedir.

Molla Hüsrev'in emr'e yapmış olduğu tanımın¹⁶¹ Büyük Haydar Efendi tarafından "kendinden istiane ile ve vaz'ı mûlabesesiyle gayrdan cezmen ve isti'laen taleb-i fiil edilen lafızdır"¹⁶² şeklinde çevrildiğini söyleyebiliriz. Musannifin *emre* yapmış olduğu tanımın, şerhte de ifade ettiği üzere Hanefî usûlcülerin¹⁶³ yaptıkları tanımdan farklı olduğunu görmekteyiz. Müellifin tanımı

¹⁵⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, I, 212; Salim Ögüt, "Emir" *DİA*, XI, 119.

¹⁵⁹ Emir lafzı oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Nitekim aynı kelime sarf, nahiv ve belagat açılarından dil ve edebiyatı; lafız – mana münasebeti sebebiyle mantığı ve kelâm ilmini ilgilendirmektedir.

¹⁶⁰ Ögüt, "Emir", XI, 119.

¹⁶¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3.

¹⁶² Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 44

¹⁶³ Hanefî usûlcülerin emr'e yapmış oldukları tanımlar için bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 39; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 154; Serahsî, *el-Usûl*, I, 11; Semerkandî, *Mizânü'l- Usûl*, s. 85. Neseffî, *Keşfü'l-Esrâr*, I, 33.

incelendiğinde emir için beş şeyin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre emrin;

1- Lafız olması gerekir. Dolayısıyla fiil ve işâret, müellife göre emir değildir.

2- Talep için olması gerekir. Dolayısıyla tehdit, ta’ciz gibi manalarda kullanılan emir sîgalarında talep bulunmadığından bunlarda emir değildir.

3- Cezm (kesinlik) ifade etmesi gerekir. Bu sebeple nedb ve ibâha için kullanılan sîgalar emir değildir.

4- Sîgasının talep manasına vaz’ edilmiş olması gerekir. Bir işin istenildiğini ifade etmek için konulmuş lafızlar emir değildir. Örneğin “*bu işi yapmanı senden istiyorum*” cümlesi haberî bir cümle olup emir değildir.

5- *Emrin*, emir verecek konumda olan veya kendini, bu konumda gören bir kimse tarafından söylenmiş olması gerekir. Zira isti’lâ, *emredenin gerçekte üstün olması veya üstün olmadığı halde kendini üstün görmesi* demektir. Bu yüzden dua ve rica yoluyla kullanılan sîgalar, emir değildir.

Molla Hüsrev, emrin tanımı yaptıktan sonra emir lafzından maksadın vucûb olduğunu ve vucûbun emir sîgasına, emir sîgasında vucûba ait olduğunu söylemektedir. Müellifin şerhte ifade ettiği üzere emir sîgasının mûcebi (gereği) usûlcüler arasında tartışmalıdır. Usûlcüler, emir sîgasının vucûb, ibâha ve nedbin dışındaki manalarda mecâz olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu üç mananın emrin mûcebi olup olmadığı noktasında da ihtilaf etmişlerdir.¹⁶⁴

Müellife göre emir sîgasının mûcebi hakkındaki görüşler şunlardır:

1.Emir sîgası vucûb ifade eder. Müellifimiz ve usûlcülerin çoğunluğu bu görüştedirler.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Emrin mûcebi ile ilgili görüşler için bkz. Cessâs, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, II, 87; Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, s.39; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 168; Serahsî, *el-Usûl*, I, 15-17; Semerkandî, *Mizânü’l-Usûl*, s. 90-92; Neseî, *Keşfu’l-Esrâr*, I, 37-42; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 289; İbnü’l-Hacib, *Münthe’l-Vusûl* s.66, 67; el-Gazzalî, *el-Müstesfâ*, s. 205; Şakiru’l-Hanbelî, *Usûlü’l-Fikhî’l-İslâmî*, s.60; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 53 - 55.

¹⁶⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 51-54.

2.Emir sîgası nedb ifade eder. Müellife göre bu görüş, Mutezilenin çoğunluğu, bir grup fakîh ve bir rivayette İmam Şafî'ye aittir.¹⁶⁶

3.Emir sîgası ibâha ifade eder. Molla Hüsrev, bu görüşün Mâlikîlerden bir gruba ait olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁷

4.Emir sîgası hakkında tevakkuf edilir. Hangi manada kullanıldığını öğrenmek için beklemek ve araştırmak gerekir. Müellif, kendi eserinde sadece Şafiilerden İbn Sureyc'in bu görüşte olduğunu söylemektedir.¹⁶⁸

Molla Hüsrev'in, emrin mûcebi konusunda genel kabul olan "vucûb ifade eder" görüşünü takip ettiğini söyleyebiliriz.

Emir sîgasının, emre konu teşkil eden fiilin yasaklanmasından (hazır) sonra gelmesi durumunda ifade edeceği hükmün usûlcüler arasında tartışmalı olduğunu görmekteyiz.¹⁶⁹ Başta İmam Şafî olmak üzere mütekellimûn usûlcülerin bir kısmı böyle bir emir sîgasının ibâha ifade edeceğini savunmuştur. Hanefî ve Mu'tezile mezhebine mensup âlimler ile aralarında Fahreddin er-Razî'nin de bulunduğu bir kısım Şafî âlimler ise vucûb ifade edeceğini söylemiştir.¹⁷⁰

Müellifimizin de bu geleneğe uyarak *yasaktan sonra gelen emrin gereğinin vucûb olduğu* görüşünü savunduğunu görmekteyiz.¹⁷¹

Molla Hüsrev'in, emrin gereği olan vucûbun, sîgaya ait bir durum olduğunu söylediğini yukarıda ifade etmiştik. Müellif, söz konusu ifadesinden hareketle Hz. Peygamber'in (s.a.s) fiillerinin mûcib (bir şeyi gerekli kılan) olmayacağını söylemektedir.¹⁷² Şerhteki ifadelerinden anladığımıza göre

¹⁶⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 54.

¹⁶⁷ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 54.

¹⁶⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 54.

¹⁶⁹ Yasaktan sonra gelen emrin gereği hakkındaki görüşler için bkz. Pezdevî, *el-Usûl*, I, 181,182; Alauddin, Abduaziz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr* (nşr. Abdullah, Mahmud, Umer,) Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997, I, 181- 183; Serahsî, *el-Usûl*, I, 19; Semerkandî, *Mizânü'l- Usûl*, s. 111; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 38; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, c.I, s.294; İbnü'l-Hacib, *Muntehe'l-Vusûl* s.71,72; el-Gazzalî, *el-Müstesfâ*, s. 211; Şakîru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 62. Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 55,56; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, I, 69 – 72.

¹⁷⁰ Salim ÖĞÜT, "emir" DİA, XI, 120;

¹⁷¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 55.

¹⁷² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 56.

musannif, Hz. Peygamber'in fiileriyle, Şu dört kategorinin dışında kalanlarını kastetmektedir:

- 1- Hz. Peygamberin tabiatı gereği, bir insan olarak yaptığı fiiller. Yeme, içme, uyuma gibi.
- 2- Yanılmaktan ortaya çıkan fiiller. Bunlar, zelle ismi verilen fiillerdir.
- 3- Hz. Peygamber'e mahsus fiiller. Teheccüd namazı kılması, ramazanda visal orucu tutması gibi.

Bu  kısım fiillerde Hz. Peygambere uyulmasının vacip olmadığında âlimler görüş birliği içindedirler.

- 4- Kitabın mücmelini beyân için olan fiiler. Namazın ne Şekilde kılınacağını beyân eden fiilleri gibi, vacip olan bir hükmü beyân özelliği taŐıyorsa bu fiillerde Hz. Peygamber'e uyulmasının vacip olduğu hususunda âlimler arasında ittifak vardır.

Molla Hüsrev, emrin mcebinin ne olduğunu ortaya koyduktan sonra mutlak emrin tekrarı gerektirip gerektirmeyeceği konusuna yer vermektedir. Usûlcüler arasında tartışmalı olan bu konu hakkında müellifimiz, *"kendisinde ummyet ve tekrara, hussyet ve bir defalığa delâlet eden karine bulunmayan mutlak emirler, tekrarı gerektirmez ve aynı zamanda tekrara ihtimali olmaz. Bilakis mutlak emir, emredilen fiilin cinsinin en azı (ferd-i hakksi) hakkında vaki' olur, ama emredilen Şeyin cinsinin tümüne (ferd-i itibâriye) ihtimali bulunur"*¹⁷³ demektedir. Mutlak emrin tekrarı gerektirmemesi ve ona ihtimali olmamasının gerekçesini ise *sayıya ihtimali bulunmayan masdarı içermesi* Şeklinde ortaya koymaktadır.

Müellif, mutlak emrin tekrarı gerektirip gerektirmeyeceği konusunda dört görüş olduğunu söylemektedir. Bunlar Şu Őekildedir:

¹⁷³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.3; Molla Hüsrev, *Mir't'l-Usûl*, s. 61,62.

1- Mutlak emir, umumu ve tekrarı gerektirir. Müellif, bu görüşün kimlere ait olduğunu söylememektedir.¹⁷⁴

2- Mutlak emir, umumu ve tekrarı gerektirmez, ancak bunlara ihtimali vardır. Eserde bu görüşün İmam Şafî'ye ait olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁵

3- Mutlak emrin tekrara ihtimali yoktur. Ancak bir şarta bağlı veya bir vasıfla kayıtlanmış olursa tekrarı ifade eder. Molla Hüsrev bu görüşün bazı Hanefî usûlcülere ait olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁶

4- Mutlak emir tekrarı gerektirmez ve buna ihtimali de olmaz. Müellifimiz bu görüşün ise Hanefîlerin cumhurunun kanaati olduğunu söylemektedir.¹⁷⁷

Bu dört görüşün delillerini şerhte değerlendirerek kendisinin bu konuda Hanefîlerin cumhuruna uymaktadır.¹⁷⁸

Molla Hüsrev'in, emrin tekrarı konusunu işledikten sonra emirleri vakit yönünden ele aldığını görüyoruz. Ona göre emirler:

1- Mutlak emirler, yapılması istenen iş, bir vakitle kayıtlanmamış emirlerdir. Müellif bunlara örnek olarak, zekât, fitır sadakası, öşür ve malî keffâretler hakkındaki emirleri vermektedir.

2- Mukayyed emirler, yapılması istenen iş, sınırlı bir vakit ile kayıtlanan emirlerdir. Namaz, oruç hakkındaki emirlerin mukayyed emirlere örnek gösterildiğini söyleyebiliriz.¹⁷⁹

Emir konusunda usûlcüler arasında tartışmalı konulardan biri de emredilenin derhal mı (fevr) yoksa hemen yapılmayıp daha sonra da (terâhi)

¹⁷⁴ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 62.

¹⁷⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 63.

¹⁷⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 63.

¹⁷⁷ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 64.

¹⁷⁸ Mutlak emrin tekrarı gerektirip gerektirmeyeceği hususundaki görüşler için bkz. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, II, 142 – 146; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s.43; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 184,185; el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 184, 185; Serahsî, *el-Usûl*, I, 20; Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl*, s. 112 - 125; Nesefî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 42, 43; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 298, 299; İbnü'l-Hacib, *Münthe'l-Vusûl* s.67, 68; el-Gazzalî, *el-Müstesfâ*, s. 211 - 212; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fikhî'l-İslâmî*, s. 63. Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fikh Dersleri*, s. 58 - 65; Seyyid Bey, *Usûl-i Fikh Dersleri*, I, 73.

¹⁷⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 68 -70.

yerine getirilebileceği mevzusudur.¹⁸⁰ Molla Hüsrev, mutlak emrin, fevri (derhal yapılmayı) gerektirmeyeceğini söylemekte ve bu görüşün sahih olduğunu ifade etmektedir.¹⁸¹ Müellif, şerhte Hanefîlerden Kerhî'nin ve Şafiîlerden bazılarının bu görüşte olmadıklarını söylemektedir. Cessâs'ın *el-Fusûl* adlı eserine baktığımızda hocası Kerhî'nin, *Hanefî ashâbından nakille mutlak emrin fevri gerektirdiği görüşüne sahip olduğunu* görmekteyiz.¹⁸²

Hanefî usûl eserlerini incelediğimizde¹⁸³ Molla Hüsrev'in bu konuda Hanefîlerin cumhuru ile aynı görüşte olduğunu söyleyebiliriz.

Molla Hüsrev, mukayyed emirler konusunu işlerken meseleyi vakit cihetiyle altı kısma ayırmaktadır. Ona göre vakit:

1- Müeddânın zarfı,¹⁸⁴ edânın şartı, nefs-i vucûbun sebebidir. Namaz vakitleri gibi.

2- Müeddânın mi'yârı,¹⁸⁵ edânın şartı, nefs-i vucûbun sebebidir. Ramazan günleri veya Ramazan ayı gibi.

3- Müeddânın zarfı, edânın şartı, vucûb-u edânın sebebidir. Namaz veya sadakanın kendisinde adandığı muayyen vakit;

4- Müeddânın mi'yârı, edânın şartı, vucûb-u edânın sebebidir. Oruç veya i'tikâf kendisinde adanmış olan muayyen vakit;

¹⁸⁰ Mutlak emrin fevri mi terâhiyi mi gerektireceği konusu hakkında bkz. Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, II, 105 - 119; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 372; el-Buhârî *Keşfu'l-Esrâr*, I, 373 - 375; Serahsî, *el-Usûl*, I, 26 - 30; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, s. 210 - 213; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 80; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 377, 378; İbnü'l-Hacib, *Münteha'l-Vusûl* s. 68-69; el-Gazzalî, *el-Müstesfâ*, s. 215; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fikhî'l-İslâmî*, s. 68-69; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fikh Dersleri*, s. 66; Seyyid Bey, *Usûl-i Fikh Dersleri*, s.73.

¹⁸¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.4; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 68.

¹⁸² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, II, 105.

¹⁸³ Pezdevî, *el-Usûl*, I, 372; Serahsî, *el-Usûl*, I, 26 - 30; Semerkandî, *Mizânü'l-Usûl*, s. 210 - 213; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 80; el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 373 - 375, Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 377.

¹⁸⁴ Emredilen şey, kendisinde edâ olunup aynı cinsten bir ibadetin daha yapılmasına müsait olan zamana *zarf* denilir. Örneğin bir namaz vaktinde vaktin namazı edâ olunabileceği gibi o vakit içerisinde başka namaz da kılınabilir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 70.

¹⁸⁵ Sadece emredilen şeyin edâsına müsait olan zamana *Mi'yar* denir. Örneğin orucun vakti, mi'yar'dır. O günde yalnız bir oruç tutulabilir, fazla tutulamaz. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 85.

5- Sadece müeddânın mi'yârıdır. Keffâret, nezr-i mutlak ve kazâ oruçlarının vakti;

6- Müşkil,¹⁸⁶ mi'yâra ve zarfa benzeyen vakittir. Haccın vakti.

Molla Hüsrev, usûlünün metin ve şerh kısmında bu altı kısmı geniş bir şekilde ele almakta ve bu vakitlerle ilgili hükümleri açıklamaktadır.¹⁸⁷ Müellifin yapmış olduğu bu taksim, Molla Fenârî'nin usûl eseri olan *Fusûlu'l- Bedâi*'de de zikredilmekte olduğunu görmekteyiz.¹⁸⁸

Serahsî *el-Usûl* adlı eserinde vakitleri üçe ayırmaktadır. Ona göre:

- 1- Vakit emredilen şey için zarf olur, mi'yar olmaz.
- 2- Vakit emredilen şey için mi'yar olur.
- 3- Vakit müşkil/müştebih olur.¹⁸⁹

Serahsî'nin vakitlere yaptığı taksimle Molla Hüsrev'in yaptığı taksim karşılaştırıldığında aynı olduklarını görmekteyiz. Zira vakit, her iki taksimde de ya zarf ya mi'yar ya da müşkildir.

Neticede müellifimiz, mukayyed emirler konusunda genel olarak Debûsi, Pezdevî, Serahsî, Neseî ve Sadruşşerîa'yı¹⁹⁰ takip etmektedir.

Molla Hüsrev, mutlak ve mukayyed emirlerle ilgili konuları ele aldıktan sonra “me'murun bih (emirle yerine getirilmesi istenilen şey)” konusunu işlemeye başlamaktadır. Me'murun bih “edâ” ve “kazâ” olmak üzere iki çeşittir.¹⁹¹ Edâ, emir ile vacip olanın aynını teslim etmektir. Kazâ ise emir ile vacip olanın benzerinin, o emre muhatap olan kişi tarafından yerine getirilmesidir.¹⁹²

¹⁸⁶ Bir bakımdan zarfa bir bakımdan ise mi'yara benzeyen zamana *müşkil* denir. Haccın vakti gibi. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 94.

¹⁸⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.4; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 70 – 99.

¹⁸⁸ Muhammed b. Hamza b. Muhammed el- Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi' fî Usûli'ş-Şerai'* I, 195 – 207.

¹⁸⁹ Serahsî, *el-Usûl*, I, 30

¹⁹⁰ Mukayyed emirlerle ilgili görüşler için bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s.71 - 82; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 314 - 372; Serahsî, *el-Usûl*, I, 30 - 44; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 377 - 404; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 80 -95.

¹⁹¹ Edâ ve kazâ kavramlarının tanımları için bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s.92; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 201, 202; Serahsî, *el-Usûl*, I, 44; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 300 - 303; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 46- 47; el-Gazzalî, *el-Müstesfâ*, s. 76; İbnü'l-Hacib, *Muntehe'l-Vusûl*, s. 24.

¹⁹² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.5;

Mütekellimûn metoduyla kaleme alınan usûl kitaplarında edâ ve kazâ, “şer’î hüküm” bölümünde ele alınır.¹⁹³ Edâ, vaktin şer’î hükmün sebebi olması yönüyle vaz’î hükmü ilgilendirir ve bu açıdan *edâ*, *kazâ* şeklinde ikili ayırım yapılır. Vacip ve vacibin yerine getirilmesi yönünden de mevzu, teklîfî hükmü ilgilendirir ve bu yönden *edâ*, *iâde* ve *kazâ* şeklinde üçlü bir ayırımdan söz edilir.¹⁹⁴

Fukahâ metoduyla yazılan usûl kitaplarında ise edâ ve kazâ, “dille ilgili usûl kuralları” ve “lafzın şer’î hükme delâleti” bahsinin alt bölümü olan "emir" konusunda, emredilen şeyin yerine getirilmesi mevzusu incelenirken ele alınır.¹⁹⁵

Müellifimizin de kendisinden önceki Hanefî usûl geleneğini izlediğini ve edâ – kazâ kavramlarını “emir” konusunu işlerken ele aldığını görmekteyiz.

Usûlcüler, vakti içinde yerine getirilmeyen bir vacibin kazâsının, edâyı vacip kılan ilk emirle mi gerekli olduğu yoksa bu konuda yeni bir emrin mi bulunması gerektiği hususunda farklı görüşlere sahiptir.¹⁹⁶ Hanefî usûlcülerin çoğunluğu, edâyı vacip kılan sebebin ortadan kalkması durumunda “misl-i gayr-i mâkul kazâ” için yeni bir sebebi gerekli görürken, “misl-i mâkul kazânın”, edâyı vacip kılan delille gerektiğini savunmaktadır.¹⁹⁷ Vaktinde kılınmayan namazın, tutulmayan orucun vakti dışında yerine getirilmesi mâkul misliyle kazâ olduğundan yeni bir delil gerekmez ve edâdan önce vaktin çıkması, vacibin edâsını düşürmez. Mâkul olmayan misliyle kazâ durumunda ise kazânın gerekliliği için yeni bir nassa ihtiyaç olduğu hususunda görüş birliği vardır.¹⁹⁸

¹⁹³ İbnü'l-Hacib, *Münteha'l-Vusûl* s. 24; el-Gazzalî, *el-Müstesfâ*, s. 215; Ebû'l-Hasen (Ebû'l-Kasım) Seyfuddin, Ali b. Muhammed b. Salim es-Sa'lebî el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdurrezzak el-Afîfî, Riyad: Daru's-Samîî, 1424 / 2003, I, 147; Ali Bardakoğlu, “Edâ” *DİA*, X, 389 - 392; Kamil Yaşaroğlu, “Kazâ” *DİA*, XXV, 110 – 113.

¹⁹⁴ Ali Bardakoğlu, “Edâ”, *DİA*, X, 389;

¹⁹⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 92; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 201-202; Serahsî, *el-Usûl*, I, 44; Bardakoğlu, “Edâ”, X, 389 - 392; Yaşaroğlu, “Kazâ”, XXV, 110 - 113.

¹⁹⁶ Vakti içinde yerine getirilmeyen bir vacibin kazâsının edâyı vacip kılan ilk emirle mi gerekli olduğu yoksa bu konuda yeni bir emrin mi bulunması gerektiği konusundaki görüşler için bkz. Semerkandî, *Mîzânü'l-Usûl*, s. 220 - 222; el-Gazzalî, *el-Müstesfâ*, s. 215, 216; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 93; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 207 - 209; el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 208; Serahsî, *el-Usûl*, I, 45, 46; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 48 - 52; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 303 - 309; Molla Fenârî, *Fusûlu'l-Bedâi*, II, 32; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, I, 109, 110.

¹⁹⁷ el-Buhârî *Keşfu'l-Esrâr*, I, 208; Yaşaroğlu, “Kazâ”, XXV, 111.

¹⁹⁸ el-Buhârî *Keşfu'l-Esrâr*, I, 208.

Molla Hüsrev'in vakti içinde yerine getirilmeyen bir vacibin kazâsının edâyı vacip kılan ilk emirle mi gerekli olduğu yoksa bu konuda yeni bir emrin mi bulunması gerektiği konusunda Hanefî usûlcülerin çoğunluğunun görüşüne uyduğunu görmekteyiz.¹⁹⁹

Hanefî usûlcüler edâyı, dinen veya hukuken aranan bütün şart ve vasıfları toplayıp toplamaması yönünden “kâmil”, “kâsır” ve “kazâyâ benzeyen”; kazâyı da “ma’kul misliyle”, “ma’kul olmayan misliyle” ve “edâyâ benzer kazâ” şeklinde üçe ayırırlar.²⁰⁰

Molla Hüsrev'in de Hanefî usûlcülerin edâ ve kazâyâ yapmış oldukları bu taksime aynen uyduğunu ve her bir kısma “hukûkullah”ve “hukûku'l-ibâd”dan birer örnek verdiğini görmekteyiz.²⁰¹

Molla Hüsrev, “Me'murun bihin” kısımlarını açıkladıktan sonra Fıkıh usûlü ve kelâm ilminin önemli konularından olan “hüsün – kubuh” meselesine değinmektedir. Müellif, “hüsün” ile ilgili konuları emir başlığı altında incelerken “kubuh” ile ilgili meseleleri ise “nehiy” bahsinde işleyeceğini ifade etmektedir.²⁰²

“Hüsün (güzellik)” ve “kubuh (çirkinlik)” kavramları dört manada kullanılır:

1- Hüsün “kemal”i (yetkinliği) kubuh ise “naks”ı (eksikliği) ifade eder. Örneğin “ilim güzeldir” denildiğinde ilmin kişiyi kemale ulaştırdığı, “cehalet çirkindir” denildiğinde ise cahilliğin kişi için bir noksanlık olduğu ifade edilmiş olur.

2- Hüsün maksada uygunluğu, kubuh ise aykırılığı ifade eder. Örneğin adalet güzel, zülüm ise çirkindir.

3- Hüsün tab'a uygunluğu kubuh ise aykırılığı ifade eder. Mesela tatlı güzel, acı ise çirkindir.

¹⁹⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.5; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 102 – 107.

²⁰⁰ Edâ ve kazânın taksimi için bkz. Pezdevî, *el-Usûl*, I, 201; Serahsî, *el-Usûl*, I, 48 - 59; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 52 - 56; Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, I, 184; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 72; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, I,112- 121; Bardakoğlu, “Edâ”, X, 390; Yaşaroğlu, “Kazâ”, XXV, 111.

²⁰¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.5-6; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 107 - 115.

²⁰² Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 118.

4- Hüsün bir fiile dünyada övgü ahirette de sevap sonucunun bağlanmasını, kubuh ise dünyada kötüleme ahirette de ceza sonucunun bağlanmasını ifade eder. Örneğin itaat güzel, isyan çirkindir. Zira itaat eden kişi dünyada övülüp ahirette de sevaba erişken; isyan eden dünyada ayıplanıp ahirette de cezaya çarptırılır.²⁰³

Molla Hüsrev, ilk üç maddedeki hüsün ve kubhun şeriat varit olsun olmasın akılla idrak edilebileceği konusunda âlimler arasında ittifak olduğunu söylemektedir. Dördüncü anlamda fillerin hüsün ve kubhunu aklın idrak edip edemeyeceği noktasında usûlcüler arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır.²⁰⁴

Müellifin konuyu mezhepler arası bir mukâyese yöntemi ile incelediğini ve kendi tercihini de ortaya koyduğunu görmekteyiz. *Dünyada övgü ahirette ise sevap sonucunun bağlanması* anlamında olan “hüsün” konusunda şu görüşleri vermektedir:

1- Eş’arilere göre “hüsün” emrin mücebidir (emrin gereğidir). Bir iş, Allah emrettiğinden dolayı güzel olmuştur; güzel olduğundan dolayı emredilmiş değildir. “Hüsün”e hükmeden de şeriattir. Akıl, hitabı anlamak için alettir. Molla Hüsrev bu görüşte olan Hanefîlerin bulunduğunu söylemekte ancak isimlerini vermemektedir.²⁰⁵ Yaptığımız araştırmaya göre İmam Serahsî bu görüştedir.²⁰⁶

2- Mu’tezilîlere göre “hüsün” emrin medlülüdür (emrin delâlet ettiği şeydir). Hüsün, emrin gereği olmayıp emirden önce bulunur ve emir buna delâlet eder. Hüsne hükmeden de akıl olup şer’in bunda bir etkisi yoktur.²⁰⁷ Ancak aklın

²⁰³ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 116.

²⁰⁴ “Hüsün – Kubuh” meselesi ile ilgili görüşler için bkz. Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, s. 48; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 269; Serahsî, *el-Usûl*, I, 60; Semerkandî, *Mîzânü’l-Usûl*, s. 176, 178; Nesefî, *Keşfu’l-Esrâr*, I, 66; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 325 - 367; İbnü’l-Hacib, *Münthe’l-Vusûl*, s. 21 -23; el-Gazzalî, *el-Müstesfâ*, s. 45 - 49; Molla Fenârî, *Fusûlu’l-Bedâi’*, I, 159 - 165; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 81 - 109; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, II, 2 - 50; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 54 -56; İlyas Çelebi, “Hüsün ve Kubuh” *DİA*, XIX, 59 – 63.

²⁰⁵ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 116.

²⁰⁶ Serahsî, *el-Usûl*, I, 60.

²⁰⁷ Burada Mu’tezileye nisbet edilen “akıl hâkimdir”, sözünü “akıl hükümlerin kaynağıdır”, şeklinde anlamak doğru olmaz. Zira hâkim kavramı iki anlamda kullanılmaktadır:

1- Hükümlerin menşei.

2- Hükümlerin idrak edilmesini sağlayan yol.

ilk anda güzelliğini anlayamadığı yerlerde şer', emredilen şeyin güzelliğini açıklar. Molla Hüsrev, Hanefîlerden Şeyh Ebû Mansur el-Mâturîdî ve Iraklı meşâyih'tan birçoğunun Mu'tezile ile - Allah'ı bilmenin vacip olması noktasında - aynı görüşte olduklarını ifade etmektedir.²⁰⁸

3- “Hüsün” akılla anlaşılabilen şeylerde emrin medlülüdür. Akılla anlaşılabilenlerde ise “hüsün” emrin mûcebîdir. Müellif, bu görüşü “kîle” sigasıyla vererek kendi katında zayıf bir görüş olduğuna dikkat çekmektedir. Bu görüş, müellifin şerhte de ifade ettiği üzere *Mizânü'l-Usûl* yazarı Alâuddin es-Semerkandîye aittir.²⁰⁹

4- “Hüsün” mutlak olarak (akılla anlaşılabilen veya anlaşılabilen şeylerde) emrin medlülüdür. Çünkü emreden Şari', hikmet sahibidir. Bir şeyi emrederse bu, o şeyin güzel olduğundandır. Çirkin olan bir şeyi emretmek hikmete uygun değildir. “Hüsün”e hükmeden de şeriattır. Ancak akıl, burada sadece hitabı anlamaya yarayan bir alet değildir. Bilakis akıl, bir kısım güzel işleri düşünüp araştırmadan veya düşünüp araştırarak şer' varit olmadan önce, bir kısım güzel işleri de şeriat geldikten sonra bilir. Molla Hüsrev, bu görüşün tercihe uygun olduğunu ifade ederek konu ile ilgili yaklaşımını ortaya koymaktadır.²¹⁰

Bütün İslâm âlimleri birinci anlamda hâkimin Allah olduğunda fikir birliği içerisindeyler. Âlimler arasındaki görüş ayrılığı ikinci anlamda yani “hükümlerin idrakini sağlayan yol” hakkındadır. (Zekiyyuddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 273- 274.)

Molla Fenari'ye göre de Mu'tezile ve Kerramiye'nin “bir fiilin hüsün ve kubhunda hâkim akıldır demeleri, şeriatın hiçbir faydası ve te'siri yoktur anlamında değil de Şari' tarafından vacip kılınmasa da akıl onun vacip olmasını, şari' tarafından nehyedilmese de akıl onun yasaklanmasını gerektirir” anlamındadır. (Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, I, 159)

Seyyid Bey'de *Usûl-u fikh* dersleri isimli eserinde “akıl hâkimdir” sözü ile hükmün menşei manasının kastedilmiş olmasının doğru olamayacağını ifade ederek Molla Hüsrev'i eleştirmektedir. (Seyyid Bey, *Usûl-i Fikh Dersleri*, II, 14- 15.) Oysaki Molla Hüsrev, metindeki ifadesini şerhte Molla Fenari'nin de ifade ettiği üzere “şeriat varit olmasa da akıl, o emredilen şeyi gerektirir” manasındadır” şeklinde tevhîh etmektedir. (Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 117.)

²⁰⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 117.

²⁰⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 117; Semerkandî, *Mizânü'l- Usûl*, s. 177, 178.

²¹⁰ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 118.

Molla Hüsrev'in "hüsün – kubuh" meselesinde izlediği yöntem Büyük Haydar Efendi, Seyyid Bey ve Ömer Nasuhi Bilmen'e kaynaklık ettiğini görmekteyiz.²¹¹

Molla Hüsrev, "hüsün – kubuh" konusundaki görüşleri zikrettikten sonra "me'murun bihin" hüsün yönüyle kısımlarını, örneklerini ve her bir kısmın hükmünü anlatmaktadır.²¹²

Müellif, "hüsün – kubuh" meselesini bitirdikten sonra "*hiçbir surette veya âdeten yapılması mümkün olmayan bir şeyi teklif etmek muhaldir*"²¹³ diyerek mükellefin emredilen şeyi, çoğu zaman zorluk çekmeden yerine getirebilecek kudrete sahip olması gerektiğini ifade etmektedir. O, şerhinde buradaki kudretin, sebep ve aletlerin (azaların) selameti manasında olduğunu; fiille beraber olan istitâat manasında kullanılmadığını belirtmektedir.²¹⁴ Müellif, sebep ve aletlerin selameti manasındaki kudretin, "nefsu'l-edâ"²¹⁵ ve "nefsu'l-vucub"²¹⁶ değil "vucubu'l-edâ"²¹⁷nın şartı olduğunu ifade etmektedir.

Hanefî usûlcülerin, mükellefiyet için şart olan kudreti, "mümekkine" ve "müyessire" diye ikiye ayırdıklarını görürüz. Kudret-i mümekkine, "*emredilen kimsenin, emredilen hususu genelde zorlanmaksızın yerine getirmesine imkân veren asgari güç, vasıtaların ve sebeplerin selameti, organların sıhhati ve engellerin bulunmaması*" şeklinde tanımlanır.²¹⁸ Molla Hüsrev'in de kudret-i mümekkineyi bu şekilde tanımladığını görmekteyiz.²¹⁹ Bu güç her bir vacibin edâsının şartı olmakla birlikte vacibin zimmette borç olarak kalması bunun

²¹¹ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 81 - 109; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, II, 2 - 69; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 54 – 57.

²¹² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.6; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 118 – 124.

²¹³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.6; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.125.

²¹⁴ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl* s.125.

²¹⁵ Müellif, kudretin "nefsu'l-edâ"²¹⁵nın şartı olmadığına fakir kimsenin hacc etmesi ve sene dolmadan bir kimsenin zekâtını vermesinin sahih olmasını göstermekte ve eğer kudret, edânın şartı olsaydı kudretten önce bunlar olamazdı, demektedir. Bu da kudretin "nefsu'l-edâ"²¹⁵nın şartı olmadığını göstermektedir. (Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.126.)

²¹⁶ Müellif, kudret "*nefsu'l-vucub*"un şartı değildir, çünkü "*nefsu'l-vucub*" cebrîdir. Yani mecburi olup me'murun kuvvetine muhtaç değildir demektedir. (Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.126.)

²¹⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.6.

²¹⁸ Ali Bardakoğlu, "Kudret" *DİA*, XXVI, 318.

²¹⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.126.

devamına bağlı değildir.²²⁰ Kudret-i müyessire ise fiilin işlenme imkânı bulunduktan sonra kolayca yapılmasını sağlayan ve kısmen devamlılığı bulunan ikinci kademe ve üst gücün adı olup edânın vucûbunun illeti manasını da taşıyan bir şarttır. Teklîfın devamı için bunun da devamı aranmaktadır.²²¹ Molla Hüsrev, anlatmış olduğu bu usûl bilgilerine örnek olarak, fitır sadakası ve haccın kudret-i mümekkinine ile vacip olduğunu ve bunları ifa etmeyip mali imkânını yitiren kimselerin zimmetinde bunların borç olarak kalacağını belirtmektedir. Zekât, oşür ve harâcın ise kudret-i müyessire ile vacip olup, namî olan malın helak olması durumunda zekât ve oşür mükellefiyetinin kalmayacağını zikretmektedir.²²²

Molla Hüsrev'in kudret konusunu ele alışı, kudreti tanımlaması, kısımlara ayırması ve örneklendirmesinde kendisinden önceki Hanefî usûlcülerin görüşlerini güzel bir şekilde özetlediğini söyleyebiliriz.²²³ Özellikle Molla Fenari'nin *Fusûlu'l- Bedâi'* isimli usûl eseri incelendiğinde Molla Hüsrev'in bu eserden bir hayli istifade ettiği görülmektedir.

Molla Hüsrev, usûlcüler arasında tartışılan birkaç meseleyi zikrederek emir bahsini bitirmektedir. Böylece bu konulardaki kanaatini ortaya koymayı hedeflediğini söyleyebiliriz. Bu meseleleri sırasıyla zikredecek olursak:

1- Başkasına emretmek için verilen emir o kimse hakkında emir değildir.²²⁴ Ancak bu emrin o diğer şahısta içine aldığına dair bir delil olması durumunda o kişi hakkında da emir olur.²²⁵

2- Mükellefin emri gereği gibi yerine getirmesi, "iczâ"yı (emredilen kimsenin zimmetinin borçtan kurtulmasını) ve "kerahetin bulunmamasını" (çünkü emir, emredilen şeyin güzelliğini gerektirdiğinden güzellik ile kerahet bir araya gelemez) gerektirir.²²⁶

²²⁰ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.127.

²²¹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.129; Bardakoğlu, "Kudret", XXVI, 318.

²²² Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.1;

²²³ Kudret konusu hakkında bkz. Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 93 - 100; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 273 - 313; Serahsî, *el-Usûl*, I, 65 - 73; Nesefî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 71 - 78; Molla Fenârî, *Fusûlu'l-Bedâi'*, I, 263 - 268.

²²⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.7; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 132.

²²⁵ Buna şöyle bir örnek verebiliriz: "Ahmet, Mehmet'e Ali'ye su getirmesini söyle veya emret" dese bu Ahmet'in verdiği emir Ali hakkında emir değildir.

²²⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.7; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.133, 134.

3- Emrin vucûbunun nesh edilmesiyle emredilen şeyin cevazı ortadan kalkar. Dolayısıyla mensuh, vucûb ifade etmediği gibi cevaz da ifade etmez.²²⁷

4- Emredilen şeyin varlığını murad etmek, emrin sahih olması için şart değildir.²²⁸

5- Kâfirler imanla, muâmelatla, ukûbatla ve ibadetlerin vucûbuna i'tikad ile emrolunurlar. Kâfirler, ibadetlerden (namaz, oruç gibi) düşme ihtimali olanları edâ etmekle emrolunmazlar; iman gibi mükelleften düşme ihtimali bulunmayanlarla sorumlu tutulurlar. Müellif, bu görüşün doğru olduğu kanaatini dile getirmekte ve “kâfirler ibadetleri edâ etmekle emrolunurlar” görüşünde olan Irak meşâyihinin görüşünün doğru olmadığını ifade etmektedir.²²⁹

Molla Hüsrev'in, emirle alâkalı zikretmiş olduğu bu meselelerde Molla Fenârî'nin usûl eserinden çokça istifade ettiğini hatta tamamen alıntı yaptığını söyleyebiliriz.²³⁰

3.3.2.1.2.1.1.2. Nehiy

Emir ve nehiy konusu, sözlü delâletin özünü teşkil ettiği ve şâriin maksadının anlaşılabilmesi, büyük ölçüde bunların gösterdiği anlamın kesinlik derecesinin bilinmesine bağlı olduğu için fıkıh usûlü eserlerinde önemli bir yer tutar. Emir ve nehyi Hanefîler, genelde hâss lafzın kısımları arasında ele alırken kelâmci usûlcüler nass, zâhir, mücmel ayırımında zâhirin kısımları arasında inceler.²³¹ Müellifin de Hanefî usûlcülere tabi olarak nehiy konusunu hâss lafzın kısımları arasında ele aldığını görüyoruz.

Molla Hüsrev, nehyi “kendisini üstün ve yüksek gören kişinin fiilin yapılmamasını kesin olarak istediğini ifade etmek için konulmuş lafiz”²³² olarak

²²⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.7; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 134.

²²⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.7; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 135.

²²⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.7; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 135 - 137.

²³⁰ 1.madde ile ilgili bkz. Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*,II, s. 35.

2.madde ile ilgili bkz. Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*,II, s. 30.

3.madde ile ilgili bkz. Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*,II, s. 36.

4.madde ile ilgili bkz. Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*,II, s. 31.

5.madde ile ilgili bkz. Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*,I, s. 287.

²³¹ H. Yunus Apaydın, “Nehiy”, *DİA*, XXXII, 544.

²³² ومنه النهي، وهو: لفظ طلب به الكف جزماً بوضعه له استعمالاً

tanımlamaktadır. Müellifin emrin tanımında olduğu gibi kendine has bir tanım ortaya koymayı hedeflemekte olduğunu görüyoruz.²³³ Molla Hüsrev'in nehye yapmış olduğu tanımın - emrin tanımında olduğu gibi - Büyük Haydar Efendi ve Seyyid Bey'in eserlerinde zikredildiğini görmekteyiz.²³⁴ Usûlcülerin çoğuna göre nehyin bir hüküm ifade edebilmesi için yasaklama mevkiinde bulunanın yasağa muhatap olandan üstün olması gerekir; bir kimsenin kendinden üstün konumda bulunan birinden bir şeyi yapmamasını istemesi, gerçek anlamda nehiy sayılmaz. Üstünlük durumunu belirtmek üzere bazı usûlcüler rütbece yüksek durumda olma anlamı içeren “ulüvv”, bazıları da rütbece yüksek olmasa da öylesi bir tavır takınmayı ifade eden “isti’la” kelimesini tercih etmişlerdir.²³⁵ Müellif de nehyin tanımında “isti’la” kelimesini tercih etmiştir.²³⁶

Usûlcüler emrin delâletinde olduğu gibi, karineden mücerret nehyin delâleti konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Cumhura göre nehiy, “menhiyyün anh”ın (nehyedilen fiilin) harâm kılındığını gösterir ve bir delil bulunmadıkça “tahrîm” dışında bir anlama çekilemez. Bazı usûlcülere göre nehiy, nehyedilen fiilin mekruh kılındığını gösterir. Özel karine bulunmadıkça harâm kılındığını göstermez. Bir kısım usûlcüye göre ise nehiy, tahrîm ve kerahet arasında “müşterek”tir; karine olmadıkça bunlardan hiçbirine delâlet etmez.²³⁷ Bu ihtimallerden birinin ağır basmasının ilave bir karineye bağlı bulunduğunu, dolayısıyla kararsız kalmanın (tevakkuf) daha doğru olacağını savunanlarda vardır.²³⁸

Molla Hüsrev, nehyin tahrime delâlet ettiğine dair sarîh bir ifade kullanmamaktadır. Fakat yaptığı izahlardan, cumhurun görüşü de olan nehyin tahrime delâlet ettiği kanaatini paylaştığı anlaşılmaktadır.²³⁹

²³³ Nehyin farklı tanımları için bkz. el-Buhârî *Keşfu'l-Esrâr*, I, 376; Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, II, 37; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 97; Semerkandî, *Mîzânü'l- Usûl*, s. 223.

²³⁴ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 130; Seyyid Bey, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, II, 83.

²³⁵ Apaydın, “Nehiy”, XXXII, 545.

²³⁶ Molla Hüsrev, *Mîrkâtü'l-Vusûl*, s.7; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.137-138.

²³⁷ Zekiyyuddîn Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 339.

²³⁸ Apaydın, “Nehiy”, XXXII, 545.

²³⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.138

Molla Hüsrev, nehyin tanımından sonra “*nehiy, terkin gerekmediğine delâlet eden bir delil olmadıkça nehyedilen işten sakınmanın sürekliliğini gerektirir*”²⁴⁰ diyerek mutlak nehyin mücebini ortaya koymaktadır.

Müellif, “*nehiy, “menhiyyün anh”ın kubhunu gerektirir*” diyerek kubuh yönünden “menhiyyün anh”ın taksimini yapmakta ve her birinin hükümlerini zikrederek örnekler vermektedir.²⁴¹

Molla Hüsrev’in, “menhiyyün anh”a yapmış olduğu taksim ve hükümlerini zikredip örneklendirmesinde Pezdevî, Serahsî, Neseî, Abdülaziz el-Buhârî, Sadruşşerîa ve Molla Fenârî’den bir hayli istifade ettiğini söyleyebiliriz.²⁴²

Molla Hüsrev, “menhiyyün anh”ın kısımlarını, hükümlerini ve örneklerini zikrettikten sonra “teznib” (ek) başlığı altında *emir ve nehyin zıtları için bir hüküm var mıdır* konusunu ele almaktadır. Usûlcüler arasında tartışmalı olan bu konu ile alâkalı iki kural zikrederek nehiy bölümünü tamamlamaktadır. O iki kuralı şöylece zikredebiliriz:

1- Emredilen şeyin zıddını yapmak emrin maksadını ortadan kaldırıyorsa o şeyle emretmek zıddının harâm olmasını gerektirir. Şayet emredilen şeyin zıddı emrin maksadını ihlal etmez, zıddın yapılması emrin yerine getirilmesine engel olmazsa o şey ile emretmek zıddının harâm olmasını değil de mekruh olmasını gerektirir.²⁴³

2- Nehyin amacının ortadan kalkmasına yol açması durumunda nehyin zıddının terkedilmesi vacip, nehyin amacını kaldırmaması durumunda ise yasaklanan şeyin zıddının sünnet-i müekkele olmaya ihtimali bulunmakla beraber onun, sünnet-i müekkele olması gerekmez.²⁴⁴ Zira o nehyin zıttı, mubah veya

²⁴⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.7; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 138.

²⁴¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.7; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 138.

²⁴² “Menhiyyun anh”ın kısımları, hükümleri ve örnekleri için bkz. Pezdevî, *el-Usûl*, I, 376 - 424; Serahsî, *el-Usûl*, I, 78 - 94; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 97 - 108; el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 376 - 424; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 404 - 421; Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, II, 37 - 45.

²⁴³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.7; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 150, 151.

²⁴⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.7;

harâm olabilir. Müellif bu son kaydı *Menâr* sahibi Neseî'ye ve *Tenkîh* sahibi Sadruşşerîa'ya²⁴⁵ cevap olarak zikrettiğini ifade etmektedir.²⁴⁶

3.3.2.1.2.1.1.1.3. Mutlak – Mukayyed

Kur'an ve hadîs metinlerinin yorumu konusunda fıkîh usûlünde geliştirilen terminoloji içinde önemli bir yere sahip olan *mutlak ve mukayyed*, lafzın delâletinin vasıf, şart, zaman, mekân gibi kayıtlarla sınırlandırılmış olup olmadığını belirten bir kavram çiftidir.

Molla Hüsrev, "mutlak" için yaptığı tanımda "kendi cinsinde şâyi' olma", "mukayyed" için ise "şâyi' olmama" unsurunu öne çıkardığını görmekteyiz.²⁴⁷ Buradaki "cinsinde şâyi' olan" kaydıyla özel isimler, belirli ve bütün fertlerini içine alan lafızlar tanım dışında bırakılmış, böylece mutlakın, şuyu', şümulsüzlük ve tahsis edilmemiş olma özelliklerini taşıması gerektiğine dikkat çekilmektedir.²⁴⁸

Mutlak kavramıyla ilgili en önemli tartışma konularından biri, onun lafzın manaya vaz'ı bakımından yapılan âmm ve hâss ayırımı içerisindeki yeri meselesidir. *İstiğrâk ve şümul* değil *bedelî bir şuyu'* özelliği taşıdığı gerekçesiyle Hanefî usûl âlimleri mutlakı hâss²⁴⁹ kapsamında değerlendirmişlerdir. Kelâmcı metodunu benimseyen usûlcüler yaygınlık (şuyu') özelliğinin kısmen umum ve şümul manası taşıması sebebiyle onu âmm lafız içerisinde veya hemen ondan sonra incelemişlerdir.²⁵⁰ Müellif, mutlak ve mukayyedi hâss lafzın kısımları içerisinde özel başlık açarak işlemektedir. Serahsî ve Neseî gibi Hanefî usûlcüler ise mutlak ve mukayyedi emir ve nehyin peşinde zikretmeyip fasid deliller başlığı altında ele aldıklarını görmekteyiz.²⁵¹

²⁴⁵ Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 422; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 290.

²⁴⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 151.

²⁴⁷ ومنه المطلق: وهو الشائع في جنسه بلا شمول ولا تعيين والمقتيد: وهو الخارج عن الشيوخ بوجه ما

²⁴⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 152.

²⁴⁹ Mutlak ve mukayyedin hâss lafızlardan olduğu hususunda bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 101.

Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, II, 66.

²⁵⁰ Ferhat Koca, "Mutlak", *DİA*, XXXI, 403.

²⁵¹ Serahsî, *el-Usûl*, I, 267; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, I, 277.

Molla Hüsrev, mutlak ve mukayyedin hükmü ile alâkalı olarak, *mutlak, kayıtlanmışına dair herhangi bir nas veya delâlet bulunmadıkça mutlak olarak; mukayyedin de hali üzere kayıtlı olarak kalmasıdır* demektedir.²⁵²

Müellif, eserinde yer yer mezhepler arası mukayeseler yaparak kanaatini ortaya koymakta ve diğer mezheplere özellikle de Şafiî mezhebine cevaplar vermektedir. İşte bu konulardan birisi de Hanefîler ile Şafiîler arasında tartışmalı olan “*mutlakın mukayyede hamli*” meselesidir. Molla Hüsrev bu konuda mezhebinin görüşünü savunarak Şafiî mezhebine cevap vermektedir.²⁵³ Molla Hüsrev’in bu konuyu ele alış tarzı ve verdiği cevaplarda Hanefî usûlcüleri Pezdevî, Serahsî, Neseffî, Sadruşşerîa ve Molla Fenârî’nin eserlerini güzel bir şekilde özetlediğini söyleyebiliriz. Müellifin mutlak ve mukayyed konusunu ele alış yönteminin Büyük Haydar Efendi, Şakiru’l-Hanbelî ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi usûlcüler tarafından izlendiğini görmekteyiz.²⁵⁴

3.3.2.1.2.1.1.2. Âmm

Molla Hüsrev, âmm başlığı altında âmm lafzın tanımını, hükmünü, âmm ile hâssın teâruz etmesini, âmm’in zannî delille tahsis edilip edilememesini ve bu konudaki Şafiîler ile Hanefîler arasındaki görüş ayrılığını ortaya koyarak Hanefî mezhebi lehine deliller serdetmektedir. Tahsise uğradıktan sonraki âmm lafzın hükmünü belirtip umum ifade eden lafızları saymaktadır. Son olarak umum ile ilgili birkaç kural zikrederek âmm bahsini bitirmektedir.

Müellif, âmm’ı “*sınırsız fertleri, hepsini kuşatacak şekilde içeren lafız*”²⁵⁵ olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan anlaşılan, âmm lafızda üç şeyin bulunması gerektiğidir.

1- “*Taaddüt*”; âmm lafzın delâlet etmiş olduğu fertler çok olmalıdır. Bu kayıt ile özel isimler ve tesniyeler âmm lafız kapsamına giremezler.²⁵⁶

²⁵² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.8; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 152.

²⁵³ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 153, 154.

²⁵⁴ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 148 - 158; Şakiru’l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s.102 -109; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 67 -69.

²⁵⁵ وأما العام: فلفظ يستغرق مسميات غير محصورة

Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.8; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 154.

²⁵⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 154.

2- “*Sınırsızlık*”; âmm lafzın belirli fertlere hasır edildiğine dair bir karine olmamalıdır. Böylece sayı isimleri ve ahdi harici lamı ile marife olan cemîler âmm lafız tanımında yer alamazlar.²⁵⁷

3- “*İstiğrâk*”; tüm fertlerini kapsamadır. Bu kayıt sebebiyle de ismi cins ve cem’i münekkerler âmm lafzın tanımının dışında kalmış olurlar.²⁵⁸

Tahsis edildiğine dair bir delil olmadıkça âmm lafzın bütün fertlerine delâlet etmesi esas olmakla birlikte bu delâletin kuvvet derecesi ihtilaf konusu olmuştur. Mütekelimûn usûlcülerin çoğunluğuna göre âmm lafzın delâleti zannîdir. Çünkü pek azı hariç tutulursa Kur’an ve Sünnet’in âmm lafızları ekserisi tahsis edilmiştir. Bu bakımdan tahsis, kuvvetli bir ihtimaldir. Hanefîler ile diğer bazı mütekelimûn usûlcülere göre ise tahsis edilmediği müddetçe âmm lafzın delâleti kat’idir. Tahsis edilme ihtimali delile dayanmadığından böyle bir ihtimalle âmm lafzı gerçek manasından uzaklaştırmak doğru değildir. Bunun içinde âmm’ın delâleti başlangıçta kat’idir. Ancak tahsisten sonra geri kalan fertlerine delâleti zannî olur.²⁵⁹

Bu ihtilafın sonucu olarak mütekelimûn usûlcülerin çoğunluğuna göre Kur’an’ın âmm ifadeleri haber-i vâhid ve kıyâs gibi zannî delillerle baştan tahsis edilebilir. Hanefîlerin geneli²⁶⁰ ve müellife göre ise âmm lafzın delâleti kat’i olduğu için başlangıçta haber-i vâhid ve kıyâs ile tahsis edilemez; sadece kat’i delille tahsis edilebilir.²⁶¹ Âmm lafız bir defa tahsis edilince artık geri kalan fertlerine delâleti zannî olacağından daha sonra haber-i vâhid ve kıyâs ile tahsis edilebilir.²⁶²

Müellif, Irak meşayihinin ve müteahhirûn ulemanın görüşünü kabul ettiğini söyleyerek âmmın hükmünü, *içerdiği fertlerin hepsinde kesin bir şekilde*

²⁵⁷ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 154.

²⁵⁸ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 154.

²⁵⁹ Ali Bardakoğlu “Âm”, *DİA*, II, 552.

²⁶⁰ Âmm’ın hükmünün kat’i olduğu hakkında bkz. Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, s. 103; Pezdevî, *el-Usûl*, I, 325; Serahsî, *el-Usûl*, I, 132; Nesefî, *Keşfu’l-Esrâr*, I, 111; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 66 – 68; Molla Fenârî, *Fusûlu’l- Bedâi’*, II, 45.

²⁶¹ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 156.

²⁶² Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 156.

hükümü ispat (îcâb) etmesidir şeklinde ortaya koymaktadır.²⁶³ Şerhte ise âmm'in hükmündeki bu ihtilaflara dikkat çeken müellif, Semerkant ulemasınca tercih edilen görüşün²⁶⁴ “*içerdiği fertlerin hepsinde zannî bir şekilde hükümü ispat (îcâb) etmesidir, yani âmm lafız, i'tikadın değil amelîn vacip olmasını ifade eder*” şeklinde olduğunu söyleyerek bunun, Şafii mezhebince de benimsendiğini belirtmektedir.²⁶⁵ Molla Hüsrev, Eş'arilerin ise âmm'in hükmü konusunda umum veya husus olduğuna dair bir delil gelinceye kadar tevakkuf ettiklerini (kararsız kaldıklarını) söylemektedir.²⁶⁶

Molla Hüsrev, âmm lafzın hükmünü açıkladıktan sonra âmm ile hâss'in teâruz durumunu ele almaktadır. “*Hâss, âmma aykırı bir hüküm ifade etmesi durumunda her ikisi de kat'i olduğundan aralarında muâraza hükümü gerçekleşir*”²⁶⁷ diyerek meseleyi şöylece açıklamaktadır:

- 1- Âmm ile hâss'in geldikleri tarih bilinmesi durumunda:
 - Âmm ile hâss'in tarihlerinin bir olması halinde: Hâss, âmm'in hükmünü tahsis eder ve âmm'in hükmü hâss'in fertlerinin dışındakilerle sınırlı kalır.
 - Hâss'in geldiği tarih âmm'in geldiği tarihten sonra olması halinde: Her ikisinin içerdiği miktarda hâss, âmm'in hükmünü nesh eder.
 - Âmm'in geldiği tarih hâss'in geldiği tarihten sonra olması halinde: Hâss'in hükmü âmm ile nesh olur.²⁶⁸
- 2- Âmm ile hâss'in geldikleri tarih bilinmemesi durumunda:
 - Her ikisi beraber gelmiş kabul edilip ikisinin fertleri arasında muâraza hükümü gerçekleşir ve hâss âmm'i tahsis eder.

²⁶³ وحكمه: إيجاب الحكم فيما يتناوله قطعاً، Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.8; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 155.

²⁶⁴ Âmm'in hükmü ve Semerkant meşâyihinin görüşü hakkında bkz. Semerkandî, *Mizânü'l- Usûl*, s. 277 – 287.

²⁶⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 155.

²⁶⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 155.

²⁶⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.8; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 157.

²⁶⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 157.

Müellif, İmam Şafî'ye göre tarih bilinsin bilinmesin âmmın hâss ile tahsis edileceği kanaatinde olduğunu aktarmaktadır. Buna gerekçe olarak İmam Şafî'nin katında âmmın zannî, hassın ise kat'i olmasını göstermektedir.²⁶⁹

Molla Hüsrev, müstakil (bağımsız) ve bitişik bir kelâmı tahsis edilen âmm lafzın, zannî bir delil olup bundan sonra kıyâs ve haber-i vâhid gibi zannî delillerle tahsis edilebileceğini ve âmm lafzın bazı fertleri çıkartıldıktan sonra diğer fertleri hakkında hakikat²⁷⁰ olduğunu söylemektedir.²⁷¹

Âmmın hükmünü, tahsis edilme durumunu ve tahsis edildikten sonraki hükümlerini zikreden müellifin, umum ifade eden lafızları, *hem lafzı hem manası ile âmm olan ve sadece manası yönüyle âmm olan lafızlar* diye iki kısma ayırıp bu lafızları ifade etikleri anlamlarla beraber zikrettiğini görmekteyiz.²⁷²

Molla Hüsrev'in son olarak âmm bahsiyle ilgili birkaç hüküm zikrederek konuyu bitirmektedir.²⁷³

Müellifin âmm lafız çerçevesinde yaptığı tanımdan zikrettiği hükümlere kadar incelediğimizde kendisinin seleflerine son derece bağlı bir usûlcü olduğunu söyleyebiliriz. Seleflerinin eserlerini çok güzel bir şekilde özümseyerek Hanefî usûlcülerin görüşlerini eserinde büyük bir başarı ile özetlediğini ifade edebiliriz. Ayrıca burada Molla Hüsrev'in halefleri tarafından izlenen bir usûl âlimi olduğunu söylememiz gerekir. Zira son dönem usûlcülerden Büyük Haydar Efendi'nin *Usûl-i Fıkıh Dersleri* isimli eserini incelediğimizde adeta *Mirkât*'ın ve şerhi *Mir'ât*'ın çevirisi gibi olduğunu görmekteyiz.²⁷⁴

3.3.2.1.2.1.1.3. Müşterek

Fukahâ metodunu benimseyen usûlcüler, “müşterek” terimini vaz' oldukları mana bakımından lafız ayırımı içerisinde ele alırlarken; mütekelimûn

²⁶⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 159.

²⁷⁰ Tahsisten sonra âmm lafzın zannî olması ve tahsisten sonra âmm lafzın diğer fertleri hakkında hakikat olması hakkında bkz. Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, II, 50 – 53.

²⁷¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.8; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 159 - 163.

²⁷² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.8; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 159 - 163.

²⁷³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.9;

²⁷⁴ Mesela ele aldığımız bu son konu, tespitimize güzel bir örnektir. Karşılaştırmak için bk. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 154- 185; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*, s. 159- 170.

metodunu takip edenler, daha çok lafız ve mananın tekliği ve çokluğu bakımından yaptıkları ayırımlar içinde inceledikleri görülür.²⁷⁵

Molla Hüsrev, fukahâ metodunu takip eden Hanefîlere bağlı olarak “müşterek” terimini manaya vaz’ itibariyle olan lafzın kısımlarında incelemektedir.

Bir lafzın tek vaz’ ile küllî bir manaya konulup bu manaya bedel yoluyla birçok ferden iştirak etmesi haline “manevî müşterek” adı verilir. Fıkıh usûlünde ele alınan asıl müşterek türü ise “her biri ayrı vaz’ ile olmak üzere birden fazla manaya gelen lafız” anlamındaki “lafzî müşterek”tir.²⁷⁶

Molla Hüsrev, müşterek terimini, “birden fazla vaz’ ile nakil olmaksızın iki veya daha çok manaya konulan lafız”²⁷⁷ olarak tanımlamaktadır. Bu tanımdan ortaya çıkan, bir lafzın müşterek olması için üç şey bulunması gerektiğidir. Bu üç şeyi şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Birden fazla vaz’ olması.
- 2- Manaların birden çok olması. Bu kayıtla manası tek olan hâss, âmm, cemi’ münekker ve birçok manaya delâlet etmekte müşterek gibi vaz’ı bulunmayan mecâz, müşterek lafzın tanımından çıkmış olmaktadır.
- 3- Naklin bulunmaması. Bu kayıtla da menkûl lafızların tanımın dışında kaldığını müellif ifade etmektedir.²⁷⁸

Molla Hüsrev, müşterek lafzın hükmü²⁷⁹ hakkında, *delâlet ettiği manalardan kastedilenin tercih edilmesini düşünmek için tevakkuf edilmesidir* demektedir.²⁸⁰ İnceleme ve araştırma sonucunda manalarından biri tercihe şayan bulunursa artık diğer manalara itibar edilmez. Bu durumda lafız müştereklikten çıkar ve “müevvel” olur. Bütün inceleme ve araştırmalara rağmen müşterekle

²⁷⁵ el-Gazzalî, *el-Müstesfâ*, s. 240; Ferhat Koca, “Müşterek”, *DİA*, XXXII, 173.

²⁷⁶ Koca, “Müşterek”, XXXII, s. 173; Zekiyyuddin Şa’ban, *İslâm Hukuk İlminin esasları*, s. 361.

²⁷⁷ *Molla Hüsrev, Mirkâtü’l-Vusûl*, s.9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 185.

²⁷⁸ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 185.

²⁷⁹ Müşterek lafzın hükmü hakkında bkz. Pezdevî, *el-Usûl*, II, 49; Serahsî, *el-Usûl*, I,162; Nesefî, *Keşfu’l-Esrâr*, I, 138; Sadruşşerîa, *Tavdîh*, I, 122; Molla Fenârî, *Fusûlu’l- Bedâi*, II, 85.

²⁸⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 175.

kastedilen mana anlaşılabilir ve tercih kapısı kapanırsa müşterek lafız “mücmel” olur ki mücmel ise ancak sözün sahibinin (mücmilin) açıklamasıyla anlaşılabilir.²⁸¹

Müellif, usûlcüler arasında “umumu’l-müşterek” olarak bilinen meselede²⁸² kanaatini ortaya koyarak müşterek lafız ile onun manalarından her birinin kastedilmiş olmasının mümkün olamayacağını söylemektedir.²⁸³

3.3.2.1.2.1.1.4. Cem’i Münekker

Molla Hüsrev, lafzın vaz’ itibariyle yapılan taksimde kendisinden önceki usûlcülerden farklı olarak müevvel yerine cem’i münekkeri zikrettiğini görmekteyiz. Müellifin bu hususta Sadruşşerîa’ya tabi olduğunu söyleyebiliriz.²⁸⁴

Sadruşşerîa, “*Ashabımız, lafzı sîğa ve lügat olarak (vaz’ yönüyle) hâss, âmm, müşterek ve müevvel olarak taksim etmişlerdir. Ancak ben, bu taksim içerisinde müevveli zikretmedim. Çünkü müevvel, vaz’ itibariyle değil, müçtehidin re’yi ile ortaya konan bir lafızdır*” demektedir.²⁸⁵

Molla Hüsrev ise cem’i münekkeri müevvel yerine zikretmesine gerekçe olarak, cem’i münekkerin vaz’ bakımından müstakil oluşunu ve herhangi bir kısma dâhil olmamasını göstermektedir. Müellife göre müevvel, Sadruşşerîa’nın dediği gibi müçtehidin re’yi ile meydana gelen bir lafız değildir. Bu bakımdan müevvel, vaz’ itibariyle yapılan taksime ait bir lafız olmakla beraber, kendi başına bağımsız olmayıp müşteriye bağlı bulunduğundan böyle olmayan cem’i münekkeri tercih ettiğini ifade etmektedir.²⁸⁶ Bu yaklaşımıyla da taksimatında takip ettiği Sadruşşerîa’dan gerekçelendirmede ayrılmaktadır.

²⁸¹ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 176.

²⁸² Müşterek bir lafzın bir söyleyişte birden fazla anlamının kastedilmesine denilmektedir. Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 176.

²⁸³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s.9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 176.

²⁸⁴ Sadruşşerîa, *et-Tavdih*, I, 57.

²⁸⁵ Sadruşşerîa, *et-Tavdih*, I, 57.

²⁸⁶ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 36.

Molla Hüsrev, cem’i münekker’i “sınırsız, çok sayıdaki fertlere hepsini içermeyecek şekilde tek vaz’ ile konulmuş (vaz’ edilmiş) lafız”²⁸⁷ olarak tanımlamaktadır. Tanımı inceldiğimizde cem’i münekker lafızda üç şeyin bulunması gerektiğini görürüz. O üç şeyi sıralayacak olursak:

1- Tek vaz’ın olması. Müellif bu kayıtla “müşterek”in, “cem’i münekker”e yapılan tanımın dışına çıktığını söylemektedir.

2- Fertlerin sınırsız olması. Bu kayıtla da “hâss”ın tanım dışında kalmaktadır.

3- Tüm fertleri içermemesi. Müellif bu kayıtla da “âmm”ı tanımın dışına çıkartmaktadır.²⁸⁸

Molla Hüsrev’in tanımlarında çok hassas davranıp eskilerin ifadesiyle “efradını cami’, ağıyarını mani” bir tanım ortaya koymayı hedeflediğini görmekteyiz.

Müellif, cem’i münekkerin hükmünün “üç ve daha fazla ferdi içermesi”²⁸⁹ olduğunu söylemektedir.

3.3.2.1.2.1.2. Manaya Delâletinin Açıklığı ve Kapalılığı İtibariyle Lafzın Kısımları

Lafız, manaya delâletinin açıklığı ve kapalılığı bakımından iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım: Manaya delâleti açık lafızlar (vâdihu’d-delâleti) olup kastedilen mananın anlaşılması için bir açıklama veya hâricî karineye ihtiyaç duyulmaz. İkinci kısım: Manaya delâleti kapalı lafızlar (hafıyyü’d-delâleti) olup kastedilen mananın anlaşılması için, bir açıklamaya veya hâricî karineye ihtiyaç duyulur.

Bu lafızlar açıklık ve kapalılık bakımından farklı derecelere sahiptirler. Bundan dolayı Hanefî usûlcüler, birinci kısımdan olan lafızları açıklık derecesine göre “zâhir”, “nass”, “müfesser”, “muhkem” kısımlarına, ikinci kısımdan olan

²⁸⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s.9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 187.

²⁸⁸ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 187.

²⁸⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s.9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 187.

lafızları kapalılık derecesine göre, “*hafî*”, “*müşkil*”, “*mücmel*”, “*müteşâbih*” kısımlarına ayırmaktadırlar. Mütekelimûn metodu olarak kabul edilen usûleserlerinde ise lafızların açıklık bakımından “*zâhir*” ve “*nass*”, kapalılık bakımından ise “*mücmel*” ve “*müteşâbih*” olarak ele alındığını görmekteyiz.²⁹⁰

Molla Hüsrev, Hanefî usûlcülerinin yaptığı taksimata bağlı kalarak manaya delâletinin açıklığı ve kapalılığı açısından lafızları “*zâhir*”, “*nass*”, “*müfesser*”, “*muhkem*”, “*hafî*”, “*müşkil*”, “*mücmel*”, “*müteşâbih*” kısımlarına ayırmaktadır.²⁹¹ Müellif şerhte isim vermeden Debûsî, Serahsî, Pezdevî²⁹² ve onlara tâbî olanları eleştirerek manaya delâletinin kapalılığı bakımından zikredilen dört kısmın manaya delâletinin açıklığı bakımından zikredilen dört kısmı beyân etmek için olduğu düşüncesinin yanlış olduğunu, çünkü bunların kendine ait hüküm ve hallerinin bulunduğunu söylemektedir.²⁹³ Şimdi müellifin manaya delâletinin açıklığı ve kapalılığı yönünden lafızları inceleyişini ele alacağız.

3.3.2.1.2.1.2.1. Zâhir

Molla Hüsrev, zâhiri, “*sadece sîğasını işitmekle kastedilen mana anlaşılan lafız*”²⁹⁴ olarak tanımlamaktadır. Zâhirin hükmü hakkında ise “*te’vil, tahsis ve nesh’e ihtimalinin olmasıyla beraber, kesin olarak anlaşılan mana ile amel etmenin vacip olmasıdır*”²⁹⁵ demektedir. Hükümde bu kayıtların getirilmesi zâhirin, hâss olan lafızlardan ise te’vile, âmm olan lafızlardan ise tahsise ihtimali olduğu gibi her iki durumda da neshe ihtimali olduğunu ifade etmek içindir.

²⁹⁰ el-Gazzalî, *el-Müstesfâ*, s. 85, 184, 185; Zekiyyuddin Şa’ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 368.

²⁹¹ Hanefî usûlcülerine göre manaya delâleti itibariyle lafzın kısımları, tanımları ve hükümleri hakkında bkz. Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, s. 124 - 126; Pezdevî, *el-Usûl*, II, 50 - 58; Serahsî, *el-Usûl*, I, 163 - 170; Nesefî, *Keşfu’l-Esrâr*, I, 141 - 154; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 232 -242; Molla Fenârî, *Fusûlu’l- Bedâi’*, II, 90 - 94.

²⁹² Debûsî, Serahsî ve Pezdevî’nin ikinci kısmın, birinci kısmın zıttı olduğu hakkındaki görüşleri için bkz. Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, s. 126; Pezdevî, *el-Usûl*, II, 54; Serahsî, *el-Usûl*, I, 163.

²⁹³ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 37.

²⁹⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s.9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 187.

²⁹⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s.9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 188.

3.3.2.1.2.1.2.2. Nass

Molla Hüsrev, nassı, “sözü söyleyenden kaynaklanan bir sebeple kastedilen mana -âmm olsun hâss olsun-zâhirden daha açık olan lafız”²⁹⁶ olarak tarif etmektedir. Nass zâhire göre açıklığı daha fazla olan lafızdır, ancak bu açıklık müellifin de tanımında işâret ettiği üzere lafzın kendisinden değil sözü söyleyenden kaynaklanmaktadır.

Molla Hüsrev’in şerhte ifade ettiği bir örnek²⁹⁷ üzerinden açıklayacak olursak, Bakara sûresi 2/275 ayeti, alışverişin helâl, faizin harâm oluşu hakkında zâhir iken bu ikisi arasındaki farkı belirtme noktasında (tefrika açısından) nass’tır. Çünkü kelâm müşriklerin alışverişle faizin aynı olduğunu iddia etmeleri üzerine onlara cevap olarak indirilmiştir.²⁹⁸ Görüldüğü üzere nass, lafzın yapısından değil söyleyenden kaynaklanan bir sebeple zâhirden daha açık hale gelmektedir.

Molla Hüsrev, “nass sebebe mahsus değildir”²⁹⁹ diyerek nass’ın sadece karinenin delâlet ettiği manaya ait olmayıp sîğası yönüyle anlaşılmanaları da içereceğini ifade etmektedir. Gerekçe olarak da şerhte “ölçü, hitabın genel olmasınadır, sebebin özel oluşuna değil”³⁰⁰ demektedir. Buna göre her nass, sözün söylendiği sîga yönüyle zâhir, karine itibariyle ise nass olur.

Müellif nassın tanımından sonra hükmüne yer vererek “te’vil, tahsis ve nesh’e ihtimalinin olmasıyla beraber, nasstan kesin olarak anlaşılman mana ile amel etmek vacip olur” demektedir.³⁰¹

3.3.2.1.2.1.2.3. Müfesser

Molla Hüsrev, müfesseri “beyân-ı tefsîr”³⁰² veya beyân-ı takrîr³⁰³ sebebiyle manası nasstan daha açık, te’vil ve tahsise ihtimali olmayıp sadece neshe ihtimali

²⁹⁶ وأما النص: فما ازداد ظهوراً على الظاهر بمعنى من المتكلم، خاصاً كان أو عاماً

²⁹⁷ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 190.

²⁹⁸ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلَ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا el-Bakara, 2/275.

²⁹⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s.9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 190.

³⁰⁰ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 190.

³⁰¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s.9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 190.

³⁰² Beyân-ı tefsîr: Kendisinde kapalılık bulunan bir şeyi izah etmektir. Kendisinde kapalılık bulunan mücmel, hafî, müşkil gibi kısımlar bu beyân -ı tefsîr sayesinde açıklık kazanmış olurlar. Mesela “zekâtınızı verin” emri mücmeldir; Rasûlullah’ın “mallarınızın kırkta birini zekât olarak getirip verin” buyruğu zekâtın miktarını belirttiğinden bu hususta beyân -ı tefsîr olur. (Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 24.)

olan lafız”³⁰⁴ diye tanımlamaktadır. Müellif, müfesserin hükmü ile ilgili olarak “neshe ihtimali olmasıyla beraber, kendisiyle amelîn vacip olması ve ifade ettiği manaya inanmaktır”³⁰⁵ demektedir.

3.3.2.1.2.1.2.4. Muhkem

Molla Hüsrev, muhkemi, “neshe ihtimali olmaması sebebiyle müfesserden daha kuvvetli olan lafız”³⁰⁶ diye tarif etmektedir. Müellif, muhkemin hükmünü ise “neshe ihtimali olmaksızın, kendisiyle amelin vacip olması ve ifade ettiği manaya inanmaktır”³⁰⁷ şeklinde ortaya koymaktadır.

Molla Hüsrev muhkemin, “muhkem liaynihi” ve “muhkem ligayrihi” olmak üzere iki kısma ayrıldığını söylemektedir. *Muhkem liaynihi*, süreklilik ve devam ifade eden bir delille veya kendisinde bulunan bir mana sebebiyle neshe ihtimali bulunmayan muhkem; *muhkem ligayrihi* ise vahiy zamanının sona ermesiyle nesh ihtimali olmayan muhkemdir. Müellif, bundan dolayı Hz. Peygamber’in (s.a.s) vefatından sonra ne kadar zâhir, nass, müfesser varsa muhkem ligayrihi olduklarını ifade etmektedir.³⁰⁸

Müellif, dört kısmın tanım ve hükümlerini açıkladıktan sonra bunların birbiriyle teâruz etme durumlarına değinerek bu dört kısımdan her birinin kat’iyyet derecesinin birbirinden farklı olduğunu belirtmektedir. Rütbe yönünden birbirlerine eşit olmaları durumunda (her ikisinin de mütevâtir, meşhur veya haberi vâhid olması durumunda) altta olanın (daha zayıf olanın) üsteki ile (daha kuvvetli olanla) düşeceğini söylemektedir.³⁰⁹ Müellif, bu dört kısmın teâruzuyla alâkalı şerhte geniş bilgiler ve örnekler sunmaktadır.³¹⁰

³⁰³ Beyân -ı takrîr: Bir sözü mecâz ve husus ihtimalini kesecek bir şey ile te’kit etmektir. “kanatları ile uçan kuşlar da sizin gibi birer ümmettir” sözündeki “kanatları ile uçan” vasfı bir te’kittir ki bu kuşlardan mecâzi bir mana kastedilmediğini gösterir. (Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 24.)

³⁰⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü'l-Usûl*, s. 191.

³⁰⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü'l-Usûl*, s. 192.

³⁰⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü'l-Usûl*, s. 192.

³⁰⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 9; Molla Hüsrev, *Mir’âtü'l-Usûl*, s. 192.

³⁰⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir’âtü'l-Usûl*, s. 192.

³⁰⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir’âtü'l-Usûl*, s. 193.

³¹⁰ Molla Hüsrev, *Mir’âtü'l-Usûl*, s. 193, 194.

3.3.2.1.2.1.2.5. Hafî

Molla Hüsrev, hafî'yi “*sîgası dışında arizî bir sebepten dolayı manası kapalı olan lafız*”³¹¹ olarak tanımlamakta ve “sârik” (hırsız) lafzının “tarrâr” (yankesici) ve “nebbâş” (kefen soyucu) hakkında hafî olduğunu söylemektedir.

Hafî lafzın hükmünün ise bu lafızdan kastedilen mana her ne ise onun gerçekliğine inanmak, sonra da lafzın hafî olduğu manadaki kapalılığı, zâhire nispetle bir fazlalık bulunduğundan mı yoksa bir eksikliklik bulunduğundan mı kaynaklanıyor incelenmesidir.³¹²

Molla Hüsrev lafzın, hafî olduğu manadaki kapalılık bir fazlalıktan kaynaklanması durumunda lafız hafî manayı kapsayıp hafî mana hakkında da zâhirin hükmünün geçerli olacağını; kapalılığın bir eksiklikten kaynaklanması durumunda ise lafzın hafî manayı kapsamayacağını ve hafî mana hakkında zâhirin hükmünün geçerli olmayacağını söylemektedir. Örnek olarak, “sârik” lafzının “tarrâr”a şamil olduğunu ve “sârik”in hükmünün “tarrâr” hakkında da geçerli olduğunu fakat “sârik” lafzının “nebbâş”ı kapsamayıp onun hakkında “sârik”in hükmünün geçerli olmadığını zikrettiğini görmekteyiz.³¹³

3.3.2.1.2.1.2.6. Müşkil

Müellif, müşkili “*kastedilen mananın, araştırma ve inceleme yapılmadan anlaşılamayacak kadar kapalı olan lafız*”³¹⁴ olarak tanımlamaktadır. Molla Hüsrev, müşkildeki kapalılığın “manadaki kapalılık veya istiâre-i bedîa”³¹⁵ sebebiyle olan kapalılık şeklinde iki kısım olduğuna değinerek örnekler sunmaktadır.³¹⁶

³¹¹ وأما الخفي: فما خفي مراده بعراض غير الصيغة Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 195.

³¹² Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 195.

³¹³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 195.

³¹⁴ وأما المشكل: فما خفي مراده بحيث لا يدرك إلا بالتأمل Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 196.

³¹⁵ Alâkası müşabehet olan mecazlara *istiâre* denir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 209, 210.

³¹⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 196, 197.

Müellif müşkilin hükmü hakkında ise, “*kastedilen mananın gerçekliğine inanmak, kastedilen manayı ortaya çıkarabilmek için önce “talep” (araştırma ve inceleme) sonra ise “teemmül”dür, (derin düşündürmektir)*” demektedir.³¹⁷

3.3.2.1.2.1.2.7. Mücmel

Molla Hüsrev, mücmeli “(söz sahibinden, mücmilden) beklenen bir açıklama gelmedikçe, kastedilen mananın ne olduğu anlaşılacak kadar kapalı olan lafız”³¹⁸ olarak tanımlamaktadır. Müellif, mücmelin üç çeşit olduğunu ifade etmektedir.³¹⁹ Onları şöyle sıralayabiliriz:

1- Lafzın kullanıldığı manadaki garâbet sebebiyle mücmel. Müellif şerhte örnek olarak Meâric sûresi 19. ayette geçen “helû” lafzını vermektedir.³²⁰

2- Lafzın bilinen sözlük manasından başka bir manada kullanılması sebebiyle mücmel. Müellif, örnek olarak “ribâ, salât, zekât” lafızlarını göstermektedir.³²¹

3- Lafzın sözlük manası birden fazla olup bunlardan hangisinin kastedildiğini belirleyen bir karene bulunmaması sebebiyle mücmel. Musannif, mücmelin bu türüne örnek olarak müşterek lafızları göstermektedir.³²²

Molla Hüsrev, mücmelin hükmü hakkında “*mücmel lafızdan kastedilenin gerçekliğine inanmak ve “mücmil”in (sözü kapalı olarak söyleyenin) açıklamasını beklemektir. Ancak yapılan açıklama yeterli olmaması durumunda ise ihtiyaca göre “talep” (araştırma ve inceleme) sonra ise “teemmül”dür, (derin düşündürmektir)*” demektedir.³²³

Mücmel hakkında üç türlü beyân yapılacağını söyleyen müellif bu beyanların, yapılan açıklama yeterli olup kesinlik ifade etmesi durumunda “*beyân-ı tefsîr*”; zan ifade etmesi durumunda ise “*te’vil*”; yapılan açıklamanın

³¹⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 196.

³¹⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 197.

³¹⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 198.

³²⁰ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 198.

³²¹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 198.

³²² Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 198.

³²³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 198.

zan dahi ifade etmemesi durumunda ise “müşkil” olacağını ifade etmektedir.³²⁴ Müellifin metinde mücmele ait herhangi bir örnek zikretmediğini görmekteyiz.

3.3.2.1.2.1.2.8. Müteşâbih

Molla Hüsrev, müteşâbihi “*kastedilen mananın bilinme ümidinin ortadan kalktığı lafız*”³²⁵ olarak tanımlamaktadır. Müteşâbihin, *müteşâbihü'l-lafz* (kendisinden hiçbir şey anlaşılamayan) ve *müteşâbihü'l-mefhum* (kendisinden bir mana anlaşılan ancak anlaşılan mananın kastedilmesi muhâl olan) şeklinde iki kısım olduğunu söylemektedir. Müellifimiz, birinci türe örnek olarak sûrelerin evvelinde bulunan hurûf-u mukatta'aları, ikinci türe örnek olarak Allah hakkındaki “istivâ” ve “yed” lafızlarını göstermektedir.³²⁶

Müellif, müteşâbihin hükmü hakkında ise şöyle demektedir: “*Kastedilen mânânın gerçek olduğuna inanmak ve her ne kadar sonraki âlimler caiz görseler de “Onun te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez”³²⁷ âyetindeki “illa'llâh” lafzı üzerinde vakf lâzım olduğu için te'vilden kaçınmaktır.*”³²⁸

Molla Hüsrev'in şerhteki ifadelerini de incelediğimizde müteşâbihin hükmü ile ilgili iki görüşün bulunduğunu görmekteyiz. Birinci görüş “selefin yolu” şeklinde isimlendirilmektedir. Bu görüştekiler, *müteşâbih ile kastedilenin gerçekliğine inanıp te'vil yoluna gitmeme* şeklinde bir yaklaşıma sahiptir. İkinci görüş ise halefin yolu şeklinde isimlendirilmektedir ve bunlar, *müteşâbih ile kastedilenin gerçekliğine inanmakla beraber te'vile açık olması* görüşündedirler. Müellif, birinci görüşe göre müteşâbih âyetlerin nazil olmasının faydasının, ilimde derinleşmiş olan âlimleri imtihan olduğunu söylemektedir. Konuyu ele alış tarzından anlaşıldığına göre kendisi de bu görüştekileri takip etmektedir.³²⁹

³²⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 198-199.

³²⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 199. وأما المتشابه: فما انقطع رجاء معرفة مراده

³²⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 199.

³²⁷ Al-i İmran 3/7. وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ

³²⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 199. وحكمه: اعتقاد حقيقة المراد، والامتناع عن التأويل بناء على لزوم الوقف على إلالله وإن جوزه المتأخرون.

³²⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 199 - 204.

Hanefî usûl âlimleri, başlangıçta müteşâbih terimini “*birden fazla manaya ihtimali olan lafız*” şeklinde açıklarken V. yüzyılın başlarından itibaren açıklık – kapalılık bakımından yapılan lafız ayırımı içine yerleştirerek “*en çok kapalılık taşıyan lafız*” anlamında kullanmaya başlamışlardır. İlk döneme ait anlayışın temsilcileri olarak Kerhî ve Cessâs’ın müteşâbihin teklîfî hüküm içeren ifadeler hakkında da söz konusu olabileceğini ve birden fazla ihtimale açık olmayan muhkeme hamledilmek suretiyle kapalılığının giderilebileceği kanaatini taşıdıkları anlaşılmaktadır.³³⁰

Debûsi’den sonra Hanefî usûl eserlerinde kabul gören ve yerleşik hale gelen anlayışa göre ise müteşâbih, “*dünyada hiç kimsenin bilemeyeceği kadar veya sadece ilimde derinleşmiş kişilerce bilinebilecek ölçüde kapalılık taşıyan lafız*” şeklinde tanımlanır olmuştur.³³¹ Bundan dolayı Molla Hüsrev, müteşâbihten hüküm çıkarılmasının gerekli olmadığını; müteşâbihin, lafız taksiminin tamamlanması gayesine matuf olarak bu taksimata sonradan katıldığını ifade etmektedir.³³²

3.3.2.1.2.1.3. Kullanıldığı Mana İtibariyle Lafzın Kısımları

Bu mevzu temelde belagat ilminin bir dalını teşkil eden ve bir anlamı değişik yollarla ifade etmenin usûl ve kurallarından bahseden beyân ilminin konusudur. Bununla birlikte, nassların anlaşılması ve irade beyânlarının yorumunda etkisinden dolayı fıkıh usûlü eserlerinde de lafzın, konulduğu manada kullanılıp kullanılmadığına göre bir ayrıma tabi tutulduğu görülmektedir. Molla Hüsrev de lafzın, konulduğu manada kullanılıp kullanılmadığına göre *hakikat*, *mecâz*, *sarih* ve *kinâye* olmak üzere dört kısım olduğunu söylemektedir.

³³⁰ Cessâs’ın hocası Kerhiye dayanarak verdiği muhkem ve müteşâbih tanımı şöyledir: “*Muhkem, tek bir vecihten başkasına ihtimali olmayandır; müteşâbih ise iki veya daha fazla veche ihtimali olandır*”. Cessâs, *el-Fusûl fi’l-Usûl*, I, 373, 374.

³³¹ Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, s. 127; Yusuf Şevki Yavuz, “Müteşâbih” *DİA*, XXXII, 206; A.Cüneyd Köksal, *Hanefî Usûlcülerin Elfaz Taksimindeki Metodları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 66 - 72.

³³² Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 200.

3.3.2.1.2.1.3.1. Hakikat

Molla Hüsrev, hakikatı “konulduğu manada kullanılan lafız” olarak tanımlamaktadır.³³³ Müellifin, hakikatın hükmü ile ilgili üç şey söylediğini görmekteyiz. Onları şöyle sıralayabiliriz:

- 1- Mutlak olarak hakikî mananın sabit olması.
- 2- Hakikî mananın o lafızdan nefyedilmemesi.
- 3- Hakikî mananın mecâz mana üzerine tercih edilmesidir.³³⁴

3.3.2.1.2.1.3.2. Mecâz

Molla Hüsrev, mecâzı “ aralarındaki alâka sebebiyle konulduğu mananın dışındaki bir anlamda kullanılan lafız”³³⁵ olarak tanımlamaktadır. Alâka ise zihnin hakikî manadan mecâzi manaya geçişini sağlayan münasebetten ibarettir. Molla Hüsrev alâkayı, müşâbehet (benzerlik) ve gayr-i müşâbehet olarak ikiye ayırmakta ve gayr-i müşâbehet başlığı altında mecâzı mürselin alâkalarını zikretmektedir. Müellif, şerhte, alâkası müşâbehet olan mecâzlara “istiâre”, alâkası müşâbehet olmayan mecâzlara ise “mecâzı mürsel” denildiğini de aktarmaktadır.³³⁶

Molla Hüsrev, mecâzın hükmü ile ilgili olarak iki şey söylemektedir:

- 1- Umûmî olsun husûsî olsun kastedilen mananın sabit olması.³³⁷
- 2- Hakikî mananın, kast olunan mecâzi manadan nefyedilmesinin caiz olması.³³⁸

Müellif, mecâz konusunu geniş bir şekilde ele aldığını görmekteyiz. Bu başlık altında İmam-ı Azam ve İmameyn arasında tartışmalı olan *mecâzın*

³³³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 205.

³³⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 207.

³³⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 10; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 208.

³³⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 209, 210.

³³⁷ Müellif buna örnek olarak, “falancanın evine girmem” denildiğinde bu sözün mülkiyet, kira ve ariyet olmak üzere o kimseye ait olan tüm evleri kapsamasını zikretmektedir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 220.

³³⁸ Müellif buna örnek olarak, cesur bir kimse hakkında “ o aslan değildir” denilmesinin caiz olduğunu söylemektedir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 221.

hakikate halef olması konusunu değerlendirip fikhî örnekler sunmaktadır.³³⁹ Musannif, mecâzın geçerli olmasının şartı olan karine³⁴⁰ ve karine çeşitlerinden bahsedip mecâza sevk eden nedenleri açıklayarak bu konuyu bitirdiğini görmekteyiz.³⁴¹

Molla Hüsrev, hakikat ve mecâz konularından sonra bir başlık (teznib) açarak “hurûf-u meânî”³⁴² mevzuunu ele almaktadır. Müellif, usûlcülerin hakikat ve mecâz konularından sonra -birçok hukukî hükümlerin istinbât edilmesiyle ilgili bir kısmı hakikat bir kısmı ise mecâz olan manalara delâlet ettikleri için- “hurûf-u meânî”yi ele aldıklarını söylemektedir.³⁴³ Müellif, bu başlık altında “atf harfleri”, “cerr harfleri”, “zarf isimleri” ve “şart kelimeleri”ni geniş bir şekilde ele alıp, bunların konuldukları anlamları açıklayarak örnekler vermektedir.³⁴⁴

3.3.2.1.2.1.3.3. Sarîh

Molla Hüsrev, sarîhi “*hakikat olsun mecâz olsun (çok kullanılması sebebiyle) kendisinden kastedilen mana zuhuru beyyin ile (başka bir anlama ihtimali olmayacak şekilde) açık olan lafız*”³⁴⁵ olarak tanımlamaktadır. Müellif,

³³⁹ Mecâz, hakikate halef olup hakikat asıl, mecâz onun fer'idir. Mecâzın hakikate ne yönden halef olduğu İmam-ı Azam ve İmameyn arasında tartışmalıdır. İmam-ı Azam'a göre mecâz, hakikate tekellümde (konuşma itibariyle); İmameyne göre ise hükümde haleftir. İmam-ı Azam'a göre bir kimse nesebi belli ve kendisinden yaşça büyük olan kölesine “bu benim oğlumdur” dese onu azat etmiş olur. Çünkü bu cümle tekellüm itibariyle sahihtir. Fakat kölenin yaşça büyük ve nesebinin belli olmasından dolayı hakikî manayı kastetmek imkânsızdır. Bundan dolayı mecâzi mana kastedilerek köle azat olur. İmameyne göre ise bir kimse nesebi belli ve kendisinden yaşça büyük olan kölesine “bu benim oğlumdur” dese kölesi azat olmuş olmaz. Çünkü bu cümle, manası ve hükmü itibariyle sahih değildir. Dolayısıyla asıl sabit olmadığından mecâz halef olamaz. Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 11; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 222, 223.

³⁴⁰ Mecâzın sahih olması için hakikî mananın kast olunmasına engel olacak bir karinenin bulunması şart koşulmuştur. Molla Hüsrev, beyân âlimlerine göre karine mecâzın mefhum ve mahiyetine dâhil, fıkıh usûlü âlimlerine göre ise mecâzın mefhumuna dâhil olmayıp onun sahih olmasının şartı olduğunu söylemektedir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 235.

³⁴¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 11; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 235 - 241.

³⁴² Harfler iki kısımdır. Bir kısmı, kendisine ait hiçbir manası bulunmayıp mücerred kelimeleri teşkil eden harflerdir ki bunlara “hurûf-u meânî” denir. Diğer bir kısmı da zamana ve müstekillen bir manaya delâlet etmeyip ancak bir başka kelime ile beraber bulunduğu bir mana ifade eden harflerdir ki bunlara “hurûf-u meânî” , “edât” denilir. (Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 108.)

³⁴³ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 241.

³⁴⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 11 - 14; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 241 - 293.

³⁴⁵ وأما الصريح: فما ظهر المراد به ظهوراً بيناً، حقيقةً أو مجازاً Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.14; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 293.

sarîhin hükmü ile ilgili olarak “kazâen (mahkemece) söz sahibinin niyetine bakılmaksızın sarîhin gereğinin (mûcebinin) sabit olmasıdır”³⁴⁶ demektedir.

3.3.2.1.2.1.3.4. Kinâye

Molla Hüsrev, kinâyeyi “hakikat olsun mecâz olsun kendisiyle kastedilen mana kapalı olan lafız”³⁴⁷ şeklinde tanımlamaktadır. Müellif, kinâyenin hükmü ile ilgili iki hususa değinmektedir:

1- Niyet veya delâleti hal (ortamın belirleyiciliği) sebebiyle kinâye ile amel etmek gereklidir.

2- Şüphe ile düşen hükümler, kinâye ile sabit olmazlar.³⁴⁸

Molla Hüsrev, kullandığı mana itibariyle lafzın kısımlarını incelediği bu bölümde Hanefî usûl geleneğine bağlı bir şekilde konuları ele aldığını söyleyebiliriz.³⁴⁹

3.3.2.1.2.1.4. Manaya Delâletin Şekli İtibariyle Lafzın Kısımları

Kitap ve Sünnet’te yer alan lafızlardan ve ibârelerden hükümlerin çıkartılması, ancak bunlarla anlatılmak istenen mananın anlaşılması ile mümkündür. Hanefî usûl bilginleri lafzın manaya delâletini “ibârenin delâleti”, “işâretin delâleti”, “nassın delâleti” ve “iktizânın delâleti” olmak üzere dört neviye ve bu delâlet şekilleri itibariyle de lafzı dört kısma ayırmışlardır. Bu kısımlar, *dâll bi’l-ibâre*, *dâll bi’l-işâre*, *dâll bi’d-delâle* ve *dâll bi’l-iktizâdir*.³⁵⁰ Hanefîlerin dışındaki usûlcülere göre delâlet, “*delâletü’l-mantûk*” ve “*delâletü’l-mefhûm*” olmak üzere iki çeşittir.³⁵¹

³⁴⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 14; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 293.

³⁴⁷ وأما الكناية: فما استتر المراد به، حقيقة أو مجازاً Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 14; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 294.

³⁴⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 14; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 296, 297.

³⁴⁹ Hanefî usûlcülerine göre kullandığı mana itibariyle lafzın kısımları, tanımları ve hükümleri hakkında bkz. Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, s. 128 - 139; Pezdevî, *el-Usûl*, II, 59 - 313; Serahsî, *el-Usûl*, I, 170 - 235; Neseffî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 154 - 247; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 126 - 231; Molla Fenârî, *Fusûlu’l- Bedâi’*, II, 152 - 175.

³⁵⁰ Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, s. 139; Pezdevî, *el-Usûl*, II, 314; Serahsî, *el-Usûl*, I, 236; Neseffî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 247 - 267; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 242; Molla Fenârî, *Fusûlu’l- Bedâi’*, II, 174 - 182.

³⁵¹ Zekiyuddîn Şa’ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 406; Ali Bardakoğlu, “Delâlet” *DİA*, IX, 121.

Molla Hüsrev, Hanefî usûlcüleri izleyerek kastedilen manaya delâletinin şekli yönüyle lafzı, “*dâll bi’l-ibâre*”, “*dâll bi’l-işâre*”, “*dâll bi’d-delâle*”, ve “*dâll bi’l-iktizâ*” olmak üzere dört kısımda ele aldığını görmekteyiz.³⁵²

3.3.2.1.2.1.4.1. Dâll Bi’l-İbâre (İbâresiyle delâlet eden)

Molla Hüsrev, dâll bi’l-ibâreyi “*üç türlü delâletten biriyle sevk edildiği manaya delâlet eden lafız*”³⁵³ olarak tanımlamaktadır. Müellif şerhte, tanımdaki üç delâlet ile kastedilenin “*mutâbakat, tazammun ve iltizâm*”³⁵⁴ olduğunu ifade etmektedir.³⁵⁵ Musannif, dâll bi’l-ibârenin hükmü ile ilgili olarak “*(haricî engeller göz önüne alınmadığında) dış görünüşüyle kesin hüküm ifade eder ve dâll bi’l-ibâre ile dâll bi’i-işâre teâruz ettiklerinde dâll bi’l-ibâre tercih edilir*”³⁵⁶ demektedir.

3.3.2.1.2.1.4.2. Dâll Bi’l-İşâre (İşâretiyle delâlet eden)

Molla Hüsrev, dâll bi’l-işâreyi “*üç türlü delâletten biriyle sevk olunmadığı manaya delâlet eden lafız*”³⁵⁷ olarak tanımlamaktadır. Müellif, dâll bi’l-işârenin hükmünün, dâll bi’l-ibârenin hükmü ile aynı olduğunu belirtmektedir. Molla Hüsrev, usûlcüler arasında tartışmalı olduğunu belirttiği *işâretin delâletiyle olan lafzın, umum ifade edip edemeyeceği konusunda* hem ibâre hem de işâret ile delâlet eden lafzın umumluk ile vasıflanabileceğini ve tahsis olunabileceğini söylemektedir.³⁵⁸

³⁵² Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 15.

³⁵³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 15; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 299.

³⁵⁴ Delâleti Mutâbikiyye, bir lafzın vaz’ olduğu mananın tamamına olan delâletidir. İnsan lafzının tam mahiyeti olan hayvan-ı natika delâleti gibi.

Delâleti Tazammuniyye, bir lafzın vaz’ olduğu mananın bir cüz’üne delâletidir. İnsan lafzının yalnız hayvana veya yalnız natika delâleti gibi.

Delâleti İltizâmiyye bir lafzın vaz’ olduğu mananın lazımına delâletidir. İnsan lafzının ilim ile kitabe kabiliyeti bulunmaya delâleti gibi. (Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 22.)

³⁵⁵ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 298.

³⁵⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 15; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 302.

³⁵⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 15; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 300.

³⁵⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 15; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 303- 304.

3.3.2.1.2.1.4.3. Dâll Bi'd-Delâle(Delâletiyle delâlet eden)

Molla Hüsrev, dâll bi'd-delâleyi “*ictihâd ve kıyâsa gerek duyulmadan nass ile sabit hükmün bağlandığı illet vasıtasıyla lazimî manaya delâlet eden lafız*”³⁵⁹ olarak tanımlamaktadır. Müellif, şerhte yaptığı açıklamaya göre ibâre, işâret ve iktizâda lüzum, zati ve vasıtasız veya önce olduğundan; kıyâsda içtihada dayandığından dâll bi'd-delâlenin tanımından çıkmaktadırlar. Çünkü dâll bi'd-delâlede lüzum sonra olup vasıtayladır.³⁶⁰ Molla Hüsrev, nassın delâletinin kıyâsın üstünde olduğunu ve kıyâs ile sabit olmayan hadler ve keffâretlerin nassın delâletiyle sabit olacağını söylemektedir.³⁶¹ Müellif, isim vermeden bazı Hanefîlerin ve Şafiîlerin, delâleti nassın, kıyâsı celî olduğuna hükmetmelerinin fasit olduğunu, gerekçeleriyle birlikte ortaya koymaktadır.³⁶²

Molla Hüsrev, dâll bi'd-delâlenin hükmü ile ilgili olarak “*(haricî engeller göz önüne alınmadığında) dış görünüşüyle kesin hüküm ifade eder,(dolayısıyla dâll bi'd-delâle, kıyâs ve haberi vâhîde öncelenir). Ancak nassın işâretinden daha düşük olup teâruz halinde nassın işâreti tercih edilir ve nassın delâletinde tahsis olması imkânsızdır*”³⁶³ demektedir.

3.3.2.1.2.1.4.4. Dâll Bi'l-İktizâ (İktizâsıyla delâlet eden)

Molla Hüsrev, dâll bi'l-iktizâ'yı “*şer'an kendisine ihtiyaç duyulan (önce olması gereken) bir lazıma delâlet eden lafız*”³⁶⁴ olarak tanımlamaktadır. Müellif, dâll bi'l-iktizâ'nın hükmü ile ilgili teâruz durumunun dışında nassın delâleti gibi kat'iyet ifade edeceğini, teâruz durumunda ise nassın delâletinin iktizâyâ tercih edileceğini söylemektedir.³⁶⁵

³⁵⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 15; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 304.

³⁶⁰ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 304.

³⁶¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 15; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 305.

³⁶² Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 305- 306.

³⁶³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 15; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 308 – 311.

³⁶⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 15; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 311.

³⁶⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 15; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 324.

Molla Hüsrev, sahih istidlâlleri³⁶⁶ anlattıktan sonra “fasıl” başlığı altında fasit istidlâllerden bahsetmektedir. Bu başlık altında “mefhum-u muhalefe ve çeşitleri”,³⁶⁷ “nazımda yakınlığın, hükümde denkliği gerektirmesi”,³⁶⁸ “âmm lafzın sebebine tahsis edilmesi”,³⁶⁹ “âmm lafzın konuşanın maksadına tahsis edilmesi”³⁷⁰ ve “ mutlakın – kıyâs gerektirsin veya gerektirmesin - mukayyede hamledilmesi”³⁷¹ konularını ele almaktadır.

Molla Hüsrev’in, mananın anlaşılması yönünden lafızları incelediği bu bölümde konuları değerlendirme ve örnekleme açısından genel olarak Hanefî usûl geleneğine³⁷² bağlı kaldığını görmekteyiz.

³⁶⁶ *İstidlâl* akıl yürütme, zihnin eserden müessire veya aksine müessirden esere intikal etmesidir. Nass ile istidlâl iki çeşittir: 1- Sahih istidlâl. Bunlar, yukarıda yer verilen “ibâre, işâret, delâlet ve iktizâ” ile istidlâldir. 2- Fasit istidlâl.

³⁶⁷ Delâlet iki çeşittir.

1- Mantuk. Bu, bir lafzın konuşma mahallindeki delâletidir. Lafız, sözde zikri geçen ve ifade edilen bir şeyin hükmüne delâlet eder.

2- Mefhum. Bu da bir lafzın, sözde zikri geçmeyen ve ifade edilmeyen bir şeyin hükmüne delâlet etmesidir. Mefhum da iki çeşittir:

1- Mefhumu Muvafakat: Bir sözde sükût geçilen (meskûtun anı) şeyin mantûk olan şeye olumluluk (ispat) veya olumsuzluk (nefy) bakımından uygun olmasıdır. Nassın delâleti budur.

2- Mefhumu muhalefet: Meskûtun anı olan şeyin hükmü, mezkûr olan şeye olumluluk (ispat) veya olumsuzluk (nefy) yönüyle muhalif olmasıdır.

Mefhumu muhalefet sekiz çeşittir. Bunlar: Mefhumu lakab, mefhumu sıfat, mefhumu şart, mefhumu gâye, mefhumu istisnâ, mefhumu innema, mefhumu adet, mefhumu hasr’dır. Mefhumu muhalefet, Hanefilerce sahih istidlâl yolu değildir. Hanefiler, “bir şeyi zikr ile tahsis etmek onun dışındakilere zıt olmaz, ispat nefye, nefiy ispata vaz’ olunmamıştır. Bunlardan biri diğerine delâlet etmez. Mantukun hükmünün hilafını meskûtun anı’da ispat için başka bir delil bulunmalıdır” demektirler. Şafiiler ise mefhumu muhalefeti sahih istidlâl yolu olarak kabul etmişler ve “mefhumu muhalefet sahih istidlâl yolu olmazsa tahsis biz-zikr’in faydası olmaz” demektirler. Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 324 - 334. Ayrıca bkz. Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 19-20, 91-92.

³⁶⁸ Bu husus, bir cümlenin diğerine atfedilmesi vasıtasıyla nazımda meydana gelen yakınlığın, hükümde de aynı olmayı gerektirmesidir. Hanefilerce fasit istidlâl sayılmıştır. (Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 93.) Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 334 - 336.

³⁶⁹ Kısaca izah edecek olursak, bir âmm lafız nüzul veya vurud sebebine tahsis edilemez. Âmm lafzın umûmîliği üzere bırakılması gerekir. Sebebin hâss olması, lafzın umumluğuna engel olmaz ve hükmün sebebiyle sınırlandırılmasını gerektirmez. bkz. Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 335; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 93.

³⁷⁰ Âmm lafzın konuşanın maksadına tahsis edilmesi, Hanefilerce fasit istidlâl yollarındandır. Konuşan kişinin maksadıyla amel etmek, sadece arzuya uymakla şıganın gereğini terk ve meskûtun anı ile amel etmek demektir. Bu da caiz değildir. bkz. Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 336; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 94.

³⁷¹ Mutlakın – kıyâs gerektirsin veya gerektirmesin - mukayyede hamledilmesi, Hanefilerce fasit istidlâl yollarından kabul edilmektedir. bkz. Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 337-338; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 94-95.

³⁷² Debûsî, *Takvîmü’l-Edille*, s. 139 - 150; Pezdevî, *el-Usûl*, II, 314 - 372; Serahsî, *el-Usûl*, I, 236 - 254; Nesefî, *Keşfü’l-Esrâr*, I, 247 - 267; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, I, 242 - 266; Molla Fenârî, *Fusûlu’l- Bedâi’*, II, 174 - 182.

3.3.2.1.2.2. Beyân

Molla Hüsrev'in kitap ve sünnet arasındaki ortak konuları iki bölümde inceleyerek ilk bölümde lafız konularını ikinci bölümde ise beyân konusu ele aldığını söylemiştik. Beyân konusunun mütekellimûn metoduna göre yazılmış usûl eserlerinde “mücmel” ilgili kısımda bir alt başlık olarak ele alındığını görmekteyiz.³⁷³ Fukahâ metoduna göre te'lif edilen usûl eserlerinde ise beyân, gâyesi ve ifa ettiği görev açısından “*beyân-ı takrîr, beyân-ı tefsîr, beyân-ı tağyîr, beyân-ı zarûret, beyân-ı tebdîl*” olmak üzere beş kısma ayrılarak incelenmektedir.³⁷⁴

Bu beşli taksim Pezdevî ve onu izleyen Hanefî usûlcülerine göredir. Debûsî ise beyân-ı takrîr, beyân-ı tağyîr, beyân-ı tefsîr ve beyân-ı tebdîl olmak üzere dördü taksim yapmış ve istisnâyı, beyân-ı tağyîr; şarta ta'liki ise beyân-ı tebdîl olarak nitelmiş; beyân-ı zarûreti ve neshi, beyânın kısımlarından çıkartmıştır. Serahsî bu ayrımı benimsemekle beraber beyân-ı zarûreti ekleyerek beyânı beş kısma çıkartmış fakat neshi, beyânın kısımlarından kabul etmemiştir. Şu halde Debûsî ve Serahsî'nin ayrımlarında yer alan beyân-ı tağyîr ve beyân-ı tebdil, Pezdevî ve çoğunluğun ayrımındaki beyân-ı tağyîri karşılamaktadır.³⁷⁵ Molla Hüsrev de *Pezdevî'nin ayrımına uyarak* beyân konusunu beş kısımda incelemektedir.³⁷⁶

Molla Hüsrev, beyânı “(fiil olsun söz olsun) bir şeyin geçmesinden sonra o şeyde maksadın ne olduğunu, (önceki söz veya fiille) münasebeti bulunan bir söz veya fiil ile ortaya çıkarmaktır”³⁷⁷ diye tanımlamaktadır. Müellif, şerhte önceki söz veya fiilden maksadın ne olduğunu açmak ve ortaya çıkarmak olan beyânın söz, fiil ve sükût ile olabileceğini ifade etmektedir.³⁷⁸

³⁷³ el-Gazzalî, *el-Müstesfâ*, s. 191; el-Âmidî, *el-İhkâm*, III, 30.

³⁷⁴ Pezdevî, *el-Usûl*, III, 159; el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, III, 159; Serahsî, *el-Usûl*, II, 26, 27;

³⁷⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 343; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 235; Serahsî, *el-Usûl*, II, 27 - 52; İbrahim Kâfi Dönmez, “Beyân”, *DİA*, VI, 25.

³⁷⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 16; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 343.

³⁷⁷ البيان: وهو إظهار المراد بعد ما له تعلقٌ بما به، قولاً كان أو فعلاً Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 15; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 340.

³⁷⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 340.

3.3.2.1.2.2.1. Beyân-ı Takrîr

Molla Hüsrev, beyân-ı takrîri “ *mecâz veya husus ihtimalini kaldıracak şekilde sözü te'kid etmektir*”³⁷⁹ diye tanımlamaktadır.

3.3.2.1.2.2.2. Beyân-ı Tefsîr

Müellif, beyân-ı tefsîri “*kendisinde kapalılık bulunan (müşterek, müşkil, mücmel ve hafî) şeyleri açıklamaktır*”³⁸⁰ diye tanımlamaktadır.

3.3.2.1.2.2.3. Beyân-ı Tağyîr

Molla Hüsrev beyân ı tağyîri, “*kastedilen manayı ortaya çıkarmakla sözüün baş kısmının gerektirdiğini değiştirmektir*”³⁸¹ diye tanımlamaktadır. Müellif, tahsis, istisnâ, şart, sıfat, gâye ve bedel-i ba'z'ın, beyân-ı tağyîr olduğunu dile getirmektedir. Şerhte ise bazen bunların dışındakilerle de (örneğin atıf) sözün başının değiştirilebileceğini söylemektedir.³⁸²

Musannif, şerhte tahsisin Hanefîlerce beyân-ı tağyîr sayılırken Şafiîlerce beyân-ı tefsîr olarak kabul edildiğini söylemektedir. Beyân ile ilgili bölümde açıkladığımız üzere şart, Serahsî ve Debûsî'ye göre beyân-ı tebdîl kabul edilmektedir.³⁸³

Müellif, beyân-ı takrîr ve tefsîrin hitap vaktinden sonraya geciktirilmesinin caiz, ihtiyaç vaktinden sonrasına geciktirilmesinin ise caiz olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca beyân-ı tağyîrin ise ancak mevsul (bitişik) olması gerektiğini, dolayısıyla hitap vaktinden sonraya geciktirilmesinin caiz olmadığını

³⁷⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 17. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 343.

³⁸⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 17. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 344.

³⁸¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 17. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 345.

³⁸² Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 346.

³⁸³ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 343; Debûsî, *Takvîmü'l-Edille*, s. 235; Serahsî, *el-Usûl*, II, 27 - 52; Dönmez, “Beyân”, VI, 25.

söylemektedir.³⁸⁴ Molla Hüsrev'in, beyân-ı tağyîr başlığı altında tahsis, istisnâ ve (şarta) ta'lik ile ilgili bilgiler verip örnekler sunduğunu görmekteyiz.³⁸⁵

3.3.2.1.2.2.4. Beyân-ı Zarûret

Molla Hüsrev, beyân-ı zarûreti “açıklama için vaz’ olunmamış bir şeyle meydana gelen bir beyân çeşidi”³⁸⁶ olarak tanımlamaktadır. Müellifin, beyân-ı zarûreti üç kısma ayırdığını görmekteyiz. Onları şöylece sıralayabiliriz:

1- Mantûk hükmünde olan beyân, dile getirilen bir şeyden dile getirilmeyen hususun zorunlu olarak anlaşılmasıdır.

2- İhtiyaç anında sükût, beyân-ı zarûrettir.

3- Sözü kısaltma zarûretinden dolayı sabit olanda beyân-ı zarûrettir.³⁸⁷

3.3.2.1.2.2.5. Beyân-ı Tebdîl (Nesh)

Molla Hüsrev, nesh konusunu oldukça geniş bir şekilde ele aldığını görmekteyiz. Beyân-ı tebdîl konusunu *nesh'in tanımı, caiz oluşu, mahalli, şartı, nâsîh ve mensûh* olmak üzere altı kısımda incelemektedir.

³⁸⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 17. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 346.

³⁸⁵ **Tahsis**, âmm lafzı müstakil – mevsul kelâm ile içerdiği bazı fertlere kasr etmek, sınırlamaktır. Bu bitişik olma ister hakîkaten olsun, ister (tahsis edicinin tarihinin bilmemesinden dolayı) hükmen olsun fark etmez.

İstisnâ, muttasıl ve munkatî' olmak üzere iki kısımdır. *İstisnâ-i muttasıl*, sözün başının içerdiği bazı fertleri illâ ve diğer istisnâ harfleri vasıtasıyla sözün başının hükmüne girmekten engellemektir. İstisnâ-i muttasıl, istisnâ edilenin içerdiği miktarın çıkarılmasından sonra müstesna minh'den geriye kalan miktar ile konuşmaktır. Yani istisnâ-i muttasıl, suret olarak çıkarım, mana olarak ise beyândır. *İstisnâ-i munkatî'*, müstesna minh'e dâhil olmayan ve sözün başından, çıkarılması sahih olmayan bir şeyi istisnâ etmektir.

(Şarta) Ta'lik, bir cümlenin içeriğinin meydana gelmesinin, diğer bir cümlenin içeriğinin varlığına şart edâtı ile bağlanmasıdır. Örneğin bir kimse karısına “filan yere gidersen boş ol” derse boşanmanın meydana gelmesi, o yere gidilmesine bağlanmıştır. Şart gerçekleşince meşrut da gerçekleşir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 349-365; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 96, 104-105.

³⁸⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 18. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 366.

³⁸⁷ Örnek olarak, لفلان علي مائة درهم “filancanın bende yüz ve bir dirhem alacağı var” denildiğinde dirhem lafzı yüz olan şeyin ne olduğunu beyân eder. Dolayısıyla yüzün, dirhem cinsinden olduğu ortaya çıkar. Yani burada *aleyye mietü dirhemini ve dirhemun* ifadesini *aleyye mietun ve dirhemun* şeklinde kısaltma söz konusudur. Ancak atıf yoluyla olan bu beyân, bilinen yerlerde geçerlidir. Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 18; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 366 - 368.

Müellif nesh'i "sonra gelen şer'î bir delilin, önceki şer'î bir hükmün hilafına delâlet etmesidir"³⁸⁸ diyerek tanımlamaktadır. Musannif, nesh'e yapmış olduğu bu tanımın, İbnu'l-Hâcib'in "ref" (kaldırma) ile bazı fukahânın ise "beyân" lafzı ile yaptıkları tanımdan daha uygun olduğunu söylemektedir.³⁸⁹ Müellif, şerhte bu tanımların her yönden doğru olmadığını, nesh'in ilahi ilme göre nesh edilen hükmün sona erdiğini beyân iken bize göre bunun bir ref' (hükmü kaldırma) olduğunu ifade etmektedir.³⁹⁰

Molla Hüsrev, neshin hem akıl hem nakil bakımından caiz, hem de dinde meydana gelmiş (vaki') bir beyân şekli olduğunu ifade etmektedir.³⁹¹ Musannif, içerisinde herhangi bir vakit tayini bulunmayan ve ebedi olduğu belirtilmeyen şer'î fer'î her hüküm, neshe konu (mahal) olabileceğini söylemektedir.³⁹²

Neshin şartı ile ilgili olarak müellifimiz, önceki hükmün mükellefe ulaştıktan sonra en azından mükellefin emredildiği şeye hemen kalp ile inanmaya güç yetirebilecek derecede bir zamanın bulunmasının gerekli olduğunu, emredilen şeyi işleyecek kadar bir zamanın geçmesinin ise gerekli olmadığını söylemektedir.³⁹³

Molla Hüsrev, nâsîh başlığı altında, Kur'an ve sünnet arasında neshin, mutlak bir şekilde cereyân edebileceğini, yani, Kur'an'ın hem Kur'an'ı hem de sünneti; sünnetin de hem Kur'an'ı hem de sünneti nesh edebileceğini ifade etmektedir.³⁹⁴ Kitabın sünnetle ve sünnetin kitapla neshi konusunda İmam Şafii'nin muhalefeti olduğunu söyleyen müellif, şerhte İmam Şafii'nin görüşünü ve delillerini inceleyerek cevaplar verdiğini görmekteyiz.³⁹⁵ Musannif, icma' ve kıyâsın nâsîh ve mensûh olamayacaklarını ifade ettikten sonra, nâsîhin ifade ettiği

³⁸⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 18; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 366 - 368.

³⁸⁹ İbnü'l-Hacib, *Muntehe'l-Vusûl*, s. 113;

بيان لمدة الحكم المطلق الذي كان معلوما عند الله الا انه اطلقه فصار ظاهره البقاء في حق البشر فكان تبديلا في حقنا بياننا محضاً في حق صاحب الشرع .

Nesefî, *Keşfu'l-Esrâr*, II, 80.

³⁹⁰ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 369.

³⁹¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 18; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 369.

³⁹² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 18; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 371.

³⁹³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 18; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 373.

³⁹⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 18; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 374.

³⁹⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 374, 375.

hükümün mensûhun ifade ettiği hükümden daha hafif veya daha ağır olmasının caiz olduğunu belirtmektedir. Müellif, Kitap ve mütevâtir sünnetin, haber-i vâhitle nesh edilemeyeceğini ancak meşhur haber ile neshin caiz olduğunu ifade etmektedir.³⁹⁶

Molla Hüsrev, nassın delâleti ile sabit olan hükümün, nassın aslı ile beraber neshinin caiz olduğunu, fakat bunlardan birinin nesh edilmesinin ise tartışmalı olup, nassın delâleti ile sabit olan hükümün kalıp, aslın nesh edilebileceği, ancak asıl kaldığı halde nassın delâleti ile sabit olan hükümün nesh edilemeyeceği görüşünün tercih olunduğunu söylemektedir. Kıyâsta ise durumunun farklı olduğunu söyleyen müellif, kıyâsın aslının hükmü nesh edildiğinde fer'in hükmünde kalmayacağını ifade etmektedir.³⁹⁷

Kitapta meydana gelen neshin dört çeşit olduğunu ifade eden müellif, bunları şu şekilde zikretmektedir:

- 1- Tilâveti ve hükmü mensûh olan ayetler.
- 2- Tilaveti mensûh olmayıp, yalnız hükmü mensûh olan ayetler.
- 3- Hükmü devam edip, yalnız tilaveti mensûh olan ayetler.
- 4- Hükmün bir vasfının nesh olunması.³⁹⁸ Müellif bununla “nass üzerine ziyâdeyi” kastetmektedir. Mütevâtir ve meşhur olan nass üzerine, haberi vâhit ve kıyâsla ziyâde yapılamayacağını söyleyen müellifimiz, konuyla ilgili örnekler sunmaktadır.³⁹⁹

³⁹⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 18; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 376.

³⁹⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 18; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 377, 378.

³⁹⁸ Buna örnek olarak, aşûrâ orucunun farziyyeti nesh edildiği halde cevazı mendup olarak kalması da zikredilmektedir. Burada asıl hüküm olan oruç nesh edilmeyip onun vasfı olan farziyyet nesh edilmiştir. Yine nass üzerine ziyâde de bu kabildendir. Çünkü nass üzerine ziyâde Hanefilerce nesh kabul edilir. Örneğin, yemin keffareti için mutlak kölenin kifayet edeceği nass ile sabittir. Bu kölenin mü'min olmak ile kayıtlanması durumunda nass üzerine ziyâde olarak bir nesh meydana gelmiş olur. Şafiilere göre nass üzerine ziyâde nesh değil, tahsistir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*, I, 102.

³⁹⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 18, 19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 378 - 384.

3.3.2.2. İkinci Rükün: Sünnet

Molla Hüsrev, sünneti “Hz. Peygamberden sadır olan söz, fiil ve *takrîrler*”⁴⁰⁰ olarak tanımlamaktadır.⁴⁰¹ Müellif, Hz. Peygamber’e (s.a.s) nispet edilen söze (kavl) hadîs isminin verileceğini ve hadîs denildiğinde sadece kavfî sünnetlerin anlaşılacağını söylemektedir.⁴⁰²

Molla Hüsrev, Hz. Peygamber açısından vahyin, zâhir ve bâtın olmak üzere iki çeşit olduğunu ifade etmektedir. Zâhir (açık) vahyin ise üç kısma ayrıldığını ifade ederek onları şöylece sıralamaktadır:

1- Hz. Peygamber’in vahiy meleği olan Cebrail’in lisanıyla Cenab-ı Hak’tan getirdiği vahyi dinleyip işitmesidir.

2- Hz. Peygamber’e vahiy meleği olan Cebrail’in sözsüz işaretiyle bir işin açıklanmış olmasıdır.

3- Allah’ın melek vasıtası olmaksızın ilham yoluyla Hz. Peygamber’in kalbine gerçeği ilkâ etmesidir.⁴⁰³

Müellif, bu üç kısım vahyin, Hz. Peygamber’in ümmeti için bir hüccet (delil) olduğunu ve onların bu vahiylerle uymalarının gerekliliğini ifade etmektedir.⁴⁰⁴

Molla Hüsrev, nassın hükmü hakkında ictihâd ve derin düşünme (teemmül) ile elde edilen şeyin vahyi bâtın olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁵ Müellifin metin ve şerhte yapmış olduğu açıklamaya göre, Eş’âriyle Mutezilenin çoğunluğu bu tür vahyi kabul etmemektedirler.⁴⁰⁶ Musannif, bu görüş sahiplerinin delillerini ve bu delillere verilebilecek cevapları şerhte açıklamaktadır.⁴⁰⁷

⁴⁰⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.19; وهي: ما صدر عن النبي - عليه السلام - من قول -ويختص بالحديث- ، أو فعل، أو تقرير

Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 385.

⁴⁰¹ Sünnetin tanımı için bkz. Semerkandî, *Mizânü'l- Usûl*, s. 419; Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 3; Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, II, 198; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fikhî'l-İslâmî*, s.237; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fikh Dersleri*, s. 292.

⁴⁰² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 385.

⁴⁰³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 385.

⁴⁰⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 386.

⁴⁰⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 386.

⁴⁰⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 386.

⁴⁰⁷ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 386.

Müellif İmam Mâlik, İmam Şafî, ehl-i hadîsin geneli ve Hanefîlerden Ebû Yusuf gibi âlimler ise bu tür vahyin, Hz. Peygamber hakkında mutlak olarak caiz olduğu görüşünü taşıdıklarını ifade ederek delillerini şerhte açıklamaktadır.⁴⁰⁸ Molla Hüsrev'in Hz. Peygamber'in ictihâdının (vahyi bâtının) cevazı konusunda yapılan bu tartışmada tercihe uygun (muhtar) görüşü şöyle ifade etmektedir: “Hz. Peygamber, öncelikle, nüzûlünü umacağı bir süre zâhir vahyi bekler; açık vahiy gelmezse vahyi bâtın ile (ictihâdıyla) amel eder”.⁴⁰⁹

3.3.2.2.1. Kavfî Sünnet

Molla Hüsrev, sünnet bölümünde sünnet, hadîs ve vahiy kavramlarını açıkladıktan sonra konuyu; sözle (kavl) ile ilgili bahisler, Hz. Peygamberin fiilleri (efâlü'n-nebî) ve takrîri olmak üzere üç fasılda işlemektedir. Kavfî sünnetle alâkalı bahisleri ise yedi başlık altında ele almaktadır.⁴¹⁰ Bunlar sırasıyla şu mevzulardır:

- 1- Hadîsin, Hz. Peygamber'e (s.a.s) ulaşma keyfiyeti (mütevâtir, meşhur ve haber-i vâhid olması cihetiyle).
- 2- Râvinin şartları.
- 3- Râvinin hali.
- 4- İnkita', senette kesiklik.
- 5- Ta'n (cerh ve ta'dil).
- 6- Haberin mahalli (konusu).
- 7- Haber.

⁴⁰⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 387.

⁴⁰⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 388.

⁴¹⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 19, 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 389.

3.3.2.2.1.1. Hadîsin Peygamber'e Ulaşma Keyfiyeti (Mütevâtir, Meşhur ve Haber-i vâhid)

Molla Hüsrev, kavli sünnetin⁴¹¹ Hz. Peygamber'e ulaşmasının üç yolla olacağını söylemektedir.⁴¹² Onları şöyle sıralamaktadır:

1- Tam bir ittisal (kâmil) yoluyla gelen hadîsler. Bunlar hicretin ilk üç asrında yalan üzere birleşmelerini aklın âdeten caiz göremeyeceği miktarda bir topluluktan bize ulaşan hadîslerdir. Müellif, bu hadîslere “mütevâtir hadîs” adı verileceğini ve bunların zorunlu olarak yakîn (kesinlik) ifade edeceğini söylemektedir.⁴¹³

2- Sûreten şüphe bulunan bir ittisal ile gelen hadîsler. İlk asırda haberin âhad yolla gelip, ikinci ve üçüncü asırlarda meşhur olması durumudur. Müellif, bize bu şekilde ulaşan hadîslere “meşhur hadîs” adı verileceğini ve bunların tuma'nîne (itmi'nân, gönül rahatlığı, güvenilebilecek zan) ifade edeceğini söylemektedir.⁴¹⁴

3- Sûreten ve mânen şüphenin bulunduğu bir ittisal ile gelen hadîsler. Müellif, hadîs râvilerinin sayısı bütün asırlarda ilk iki şekilde (mütevâtir ve meşhurda olduğu gibi) değilse, onların rivâyet ettiği hadîse “haber-i vâhid” (haber-i âhad) adı verileceğini ifade etmektedir. Musannif, haber-i vâhidlerin - râvileri ve hadîsin konusuyla ilgili bir takım şartların bulunması koşuluyla- zann-ı galip ifade edip onunla amel etmenin vacip olacağını söylemektedir.⁴¹⁵

3.3.2.2.1.2. Râvinin Şartları

Molla Hüsrev, hadîs râvisinde bulunması gereken şartları⁴¹⁶ dört başlık altında incelemektedir.⁴¹⁷ Bunlar akıl, islâm, zabt, adaletten ibarettir.

⁴¹¹ Kavli sünnetin kısımları için bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 4; Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, II, 213; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fikhî'l-İslâmî*, s. 241, 242; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fikh Dersleri*, s. 298, 299.

⁴¹² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 389.

⁴¹³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 389, 390.

⁴¹⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 391.

⁴¹⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 391.

⁴¹⁶ Râvinin şartları hakkında bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 11- 12; Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, II, 222 - 225; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fikhî'l-İslâmî*, s. 243 - 246; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fikh Dersleri*, s. 307.

⁴¹⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 393.

Müellif zabtın, hadîsi dinleme, manasını anlama, lafzını ezberleme ve murâkabe (hadîsi rivâyet edinceye kadar ezberinde tutmak) ile gerçekleşeceğini söylemektedir.⁴¹⁸

Molla Hüsrev zabtı iki ayırarak, zabtın şartı olan sözün lafzî anlamını zabtetmenin *zâhirî zabt*; zabtın kemal derecesi olan sözün fikhî anlamını zabt etmenin *isebâtın-î zabt* olduğunu ifade etmektedir.⁴¹⁹

3.3.2.2.1.3. Râvinin Hali⁴²⁰

Molla Hüsrev, bu başlık altında şunları söylemektedir: Hadîs râvisi rivâyetle meşhur bir kimse ise durumuna bakılır; eğer hulefâ-i râşidîn, abâdile, Zeyd b. Sabit, Muaz b. Cebel ve Aişe gibi bilinen bir fakîh ise rivâyeti mutlak olarak kabul edilir.⁴²¹ Râvi, Ebû Hureyre ve Enes gibi fakîh olmayan bir kimse ise, rivâyet ettiği hadîs, sahih kıyâsa uygun değilse reddedilir.⁴²²

Hadîs râvisi meşhur bir kimse olmayıp, ancak bir veya iki hadîs rivâyetiyle tanınan biriyse duruma bakılır. Eğer bu kimsenin rivâyeti selef arasında ortaya çıkmamış, fakat râvi ilk üç asırda yaşamış olması ve rivâyetinin de sahih kıyâsa uygun bulunması şartıyla, onun rivâyet ettiği hadîsle amel etmek caiz olur. Şayet o râvinin rivâyeti, selef arasında ortaya çıkıp onlar tarafından reddilmeyip kabul görmüş veya bazılarının kabul edip bazılarının reddetmesiyle ihtilaf edilmişse ancak o râviden güvenilir râviler nakletmiş ve kıyâsa da uygunsa bu rivâyet kabul edilir. Ancak selef onun rivâyetini reddetmişse, “mechûlû’r-rivâye” olan bu kişinin hadîsi kabul edilmez.⁴²³

3.3.2.2.1.4. İnkita’, (Senette Kesiklik)

Molla Hüsrev, hadîsin Hz. Peygamber’e ulaşmasında bir inkita’ (senette kopukluk) bulunmasının iki şekilde olacağını söylemektedir. Birincisini, inkita’ı

⁴¹⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 395.

⁴¹⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 395.

⁴²⁰ Râvinin hali ile ilgili benzer görüşler için bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 6 - 11; Molla Fenârî, *Fusûlu’l- Bedâi’*, II, 225 - 228; Şakiru’l-Hanbelî, *Usûlü’l-Fıkhî’l-İslâmî*, s. 242, 243; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 306, 307.

⁴²¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 396.

⁴²² Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 19; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 396.

⁴²³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 19, 20; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 397 - 399.

zâhir, diğerini ise inkita'ı bâtın olarak isimlendirmektedir.⁴²⁴ Zâhir inkita'ın irsâl / mürsel olduğunu ifade eden müellif, irsâli şerhte tanımlayarak usûlcüler ile muhaddislerin katındaki mürselin birbirinden farklı olduğuna dikkat çekmektedir.⁴²⁵

Molla Hüsrev, usûlcülere göre irsâlin, “*râvi ile rivâyet edilen kişi arasındaki vasitanın terkedilmesi (belirtilmemesi)*” olarak tanımlanırken hadîşçilere göre “*tabînin, Hz. Peygamber’le kendi arasındaki vasıtayı (sahâbeyi) terketmesi*” olarak tanımlandığını söylemektedir.⁴²⁶ Müellif, hadîşçilerin munkati⁴²⁷ ve mu’dal⁴²⁸ olarak kabul ettikleri hadîslerin usûlcüler katında mürsel olarak adlandırıldıklarını ifade etmektedir.⁴²⁹ Şerhte mürsellerin dört çeşit olduğunu söyleyen müellif, onları şöyle sıralamaktadır:

- 1- Sahâbe mürseli,
- 2- İkinci ve üçüncü asrın mürseli,
- 3- Her devirde adaletli kabul edilen kimsenin mürseli,
- 4- Bir yönden mürsel, bir yönden müsned olanlar.

Müellif, sahâbenin, Hz. Peygamberden ilk duyan ve kendisine haber veren kişinin adını belirtmeden naklettiği hadîslerin (sahâbe mürselleri) icma' ile kabul edilirken, ikinci ve üçüncü asırda yaşayanların mürsellerinin kabulü konusunun tartışmalı olduğuna değinmektedir. Molla Hüsrev, Hanefî usûlcülerin bu mürselleri kabul ederken Şafîilerin, bunları kabul etmediklerini söylemekte ve her iki tarafın delillerini ve Hanefîlerin, Şafîilerin delillerine cevaplarını şerhte aktarmaktadır.⁴³⁰

⁴²⁴ Inkita' (senette kesiklik) ile ilgili benzer görüşler için bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 14; Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, II, 229 - 236; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 248; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 317 - 326.

⁴²⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 399.

⁴²⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 399.

⁴²⁷ Munakati' hadîs, râvinin iki râvi arasındaki bir vasıtayı atlayarak rivâyet ettiği hadîsler. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 399.

⁴²⁸ Mu'dal hadîs, râvinin birden fazla râviyi atlayarak rivâyet ettiği hadîsler. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 399.

⁴²⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 399.

⁴³⁰ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 400.

Musannif, Hanefî usûlcülerin, ilk üç asrı takip eden asırlarda adil olarak kabul edilen kişilerin mürselinin kabulü konusunda ihtilaf ettiklerini, bir yönden mürsel bir yönden müsned olanların ise mürseli kabul edenler tarafından makbul, mürseli kabul etmeyenlere göre ise tartışmalı olduğunu aktarmaktadır.⁴³¹

Molla Hüsrev'in inkita'nın ikinci türü olan bâtın inkita' (gizli kopukluk) hakkındaki görüşlerini şöyle özetleyebiliriz.

Bâtın inkita' iki çeşittir.

1- Nakledende bulunan bir noksanlık sebebiyle meydana gelen inkita',

2- Nakledilendeki bir noksanlık sebebiyle meydana gelen inkita'. Râvi bir râvide bulunması gereken bütün şartları tam olarak taşıdığı halde hadîsi rivâyet eder, ancak o hadîs, kendisinden daha kuvvetli olan bir delile sarâhat veya delâlet yoluyla aykırı olmasından dolayı (muâraza) munkatı' olur.⁴³²

Müellif, kendisinin inkita'ı bâtın konusundaki yapmış olduğu (sarâhaten veya delâleten olan muâraza şeklindeki) bu taksim, diğer Hanefî usûlcülerin konuyla ilgili anlatımlarından daha güzel olduğunu söylemektedir.⁴³³

3.3.2.2.1.5. Ta'n (Cerh ve Ta'dil)

Molla Hüsrev, bu başlık altında, hadîsin senet veya metnine yönelik tenkitleri ve bu tenkitlerin hadîsin sıhhat ve geçerliliğine yapabileceği olumsuz etkileri ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Müellif, "bir hadîse ya kendisinden rivâyet yapılan kimse (merviyyun anh) ya da başkaları (merviyyun anh'in gayrisi) tarafından ta'n (eleştiri) edilir"⁴³⁴ demektedir.⁴³⁵

3.3.2.2.1.6. Haberin Mahalli (Konusu)⁴³⁶

Molla Hüsrev'in bu başlık altındaki görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

⁴³¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 400, 401.

⁴³² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 400, 401.

⁴³³ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 402.

⁴³⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 402.

⁴³⁵ Ta'n ile ilgili benzer görüşler için bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 28; Molla Fenârî, *Fusûlu'l-Bedâi'*, II, 246; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 251; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 326.

⁴³⁶ Haberin mahalli (konusu) ile ilgili görüşler için bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 21; Molla Fenârî, *Fusûlu'l-Bedâi'*, II, 236; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 256; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 333.

Hakkında haber bulunan konu, Allah hakları (hukûkullah) ve kul hakları (hukûku'l-ibâd) ile ilgili bir konu olabilir. Burada haber ifadesiyle kastedilen “haberi vâhid”tir.⁴³⁷

Haberin konusu, Allah haklarından olan ibadetlerle ilgili bir konu ise adı geçen haberin râvisinin, bir râvide bulunması gereken bütün şartları taşıması şartıyla söz konusu hak, tek kişinin haberiyle (haberi vâhid) sabit olur. Ancak fasıkın ve ibadetlerle ilgili hayatı bilinmeyen (mestûru'l-hal) kişilerin bu konudaki haberleri kabul edilmez.⁴³⁸ Bu tür kişilerin ceza hukûku (ukûbat) hükümleriyle alâkalı haberleri ise Ebû Yusuf ve Cessâs gibi bazı fakîhlere göre kabul edilirken, Ebû'l- Hasan el-Kerhî ve daha sonraki bazı fakîhlere göre kabul edilmez.⁴³⁹

Haberin konusu, kul haklarıyla ilgili olduğunda, eğer bu haklar alışveriş akdi gibi bağlayıcı (ilzâm edici) bir konu ise râvide bulunması gereken şartların yanında; râvide velâyet (şahıs ve malları koruma hususunda veli olma yeterliliği), şehâdet lafzı ve sayı (iki şahit) gerekir.⁴⁴⁰ Haber bu tür bağlayıcı bir konuyla ilgili değilse, o zaman râvinin sadece temyiz çağına girmiş olması yeterlidir.⁴⁴¹

Vekilin azli, ticaret yapmasına izin verilen kölenin kısıtlanması, şirket ve mudârebe akitlerinin feshi gibi bir yönden bağlayıcı olan haklarda ise diğer şartların dışında, Ebû Hanife'ye göre sayı veya adalet şartı aranır. Ancak bu ilave şart, haber veren kişinin fuzuli olması halinde olup haber veren kişi fuzuli değil de vekil veya elçi ise bunlarda sayı veya adalet şartı aranmaz. İmâmeyne göre bu konu, kendinde asla bağlayıcılık olmayan ve sadece temyiz şartı aranan ikinci kısım gibidir.⁴⁴²

3.3.2.2.1.7.Haber

Molla Hüsrev, haberleri dört kısma ayırmıştır.⁴⁴³ Bunlar:

⁴³⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 406.

⁴³⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 406.

⁴³⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 407.

⁴⁴⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 407.

⁴⁴¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 408.

⁴⁴² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 408.

⁴⁴³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 409.

1- Doğruluğu bilinen haber. Peygamberlerin verdiği haber; böyle bir haberin hükmü, doğruluğuna inanmak ve gereğini yapmaktır.⁴⁴⁴

2- Yalan olduğu bilinen haber. Firavun'un ilahlık iddiası gibi ki bunun hükmü, batıl olduğuna inanmak ve onu, sözlü olarak reddetmektir.⁴⁴⁵

3- Birini diğerine tercih etme gerekçesi olmaması sebebiyle doğruya ve yalana ihtimali olan haber. Fasığın haberi böyle olup bunun hükmü, her iki ihtimalde eşit olduğundan, haber hakkında gerçeğin ortaya çıkmasını beklemektir.⁴⁴⁶

4- Doğru olması yalan olmasına tercih edilen haber. Rivâyet şartlarını tam olarak taşıyan adil kişinin haberi böyle bir haberdir. Böyle bir haberin hükmü ise onun gerçek oluşuna kesin olarak inanmak değil, onunla amel etmektir.⁴⁴⁷

3.3.2.2.2. Hz. Peygamber'in Fiilleri

Molla Hüsrev, Hz. Peygamber'in fiillerinin⁴⁴⁸ bağlayıcılığı konusunda şunları söylemektedir:

Hz. Peygamber'in küçük hataları (zelle), yeme ve içme gibi beşerî (tabiî) işleri, kapalı lafızları (mücmel) açıklaması, kuşluk ve teheccüd namazı gibi kendi şahsına mahsus olan fiilleri dışında, bütün kastî eylem ve davranışlarının, kendisini hangi sıfatla (farz, vacip, mubâh) bağladığı biliniyorsa, söz konusu filler ümmetini de aynı sıfatlarla bağlar.⁴⁴⁹ Bu durum, adı geçen eylem ve işlemlerin, sadece Hz. Peygambere ait olduğuna dair bir delil bulununcaya kadar geçerlidir.⁴⁵⁰ Eğer adı geçen kastî davranışların Hz. Peygamber hakkında hangi

⁴⁴⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 409.

⁴⁴⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 409.

⁴⁴⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 409.

⁴⁴⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 20; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 409. Haber ile ilgili benzer görüşler için bkz. Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, II, 211; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 262, 263.

⁴⁴⁸ Hz. Peygamberin fiilleri ile ilgili benzer görüşler için bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 31; Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, II, 199; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 266; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 295 - 297.

⁴⁴⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 414, 415.

⁴⁵⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 416.

sıfatla sabit oldukları bilinmiyorsa, bu takdirde onların Hz. Peygamber'e mubâh olduğu ve bizim de ona uymamızın caiz olduğu sonucuna varılır.⁴⁵¹

3.3.2.2.3. Hz. Peygamber'in Takrîrleri

Molla Hüsrev'in Hz. Peygamber'in takrîr ve onaylamaları hakkındaki görüşleri şöyle özetleyebiliriz:

Hz. Peygamber'in takrîrine konu olan şey, onun reddettiği bilinen bir iş ise bu konuda Hz. Peygamber'in susmasının söz konusu eylemin caiz olduğuna dair bir etkisi yoktur.⁴⁵² Ancak takrîre konu olan husus, Hz. Peygamber'in reddettiği bilinmeyen bir iş ise O'nun bu susması, söz konusu fiilin caiz olduğuna delâlet eder.⁴⁵³ Şayet bir olay hakkında Hz. Peygamber sükût etmekle beraber, onu sevinçle karşılamışsa bu durum, söz konusu fiilin caiz olduğuna daha çok delâlet eder.⁴⁵⁴

3.3.2.2.4. Teznib (Ek Bölüm)

Molla Hüsrev, Kitap ve Sünnetle ilgili konuları bitirdikten sonra ek bir başlık açarak “Şer'u men kablena (bizden önceki semavî dinlerin hükümleri)” konusuna değinmiştir. Müellifin bu husustaki görüşü özetle şöyledir:

Cenab-ı Hakk veya Hz. Peygamber, bizden önceki semavî dinlere ait bir hükmü inkâr etmeden, onun Hz. Peygamber'inde şeriatı olduğunu anlatırsa, söz konusu hüküm nesh edilmediği sürece bizi bağlar ve onunla amel etmek gerekir.⁴⁵⁵

Molla Hüsrev, şer'u men kablena'dan sonra, sahâbenin ve tabiînin görüş ve uygulamaları (kavlu's-sahâbî/taklidu's-sahâbî-taklidu't-tabîî) ile ilgili Hanefîlerin görüşlerini özetlemektedir. Buna göre, sahâbî olamayan bir kimsenin, ashâb arasında yaygın olarak bilinen ve ittifakla kabul edilen bir görüşü taklit

⁴⁵¹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 416.

⁴⁵² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 416.

⁴⁵³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 416.

⁴⁵⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 417.

⁴⁵⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 418.

etmesi icmâen vaciptir. Çünkü ashâbın ittifak ettiği böyle bir görüş, aslında icma' edilmiş bir konu demektir.⁴⁵⁶

Ashâbın ihtilaf ettiği bir konu, başkası için bir delil olmayıp, ona muhalefet etmek yine icma' ile caizdir.⁴⁵⁷ Ashabın, üzerinde ittifak veya ihtilaf ettikleri bilinmeyen bir görüşe gelince bu konuda üç farklı görüş bulunmaktadır. Bunlar, *o görüşü taklit etmenin caiz olmadığı; mutlak olarak o görüşün taklit edilmesinin caiz olduğu; söz konusu görüşün sahih kıyâsla anlaşılacak bir konu hakkında ise taklit edilmesi gerektiği* şeklindedir.⁴⁵⁸

Tabiînin görüşünün sahâbe zamanında ortaya çıkması durumunda, onun taklit edilmesi ve bağlayıcılığı konusunda bir kısım âlimler, *söz konusu görüşün sahâbenin görüşü gibi kabul edilmesi gerektiğini*; diğer bir kısım âlimler ise *onun sahâbenin görüşü gibi olmadığını* ileri sürmüşlerdir.⁴⁵⁹

Molla Hüsrev, tabiînin görüşünün sahâbenin görüşü gibi olmadığı şeklindeki görüşü “zâhiru'r-rivâye” olarak nitelemekte ve bu yönde tercihini ortaya koymaktadır.⁴⁶⁰

Molla Hüsrev'in sünnet konusu ile ilgili görüşlerini bitirdiğimiz bu bölümde müellifin, daha çok hadîs usûlü ilmini ilgilendiren yukarıdaki açıklamalarının, klasik Hanefî usûl kaynaklarının sünnet bölümünde verilen bilgilerin bir özeti niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz.

3.3.2.3. Üçüncü Rükün: İcma'

Hiz. Peygamber zamanında insanlar şer'î hükümleri nübüvvet kandilinden alıyorlardı. Hiz. Peygamber vefat edip vahiy kesilince, Şari'in hitabı sona erdi. İnsanlar, yeni ortaya çıkan ve zamanın değişmesiyle değişen olayların meydana gelmesi karşısında, Kitap ve sünnette hakkında bir nass bulamadıkları olayların çözümüne yardımcı olacak, Kitap ve sünnet dışındaki diğer delillere yönelme

⁴⁵⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 419.

⁴⁵⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 419.

⁴⁵⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 419.

⁴⁵⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 420.

⁴⁶⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 420.

ihtiyacı duydular. Hakkında Kitap ve sünnette nass bulamadıkları olay olduğunda insanlar sahâbenin icma'ı ile amel ettiler.

Molla Hüsrev icma' konusunu ele alırken sırasıyla tanımı, rüknü, icma ehli, icma'ın şartı ve hükmü mevzularına yer vermektedir. Biz de bu sıraya uyarak konuları ele alacağız.

3.3.2.3.1. İcma'ın Ta'rifi

Molla Hüsrev, icma'ı “ *Hz.Muhammed (s.a.s) ümmetinden olan müctehidlerin, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki herhangi bir devirde şer'i bir hüküm üzerinde ittifak etmeleri*”⁴⁶¹ olarak tanımlamaktadır.

İcma' konusunda şu hususların değerlendirilmesi gerekmektedir:

İcma'ın gerçekleşmesi mümkün müdür?

Gerçekleşmesi mümkün olsa bile bunu bilmek mümkün müdür?

İcma'ın gerçekleştiğini bilsek dahi bunu, onu delil olarak kullanacak olanlara nakletmek mümkün müdür?

İcma' Kitap ve sünnet gibi kat'i bir delil midir?

Müellif, bazı bilgin ve grupların iddialarının aksine, icma'ın hem bizzat kendisinin, hem onun meydana gelip gelmediğine dair bilginin, hem de onun nakledilmesinin mümkün; icma'ın, aklen ve naklen de kat'i bir delil olduğunu söylemektedir.⁴⁶²

3.3.2.3.2. İcma'ın Rükünü

Molla Hüsrev, icma'ın rükününün *ittifak* olduğunu ve bu ittifakın ise azimet ve ruhsat yönünün bulunduğunu söylemektedir. Müellif, “*icma'da asıl olanın (azimetin), icma'a konu olan mesele hakkında bir asırda yaşayan müctehidlerin tümünün görüşlerini açıkça belirtmesi ve meydana gelen icma' doğrultusunda amel etmiş olmalarıdır*” demektedir.

⁴⁶¹ الإجماع اتفاق المجتهدين من أمة محمد - صلى الله عليه وسلم - في عصر على حكم شرعي Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 420- 421.

⁴⁶² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 421- 422.

Ancak Musannif, söz konusu müctehidlerden bir kısmının konuşması veya amel etmesi ile diğer bir kısmının icma' haberi kendilerine ulaştığı halde - hakkında düşünmek için yeterli süre geçtikten sonra- sükût etmiş olmalarının (ruhsat) icma'da yeterli görüldüğünü söylemektedir. Molla Hüsrev, İmam Şafiî'nin böyle bir icma' olamayacağını ve bunun delilde sayılamayacağını söyleyerek bu tür icma' anlayışına karşı çıktığını aktarmaktadır.⁴⁶³

3.3.2.3.3. İcma' Ehli

Molla Hüsrev, bu başlık altında icma yapmaya ehil olan kişiyi, "*fısk ve bidat sahibi olmayan müctehidlerdir*" diyerek ortaya koymaktadır.⁴⁶⁴

3.3.2.3.4. İcma'ın Şartı

Molla Hüsrev, icma'ın şartı olarak "*bir asırda yaşayan müctehidlerin tümünün ittifak etmiş olmalarıdır*" demektedir. Müellif, bir konuda icma' meydana gelebilmesi için sadece ehl-i beytin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, dört mezhep imamının veya Medine ahalisinin ittifak etmiş olması veya ittifak edenlerin sahâbe olması, icma edenlerin sayısının tevatüre ulaşması ve icma'ın üzerinden bir asır geçmesi gibi hususların şart olmadığını söylemektedir.⁴⁶⁵

3.3.2.3.5. İcma'ın Hükümü

Molla Hüsrev, "*şartlarını taşıyan bir icma'ın yakîn (kesin bilgi) ifade edeceğini ve böyle bir icma'ı inkâr eden kişinin küfürle itham edileceğini (tekfir)*" söylemektedir.⁴⁶⁶ Ancak şerhte bu ifadesine açıklık getirerek icma'ı inkâr edenin küfürle itham edilmesinin, usûlcüler arasında tartışmalı olduğuna değinmektedir.⁴⁶⁷

Müellif, icma'ın bir senedinin (dayandığı bir delilin) olması gerektiğini söylemektedir. Kat'i bir delile dayanarak gerçekleşen icma'ın, orada müstakil bir delil değil, sadece delili takviye eden konumunda bulunduğunu belirtmektedir.

⁴⁶³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 423- 424.

⁴⁶⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 425.

⁴⁶⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 425- 426.

⁴⁶⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 432-433.

⁴⁶⁷ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 432.

Zannî bir delile dayanan icma'ın ise müstakil bir delil olacağını ifade etmektedir. Bu durumda icma', bu zannî delili kuvvetlendirip güçlendirir ve bu takdirde hüküm, zannî delile değil icma'a dayanır.⁴⁶⁸

Molla Hüsrev, icma' konusunda kendinden önceki Hanefî usûlcülerin görüşlerini güzel bir şekilde özetlemiş olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁶⁹

3.3.2.4. Dördüncü Rükün: Kıyâs

Hiz. Peygamber döneminde vahiy devam ettiği için Kitap ve Sünnet'in şer'î hükümlerin açıklanması için yeterli olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Hiz. Peygamber'in vefatı ile birlikte vahyin kesilmesi sebebiyle yeni ortaya çıkan, fakat hakkında Kitap ve sünnette nass bulunmayan meseleleri çözmek için başka bir kaynağa ihtiyaç duyuldu. Bir icma' bulamadıkları takdirde, olayları emsal ve benzerlerine kıyâs edip hükümlerini kıyâs yoluyla verdiler.

Molla Hüsrev, kıyâs başlığı altında öncelikle kıyâsın tanımını ortaya koymakta daha sonra ise, kıyâsın şartları, rükünleri, hükmü ve kıyâsa itiraz yolları konularına değinmektedir.

3.3.2.4.1. Kıyâsın Tanımı

Molla Hüsrev, kıyâsı, "zikredilen iki şeyden birinin hükmünün benzerini, illet birliği sebebiyle, re'yle diğerinde ortaya çıkarmak"⁴⁷⁰ olarak tanımlamaktadır. Şakiru'l- Hanbelî *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî* adlı eserinin dipnotunda birçok usûlcünün kıyâs tanımını verdikten sonra kitabının metninde Molla Hüsrev'in tanımını tercih ettiğini söylemektedir.⁴⁷¹

⁴⁶⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 21; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 432.

⁴⁶⁹ İcma' ile ilgili benzer görüşler için bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 88 - 110; Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, II, 254 - 274; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 270 - 284; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 342 - 356.

⁴⁷⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 22; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 433.

⁴⁷¹ Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 285.

Molla Hüsrev, tanımında “ibâne” lafzının tercih edilmesi, kıyâsın yeni bir hüküm koyma özelliğinin bulunmadığını, var olan hükmü ortaya çıkarmak (muzhir) niteliğinin bulunduğunu belirtmek için olduğunu söylemektedir.⁴⁷²

Müellif, tanımdan sonra kıyâsın kitap, sünnet ve icma’ ile sabit olan bir delil olduğunu belirtmekte, Zâhirilerin ise bu delili reddettiklerini ifade etmektedir.⁴⁷³ Şerhte ise iki tarafın delillerini ayrıntılı bir şekilde inceleyerek Zâhirilere cevaplar vermektedir.⁴⁷⁴

3.3.2.4.2. Kıyâsın Şartları

Molla Hüsrev’in, kıyâsın şartları ile ilgili görüşlerini üç maddede toplayabiliriz:

- 1- Aslın hükmü, başka bir nassla sadece asla (hakkında hüküm bulunan olaya) mahsus olmamalıdır.
- 2- Asıl, kıyâs alanının dışında kalmış olmamalıdır.
- 3- Asıldan fer’e aktarılan hüküm kitap, sünnet, icma’ veya kapalı kıyâs (istihsan) ile sabit şer’î bir hüküm olup, kıyâs ve nassın ta’lilinden sonra gerek asılda gerekse fer’de değişmemelidir. Yani asıldan fer’e aktarılan bu hüküm, hakkında nass bulunmayan ve aslın benzeri olan fer’e aynen geçirilmelidir.⁴⁷⁵

3.3.2.4.3. Kıyâsın Rükünleri

Molla Hüsrev’e göre kıyâsın rükünleri “*asıl, fer’, aslın hükmü ve cami’ (ortak illet)*” olmak üzere dördtür.⁴⁷⁶ Molla Hüsrev, bu rükünlerin taşınması gereken şart ve nitelikleri ise ayrıntılı bir şekilde incelemektedir.⁴⁷⁷

⁴⁷² Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 433.

⁴⁷³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 22;

⁴⁷⁴ Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 434 - 438.

⁴⁷⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 22; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 439, 440.

⁴⁷⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 22; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 446.

⁴⁷⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 22, 23; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 446 – 462.

3.3.2.4.4. Kıyâsın Hükümü

Molla Hüsrev, kıyâsın hükmünün ta'diye (müçtehidin, nassın hükmünü, hakkında nass bulunmayan meseleye taşınması ve güçlü bir kanaat ile o meselede de aynı hükmün sabit olması) olduğunu söylemektedir.⁴⁷⁸

3.3.2.4.5. İstihsân

Kıyâs, açıklık ve kapalılık yönüyle, hafî ve celî kıyâs olmak üzere ikiye ayrılır. Celî kıyâs, müctehidlerin illetini ve şeklini ilk anda anladıkları kıyâstır. Kıyâs lafzı mutlak olarak kullanıldığında celî kıyâsa hamledilir. Hafî kıyâs ise müctehidlerin, illetini ve şeklini belli bir araştırma ve düşünmeden sonra anlayabildikleri kıyâstır. Buna istihsân denir.⁴⁷⁹ Bazen, istihsân kelimesi zikredildiğinde onunla, kapalı kıyâsı da kapsayan genel bir mana kastedilir. Bu kullanıma furu' kitaplarında çokça rastlanır. Bu manaya göre istihsân, açık kıyâsa mukabil bir delil olmayıp dört çeşittir: “ *hadîs-i şerifle istihsân, icma' ile istihsân, zarûret ile istihsân ve kapalı kıyâs ile istihsân* ”dır.⁴⁸⁰

Molla Hüsrev, istihsânı, kıyâsın bir çeşidi olması sebebiyle, müstakil bir başlık altında değil, kıyâs ana başlığı altında incelemiştir.

3.3.2.4.6. Kıyâsı Def' (İtiraz) Yolları

Molla Hüsrev, kıyâsın tutarlılık arz etmeyip eleştirilmesinin, illetinin eleştirilmesi ile meydana geleceğini söylemektedir.⁴⁸¹ Müellif, illete yöneltilen eleştirilerin “*nakz, mûmânaa', fesad-ı vaz', fesad-ı i'tibar, fark, muâraza, kavl bi mûcebi'l-illeh*”⁴⁸² olmak üzere yedi yoldan biri ile olacağını ifade etmektedir.

⁴⁷⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.23; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 462.

⁴⁷⁹ إن سبق الأفهام إلى وجه القياس يختص باسمه، وإلا فبالاستحسان Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 23; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 463.

⁴⁸⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 23; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 463, 464.

⁴⁸¹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 469.

⁴⁸² Nakz, bir meselede illet bulunduğu halde onun hükmünün bulunmadığını ileri sürerek delilin mukaddimelerinden (öncüllerinden) herhangi birini men' etmektir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 469.

Mumânaa', mu'teriz (kıyâsa itiraz eden kişi), kıyâsın muayyen mukaddimelerinden (öncüllerinden) birini men' etmesidir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 473.

Fesad-ı vaz', bir illet üzerine, gerektirdiği hükmün zıddının (nakîzinin) gelmesidir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 474.

Molla Hüsrev, metin ve şerhte bu itiraz yollarının her birini geniş bir şekilde ele alarak örneklerle açıklamaktadır.⁴⁸³

Molla Hüsrev, kıyâs konusunda kendinden önceki Hanefî usûlcülerin görüşlerini güzel bir şekilde özetlemiş olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁸⁴

Molla Hüsrev Kitap, sünnet, icma' ve kıyâs delillerini anlattıktan sonra, ek bir başlık açarak (teznib), Hanefî mezhebine göre fasit kabul edilen bazı delillere işâret etmiştir. Bu deliller “ *geçmişte sabit olan bir durumun, değiştiğine dair delil bulunmadıkça, hâlihazırda varlığını sürdürdüğüne hükmetmek*” anlamına gelen, “*istishâb*”; delilin yokluğu ile istidlâl (*el-istidlâl bi ademi'l-medârik*)⁴⁸⁵ ve “*herhangi bir delil olmadan, birinin sözünde haklı olduğuna inanarak ona bağlanmak*” anlamına gelen “*taklit*” delilleridir.⁴⁸⁶

3.3.2.4.7. Muâraza ve Tercih

Molla Hüsrev, fıkıh usûlü kitaplarında tartışılan muâraza (teâruz) ve tercihle ilgili konuları, ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Müellifin görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

İki delilden biri diğerinin gerektirdiğinin aksini gerektirecek şekilde varit olduğu zaman, ortada bir çatışmanın (muâraza / teâruz) varlığından söz edilebilir. Ayrıca, teâruzun var olabilmesi için iki delilin kuvvet bakımından birbirine eşit

Fesad-ı i'tibar, iddia edilen hükme aykırı bir nass bulunduğundan, söz konusu hükmün kıyâsa elverişli bir mahalde gerçekleştiğini men' etmektir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 475.

Fark, hükme illet olması söz konusu olmakla beraber, asılda bulunduğu halde fer'de bulunmayan bir vasfı beyân etmektir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 475.

Muâraza, karşı tarafın iddia ettiği hükme aykırı delil getirmektir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 476.

Kavl bi mücebi'l-illeh, itiraz edenin, söz konusu hükümde muhalefeti sürmekle beraber, muallin (hükme illet beyân eden kimsenin) ilzam ve ispat ettiği şeyi iltizâm ve kabul etmesidir. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 483.

⁴⁸³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 23, 24; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 469 - 487.

⁴⁸⁴ Kıyâsla ilgili benzer görüşler için bkz. Sadruşşerâ, *et-Tavdîh*, II, 110 - 214; Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, II, 274 - 366; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 285 - 322; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 357 - 417.

⁴⁸⁵ el-istidlâl bi ademi'l-medârik, varlığına bir delil bulunmayan herhangi bir şeyi nefy ve inkar etmektir ki doğru bir istidlâl tarzı değildir. Çünkü delilin yokluğundan medlulün yokluğu lazım gelmez. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 491; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye Kamusu*, I. 17.

⁴⁸⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 25; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 488 - 491.

olması şarttır.⁴⁸⁷ Tercih ise “*nitelik (vasıf) bakımından birbirine denk iki delilden birinin üstünlüğünü ispat etmek*”⁴⁸⁸ demektir.

Teâruzu giderme yolları şunlardır:

1- İki nass çatıştığında, eğer geliş tarihleri biliniyorsa, öncekinin mensûh olduğuna hükmedilir. Tarih bilinmiyorsa bir gerekçeye dayanılarak birisi tercih edilir. Bir tercih gerekçesi bulunamazsa, imkân ölçüsünde iki nassı uzlaştırma yolu aranır. Buna imkân yoksa ikisi de itibara alınmaz ve istidlâl hususunda derece bakımından bunlardan daha düşük deliller varsa onlara başvurulur.

2- İki kıyâs çatışır ve birini tercih imkânı olmazsa, müctehid araştırdıktan sonra kalbinin uygun gördüğü kıyâsla amel eder.⁴⁸⁹

Nasslarda tercih çeşitli şekillerde olur. Bu şekiller şunlardır: Metin yönünden tercih, senet yönünden tercih, hüküm yönünden tercih, hariçteki bir şeye göre yapılan tercih. Kıyâsta tercih şekilleri ise asıl yönünden, fer’ yönünden, illet yönünden ve haricî bir durum sebebiyle olanlardan ibarettir.⁴⁹⁰

3.3.3. İkinci Maksad: Hükümler

Deliller konusunu bitiren Molla Hüsrev, hükümler ve hükümlerle alâkalı konuları işlemeye başlamaktadır. Musannif, hükümler konusunu deliller konusunda olduğu gibi dört rükünde ele almaktadır. Bunlar *hüküm*, *hâkim*, *mahkûmun bih* ve *mahkûmun aleyhtir*.

3.3.3.1. Birinci Rükün: Hüküm

Molla Hüsrev, hükmü “*iktizâ (gereklilik), tahyir (serbestlik) veya vaz’ (iki durum arasında rükün, illet, sebep, şart ve alâmet bağı kurma) yollarından biriyle mükellefin fiillerini konu edinen ilahi hitabın eseri*”⁴⁹¹ olarak tanımlamaktadır. Molla Hüsrev, şerhte Şafiilerin bir kısmının hükmü “*şâriin kulların fiillerine*

⁴⁸⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 25, 26; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 488.

⁴⁸⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 26; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 500.

⁴⁸⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 26; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 492 - 500.

⁴⁹⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 26; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 500 - 502.

⁴⁹¹ وهو أثر خطاب الله المتعلق بأفعال المكلفين بالاعتناء أو التخيير أو الوضع Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 27; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 510.

ilişkin olan hitabı” diye tanımladığını söylemekte ancak fukahâ metodu üzerine yazılan eserlerin müelliflerinin yaptığı hüküm tanımını tercih ettiğini belirtmektedir.⁴⁹²

Müellif, hükümleri teklîfî ve vaz’î olmak üzere ikiye ayırarak incelemektedir.

3.3.3.1.1. Teklîfî Hükümler

Molla Hüsrev, şerhte teklîfî hükmü, “*iktizâ (gerektirme) veya tahyir (serbestlik) yoluyla mükellefin fiillerini konu edinen ilahi hitabın eseri*”⁴⁹³ olarak tanımlamaktadır.

Müellif’in, teklîfî hükümleri iki kısımda incelediğini görmekteyiz. Onları şöyle özetleyebiliriz:

1- Teklîfî hüküm, bazen mükellefin fiili için *sıfat* olur. Örneğin *vacib, harâm ve mendub* olma, mükellefin fiili için bir sıfattır.

2- Teklîfî hüküm bazen de mükellefin fiilinin *neticesi (eseri)* olur. Örneğin mülk edinme, mükellefin fiili olan satın almanın (eş-şirâ) sonucudur.⁴⁹⁴

Müellif, mükellefin fiilleriyle dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki amacın hedeflendiğini söyleyerek teklîfî hüküm konusunu geniş bir şekilde ele almaktadır.⁴⁹⁵

3.3.3.1.2. Vaz’î Hükümler

Molla Hüsrev, vaz’î hükmü “*bir şeyin teklîfî hükümle alakasının bulunması sebebiyle meydana gelen hitabın sonucu ve o şey için, bu alakadan dolayı bir sıfatın ortaya çıkması*”⁴⁹⁶ olarak tanımlamaktadır.

Müellif, vaz’î hükmü “*rükün*”, “*illet*”, “*sebeb*”, “*şart*” ve “*alamet*” olmak üzere beş kısımda incelemektedir.⁴⁹⁷ Klasik dönem usûlcülerin bir kısmı

⁴⁹² Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 509, 510.

⁴⁹³ وهو أثر خطاب الله المتعلق بأفعال المكلفين بالافتضاء أو التخيير Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 510.

⁴⁹⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 27; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 510.

⁴⁹⁵ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 27, 28; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 510 - 526.

⁴⁹⁶ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s.28; فائز الخطاب بتعلق شيء بالحكم التكليفي، وحصول صفة له باعتباره Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 526.

vaz'î hükmü farklı bir tasnife tabi tutar ve “*maniî*” vaz'î hükmün kısımlarından görmez.⁴⁹⁸ Görüldüğü üzere müellif de mâniî, vaz'î hükmün bir çeşidi olarak kabul etmemektedir.

3.3.3.1.3. Hükümlerin Zâhiri Sebepleri

Molla Hüsrev hükümlerin zâhiri sebepleri ile ilgili özetle şöyle demektedir: Bütün şer'î hükümlerin zâhiri bir sebebi vardır. İmanın sebebi, âlemin hâdis oluşu; namazın sebebi, vakit; zekâtın sebebi, nisap; haccın sebebi, Ka'be; öşürün sebebi, ürün veren öşür arazileri; haracın sebebi, kendisinde ürün yetiştirdiği farz edilen harâcî araziler; hadlerin ve cezaların sebebi, hırsızlık, öldürme ve diğer suç fiilleri; nikâh ve muâmelatın sebebi, Allah'ın dilediği zamana kadar âlemin düzeninin devamıdır.⁴⁹⁹

3.3.3.2. İkinci Rükün: Hâkim

Usûlcüler, mükelleflerin fiillerine ilişkin şer'î hükümlerin hepsinin kaynağının Allah olduğunda ittifak etmişler; Allah'ın mükelleflerin fiilleriyle ilgili hükümlerinin, elçileri ve kitapları olmaksızın sadece akıllı bilinip bilinemeyeceği konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Âlimler bu konuda, *me'mur'un bih'in hasen olması* bahsinde anlatıldığı üzere üç ayrı görüşe sahiptirler.⁵⁰⁰ Biz orada bu görüşleri detaylı bir şekilde ele aldığımız için bu başlık altında tekrarını gerekli görmüyoruz.

3.3.3.3. Üçüncü rükün: Mahkûmun bih

Molla Hüsrev, şerhte mahkûmun bihi, “*şari'in hitabının taalluk ettiği fiil*” olarak tanımlamaktadır.⁵⁰¹ Müellifin mahkûmun bih ile ilgili görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

Mahkûmun bih dört çeşittir:

⁴⁹⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 28; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 526 - 561.

⁴⁹⁸ Ferhat Koca, “Mâniî”, *DİA*, XXVII, 574.

⁴⁹⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 547-555.

⁵⁰⁰ Emir başlığı altında “Me'murun bih'in” “hüsün- kubuh” meselesi.

⁵⁰¹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 575.

- 1- Halis Allah hakları. Bunlar, herhangi bir kişiye özel olmaksızın, bütün insanlığın faydasını konu edinen haklardır. Allah hakları sekiz kısma ayrılır.
- 2- Halis kul hakları. Telef edilenlerin bedeli gibi haklardır.
- 3- Allah ve kul haklarının birlikte bulunduğu, fakat Allah hakkının galip olduğu haklar. İftira haddi gibi haklardır.
- 4- Allah ve kul haklarının birlikte bulunduğu, fakat kul hakkının galip olduğu haklar. Kisas gibi haklardır.⁵⁰²

3.3.3.4. Dördüncü rükün: Mahkûmun aleyh (Mükellef)

Molla Hüsrev, şerhte mahkûmun aleyhi, “*fili sebebiyle Şâri'in hükmünün konusu olan mükellef*”⁵⁰³ olarak tanımlamaktadır. Müellifin bu başlık altındaki görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

Teklif, mükellefin ehil olmasına, ehil olma ise “akıl bi'l-meleke”ye⁵⁰⁴ bağlıdır. Akıl bi'l-meleke, ortaya çıkması ve devamlı olması bakımından her fertte farklı farklıdır. Bu sebeple her şahsın aklî seviyesinin, teklîfî illetini anlayacak dereceye ulaşip ulaşmadıklarını bilmek zor olduğundan *balig olmak* akıl bi'l-meleke yerine geçirilmiştir.

Molla Hüsrev hüküm, hâkim, mahkûmun bih ve mahkûmun aleyh başlıkları altında ele aldığı konularda özellikle Sadruşşerîa ve Molla Fenârî başta olmak üzere Hanefî usûlcülerin görüşlerini özetlemiş olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁰⁵ Müellifin, ahkâm bölümündeki izlemiş olduğu yöntemle Büyük Haydar Efendi, Şakiru'l-Hanbelî ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi usûlcülere kaynaklık ettiğini de görmekteyiz.

3.3.3.4.1. Ehliyet

⁵⁰² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.31; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 575 - 586.

⁵⁰³ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 586.

⁵⁰⁴ Akıl bi'l-meleke; zaruri şeyleri idrak edebilen ve nazari bilgileri tahsil etmeye istidadı olan akıldır. Akıl bi'l-meleke diye isimlendirilmesi, intikal melekесinin hâsıl olması sebebiyledir. Ümmünin yazı öğrenmeye kabiliyeti gibi. Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 587; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye Kamusu*, I, 227.

⁵⁰⁵ Karşılaştırmak için bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 253 - 336; Molla Fenârî, *Fusûlu'l-Bedâi'*, I, 159 - 283; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 336 - 359; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 413 - 497; Bilmen, *Hukuku İslâmiyye Kamusu*, I, 215 - 226.

Molla Hüsrev ehliyeti, “*vucûb ve edâ ehliyeti*”⁵⁰⁶ olmak üzere iki kısma ayırmaktadır.⁵⁰⁷

Vucûb ehliyeti, zimmetle meydana gelir. Zimmet, insanın leh ve aleyhindeki şeylere ehil olduğu vasıftır. İnsanın doğmadan önce anne karnında cenin halinde iken, sadece lehine olan hakları elde etmeye uygun bir zimmeti vardır. Doğduktan sonra, lehinde ve aleyhindeki hakları elde etmeye uygun mutlak bir zimmete sahip olur.⁵⁰⁸

Edâ ehliyeti, sorumlu olma ehliyeti olup insandaki akıl ve temyiz etme gücüne dayanır. Edâ ehliyeti, kâsıra (eksik) ve kâmile (tam) olmak üzere iki kısma ayrılır. Eksik edâ ehliyeti, edânın sıhhatinin üzerine bina edildiği ehliyettir. Tam edâ ehliyeti ise edânın vucûbunun üzerine bina edildiği ehliyettir. Eksik ehliyet, eksik kudretle, eksik kudret de eksik akılla sabit olur. Tam ehliyet ise tam kudretle, bu da kâmil bir akılla olur.⁵⁰⁹

Müellifin, edâ ehliyeti konusunda bu bilgilerden sonra eksik ehliyetle sabit olan hükümler hakkında bilgiler vererek örnekler sunmakta olduğunu görmekteyiz.⁵¹⁰

3.3.3.4.2. Avâriz

Molla Hüsrev’in avâriz (ehliyeti kaldıran şeyler) ile ilgili görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

Ehliyeti kaldıran şeyler, vucûb ve edâ ehliyetine âriz olup, her ikisini veya birisini yok eden ya da bazı hükümlerinin değişmesini gerektiren şeylerdir.⁵¹¹ Bu ârizalar, “semâviye” ve “müktesebe” olmak üzere iki çeşittir.⁵¹²

⁵⁰⁶ Ehliyet ve kısımları ile ilgili benzer görüşler için bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 336 - 347; Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, I, 283 - 292; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 361 - 364; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 504 - 514; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye Kamusu*, I, 226 - 228.

⁵⁰⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.32; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 591.

⁵⁰⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.32; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 591, 592.

⁵⁰⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.32; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 594, 595.

⁵¹⁰ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.32; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 596 - 600.

⁵¹¹ Avâriz ile ilgili benzer görüşler için bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 348 - 422; Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*, I, 292 - 321; Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, s. 364 - 386; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 514 - 549; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye Kamusu*, I, 229 - 242.

Semâvî ârızalar, kendisinde kulun ihtiyar ve iradesi bulunmayan ârızalardır. Bunlar; *delilik (cūmun)*, *küçüklük (sığar)*, *bunaklık (ateh)*, *unutma (nisyan)*, *uyku (nevm) bayılma (iğmâ)*, *kölelik (rıkk)*, *hayız ve nifas, hastalık (maraz), ölümdür (mevt)*.

Müellif, bu ârızaları tek tek ele alarak incelemekte ve her birine örnekler sunmaktadır.⁵¹³

İradeye bağlı ârızalar, (avârız-ı müktesebe) kişinin kendisinden kaynaklanan şeylerdir. Bunlar; *cehâlet (cehl)*, *sarhoşluk (sekr)*, *şaka (hezl)*, *sefeh (hafiflik, harcamalarda tedbirsizlik)*, *yolculuk (sefer)*, *hata, zorlamadır (ikrâh)*.

Müellif, iradeye bağlı bu ârızaları değerlendirmekte ve örneklerle açıklamaktadır.⁵¹⁴

3.3.4. Hâtime (İctihâd)

Molla Hüsrev, hâtime ismini verdiği bu son bölümü ictihâd konusuna ayırmış ve özellikle Hanefî usûlcülerin konuyla ilgili görüşlerini özetlemiş ve kendisinden sonraki usûlcülere kaynaklık etmiştir.⁵¹⁵ Bu bölümde müellif, ictihâdın tanımı, mutlak ictihâdın şartları, ictihâdın hükmü, ictihâdda hata - isabet ve içtihadda tecezzi (bölünme) konularını ele almaktadır.

Müellif, ictihâdı “*Şer’î-fer’î hükmü delilinden çıkarabilmek için, (daha fazlasını yapmaktan aciz kalacak şekilde) bütün gücünü harcamak*”⁵¹⁶ olarak tanımlamaktadır.

Molla Hüsrev, mutlak ictihâd (mutlak müctehid) ile ilgili dört şart ileri sürmektedir. Bu şartlar:

1- Kur’an-ı kerim’in hükümlerle ilgili bilgilerini, lafızlarının lügat ve şer’î anlamlarını ve lafızların çeşitlerini bilmek.

⁵¹² Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 33; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 600.

⁵¹³ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 33, 34; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 600 - 632.

⁵¹⁴ Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s. 35 - 37; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 632 - 670.

⁵¹⁵ Karşılaştırmak için bkz. Sadruşşerîa, *et-Tavdîh*, II, 245 - 253; Molla Fenârî, *Fusûlu’l-Bedâi’*, II, 415 - 428; Şakiru’l-Hanbelî, *Usûlü’l-Fıkhî’l-İslâmî*, s. 388 - 391; Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, s. 500 - 508; Bilmen, *Hukuku İslâmîyye Kamusu*, I, 243 - 246.

⁵¹⁶ وهو: استفراغ المجهود في استنباط الحكم الشرعي الفرعي عن دليله Molla Hüsrev, *Mirkâtü’l-Vusûl*, s.37; Molla Hüsrev, *Mir’âtü’l-Usûl*, s. 670.

- 2- Sünnetin hükümle ilgili metin ve senet bilgilerini bilmek.
- 3- İcma'nın gerçekleştiği konuları bilmek.
- 4- Kıyâsın şart, hüküm ve çeşitlerini bilmektir.⁵¹⁷

Müellif, icihadın hükmünün, *hata ihtimali bulunmakla beraber, zann-ı galip ifade etmesi* olduğunu söylemektedir.⁵¹⁸

Molla Hüsrev, icthâdda hata- isabet konusundaki görüşlerini açıklarken *müctehid bazen doğruya isabet eder, bazen hata eder* diyerek ehl-i sünnetin genel yaklaşımını ortaya koyarken bu konuda farklı görüş sergileyerek *her müctehid doğruya isabet eder* diyenlerden Mutezîlî olanlara değinmekte ve görüşlerine cevap vermektedir.⁵¹⁹

Usûlcüler, bir konuda icthâd yapabilecek bir donanıma sahip olan kişiye müctehid denip denemeyeceği ve bir kimseye müctehid denebilmesi için bütün meselelerde icthâd gücüne sahip olmasının gerekip gerekmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir.⁵²⁰

Müellife göre icthâd, şer'î konularda hüküm çıkarma melekesine (yeteneğine) sahip olan müctehidin bir eylemidir. Mutlak bir müctehid, dini konularda icthâd edebilme yetkisine sahiptir. Bu sebeple, onun bir dini konuda icthâd ederken, başka bir dini konuda icthâd edememesi düşünülemez. Müellif'in, icthâdın bölünmesinin (tecezzisinin) caiz olmadığı görüşünü⁵²¹ benimsediğini görmekteyiz.⁵²²

⁵¹⁷ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 37; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 671- 672.

⁵¹⁸ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 37; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.672.

⁵¹⁹ Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s. 37; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.672 - 676.

⁵²⁰ Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*,II, 424- 425; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s. 676.

⁵²¹ Aynı görüş için bkz. Molla Fenârî, *Fusûlu'l- Bedâi'*,II, 425.

⁵²² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-Vusûl*, s.38; Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-Usûl*, s.676- 677.

SONUÇ

Bu çalışmamız neticesinde ulaştığımız sonuçları maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Fatih Sultan Mehmed'in "*zamanımızın Ebû Hanifesi*" diyerek methetmiş olduğu Molla Hüsrev, Fıkıh usûlü sahasında eserler veren XV. asır Osmanlı âlimlerinden biridir. Bu telifler içerisinde biri metin diğeri onun şerhi olmak üzere kaleme aldığı *Mirkatü'l-Vusûl* ve *Mir'âtü'l-Usûl* adlı eserleri, öncesini özetleme ve sonraki dönem üzerinde etkili olması cihetiyle Fıkıh usûlü sahasında belirleyiciliği olan iki çalışmadır.

2. Tezimizde yöntemini tespitte çalıştığımız *Mirkatü'l-Vusûl* adlı eserinde müellif, konuları ele alırken ve tasnif yaparken fukahâ yöntemi ile kaleme alınmış olan Hanefî usûllerini izlediğini görmekteyiz. Örneğin, elfâz taksiminde, beyân ve kısımlarında konuları, fukahâ yöntemine göre ele almaktadır. Bununla birlikte mevzuları ele alışında mantikî izahlar yapması ve furu'dan, fazla örnekler vermemesi açısından mütekellimûn yönteminin özelliklerini de barındırdığı söylenebilir. Seyyid Bey ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi usûlcüler tarafından *memzuc yöntemle telif edildiği* kabul edilen *Mirkatü'l-Vusûl*'ün, içerik ve tasnifinde fukahâ yöntemini izlemesi ve yer yer mütekellimûn yönteminden istifâde etmiş olmasından dolayı tam memzuc yöntem olarak değil de "*nakıs memzuc yöntem*" olarak kabul edilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

3. Molla Hüsrev, eserinde kendinden önceki müktesebâtı çok güzel bir şekilde özetlemenin yanında kendine ait bir takım yenilikler de ortaya koymuştur. Fıkıh usûlü, emir ve diğere bazı usul kavramlarının tanımlanmasında kendine özgü tanımlamalar yapması, bu hususa örnek olarak zikredilebilir.

4. Molla Hüsrev'in geçmişi iyi bir şekilde izlemekle beraber yer yer itirazlar yapan, tercihlerini ortaya koyan bir usûlcü olduğunu söyleyebiliriz. Mesela hüsün - kubuh ve ictihâdın tecezzi kabul edip etmeyeceği mevzularında bu yönü, belirgin bir şekilde açığa çıkmaktadır.

5. Müellif eserinde, kendisinden önceki usûlleri çok güzel bir şekilde özetlemektedir. Özellikle Sadruşşerîa'nın *Tenkîh* ve şerhi *Tavdîh* ve onun hâşiyesi olan Taftazani'nin *Telvih*'inden; -her ne kadar ismini ve eserini zikretmese de- Molla Fenârî'nin eseri *Fusûlu'l-Bedât*' ve İbnü'l-Hacib'in eseri *Muntehe'l-Vusûl*'dan son derece istifade ettiğini söyleyebiliriz.

6. Molla Hüsrev, *Mirkât*'ın içeriğini oluştururken Pezdevî'nin *Kenzu'l-Vusûl* adlı eserini esas almakla beraber kendine özgü bir içerik ortaya koyduğunu görmekteyiz. Sadruşşerîa'nın içeriğini de izlediğini söyleyebileceğimiz müellif, yer yer ondan da farklı yol izlemektedir. Örneğin, Sadruşşerîa ictihâd konusunu deliller bahsinin sonunda ele alırken, müellif ise eserinin ahkâm bölümünden sonra hâtîme başlığı altında bu konuya yer vermektedir. Molla Hüsrev'in oluşturmuş olduğu bu içeriğin Şakiru'l-Hanbelî, Büyük Haydar Efendi ve Ömer Nasuhi Bilmen gibi son dönem usûlcüleri tarafından da izlendiğini görmekteyiz.

7. Molla Hüsrev'in kendisinden sonraki dönemler üzerinde ciddi bir etkisinin bulunduğunu söyleyebiliriz. Zira onun Fıkıh ve Fıkıh usûlü alanındaki eserlerinin medreselerde ders kitabı olarak okutulması, bu eserler üzerine birçok hâşiyelerin yazılması ve müelliften sonra yazılan fıkıh usûlü eserlerinde onun görüşlerinin etkili olması, kendisinden sonraki dönemlerde etkisinin boyutlarını göstermesi açısından önemlidir.

Son olarak Molla Hüsrev ve eserlerinin Fıkıh ve Fıkıh usûlü ilminde önemli bir yeri ve değeri olduğunu ifade edebiliriz. Bu ilimle ilgilenen kişilerin, bu büyük âlim ve eserleri üzerinde hâlâ hak ettiği ölçüde çalışmalar yapmalarını üzücü bir durum olduğu kanaatini taşımaktayız. Biz, çalışmamızla bu büyük değerimize bir nebze olsun dikkat çekebilmeyi ve hâlâ yazma halinde bulunan eserleri üzerinde geniş çalışmaların yapılmasına vesile olmayı arzu etmekteyiz.

KAYNAKLAR

Akgündüz, Ahmet, “Debûsî”, *DİA*, IX, ss. 66-67.

_____, “İtkanî”, *DİA*, XXIII, ss.464-465.

Âmidî, Seyfuddin Ali b. Muhammed b. Salim es-Sa’lebî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm I-II*, thk. Abdurrezzak el-Afîfî, Riyad: Daru’s-Samîi, 1424 / 2003.

Apaydın, H. Yunus, “Nehiy”, *DİA*, XXXII, ss. 544-546.

Atar, Fahrettin, “Abdulaziz el-Buhari”, *DİA*, I, ss. 186-187.

_____, “Muhâlea”, *DİA*, XXX, ss. 399-402.

Aytekin, Arif, “Baberti”, *DİA*, IV, ss. 377-378.

Baktır, Mustafa, “el-Burhan fî Usûli’l-Fıkh”, *DİA*, VI, ss. 434-435.

Bardakoğlu, Ali, “Kitap”, *DİA*, XXVI, ss. 122-125.

_____, “Âm”, *DİA*, II, ss.552-553.

_____, “Delâlet”, *DİA*, IX, ss. 119-122.

_____, “Delil” *DİA*, IX, ss. 138-140.

_____, “Edâ”, *DİA*, X, ss. 389 - 392;

_____, “Kudret”, *DİA*, XXVI, ss. 317- 318.

Beyazizâde, Kemaluddin Ahmed b. Hasen, *İşarâtü’l-Merâm min İbârâti’l-İmâm*, nşr. Yusuf Abdurrezâk, Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1368/1949.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhîyye Kamusu, I-VIII*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, ty.

Buhârî, Abduaziz b. Ahmed b. Muhammed, *Keşfu’l-Esrâr an Usli Fahri’l-İslâm el-Pezdevi, I-IV*, nşr. Abdullah Mahmud Umer, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1418/1997.

- Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkh Dersleri*, İstanbul: el-Mektebetü'l-Mahmûdiyye, ty.;
- Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Usulü'l-Fıkh = el-Fusûl fi'l-Usûl I-IV*, thk. Uceyl Casim en-Neşemî, Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 1414/1994.
- Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Çelebi, İlyas, "Hüsün ve Kubuh", *DİA*, XIX, ss. 59 – 63.
- Debûsî, Ebû Zeyd Ubeydullah b. Umer b. İsa, *Takvîmü'l-Edille fi Usûli'l-Fıkh*, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1426/ 2006.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "Beyân ", *DİA*, VI, ss. 23-25.
- Fenârî, Muhammed b. Hamza b. Muhammed, *Fusûlü'l-Bedâyi' fi Usûli's-Serâyi'I-II*, İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1289.
- Gazzalî, Ebû Hâmid, Muhammed b. Muhammed, *el-Müstesfâ fi İlmi'l-Usûl*, thk: Muhammed Abdusselam Abduşşafi, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992.
- _____, *Miyâru'l-İlm*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Günay, Hacı Mehmet, "Semerkandî", *DİA*, XXXIV, ss. 471-472.
- İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, "*Mukaddime ibn Haldun*" I-II, thk. Ebû Abdillah es-Seîd el-Menduh, Mekke: Müessesetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1426/2005.
- İbn Kutluboğa, Zeynuddin Kasım, *Tâcu't-Terâcim fi Tabakati'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Hayr Yusuf, Dimeşk: Daru'l-Kalem, 1413/1992.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrerem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab I-IX*, Kahire: Daru'l- Hadîs, 1423/2003.
- İbnü'l-Hacib, Cemaluddin Ebû Amr Osman b. Ömer b. Ebî Bekr, *Muntehe'l-Vusûl ve'l-Emel ilâ İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel*, Kahire: Matbaatü's-Saâde, 1326.

İzmirî, Mevlana Muhammed, *Hâşiyetü Mir'âti'l-Usûl I-II*, İstanbul: Matbaai Amire,1309.

Kallek, Cengiz,“el-Hidaye”, *DİA*, XVII, ss. 471-473.

Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.

Katib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn I-II*, nşr. M. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1360/1941.

Kehhâle, Ömer b. Rıda b. Muhammed Ragıb b. Abdilgani ed-Dımeşki, *Mu'cemu'l-Müellifin I-XIII*, Beyrut: Mektebetü'l-Müsenna, 1376/1957.

Koca, Ferhat, *Molla Hüsrev*, Ankara: TDV, 2008.

_____, “el-Mahsul”, *DİA*, XXVII, ss.391-392.

_____, “Has” , *DİA*, XVI, ss. 264-267.

_____, “Mâni”, *DİA*, XXVII, ss. 573-574.

_____, “Menaru'l-envar”, *DİA*, XXIX, ss.118-119.

_____, “Minhacu'l-Vusûl”, *DİA*, XXX, ss.113.

_____, “Mir'âtu'l-Usûl”, *DİA*, XXX, ss.148.

_____, “Mutlak”, *DİA*, XXXI, ss. 402-405.

_____, “Müşterek”, *DİA*, XXXII, ss. 173.

_____, “Molla Hüsrev”, *DİA*, XXX, ss. 252-254.

Köksal, A. Cüneyd, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2008.

_____, *Hanefî Usûlcülerin Elfaz Taksimindeki Metodları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.

- Leknevî, Ebû'l Hasenât Muhammed Abdulhay, *el-Fevâidu'l-Behiyye fi Terâcimi'l Hanefiyye*, Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1324/1946.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz b. Ali, *Dureru'l-Hükkâm fi Şerhi Gureri'l-Ahkâm, I-II*, İstanbul: Fazilet Neşriyat, 1979.
- _____, *Mir'âtü'l-Usûl fi Şerhi Mirkâti'l-Vusûl*, İstanbul: Matbaa-i Osmaniyye, 1317; İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, tıpkıbasım, ty.
- _____, *Mirkâtü'l-Vusûl ilâ İlmi'l- Usûl*, İstanbul: Matbaa Hacc Muharrem Efendi el-Busnevi, 1291.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed Hafizuddin, *el-Menar (Keşfu'l-Esrâr içinde) I-II*, İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanefiyye, 1986.
- Öğüt, Salim, "el-İhkam", *DİA*, XXI ss. 534-535.
- _____, "Emir", *DİA*, XI, ss. 119-121.
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara: TDV, 2006.
- Özen, Şükrü, "Sadruşşerîa", *DİA*, XXXV, ss. 427-431.
- Pezdevî, Ebû'l-Usr Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b.el-Huseyn b. Abdilkerim, *el- Usûl (Keşfu'l-Esrâr içinde) I-IV*, nşr. Abdullah Mahmud Umer, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Rıdvanoğlu, Mehmet, "Habbazi", *DİA*, XIV, ss. 342-343.
- Sadruşşerîa, Ubeydullah b. Mes'ud el-Mahbubî el-Buhârî, *et-Tavdîh fi Halli Ğavâmidit-Tenkîh (Şerhu't-Telvîh ale't-Tavdîh içinde) I-II*, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996.
- Semerkindî, Ebû bekir Muhammed b. Ahmed, *Mîzanü'l-Usûl fi Netâici'l-Ukûl*, thk. Muhammed Zeki Abdilber, Kahire: Mektebetu Dari't-Türas, 1418/1997.
- Serahsî, Ebû Bekir, Muhammed b.Ahmed b. ebî Sehl, *el-Usûl I-II*, nşr. Ebû'l-Vefa el-Efganî, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993, I, 279;
- Seyyid Bey, *Medhal*, İstanbul: Matbaai-Amire, 1333.

_____, *Usûl-i Fıkh Dersleri I-II*, İstanbul: Matbaai-Hukukiyye, 1328.

Subkî, Tacuddin Abdulvehhab b. Takiyyudin, *Tabakatü 'ş-Şafiiyyeti'l-Kübra, I-X*, Kahire: Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, 1386/1967.

Şakiru'l-Hanbelî, *Usûlü'l-Fıkhî'l-İslâmî*, İstanbul: Güven Matbaacılık, ty.

Taşköprizade, İsamüddin Ahmet b. Muslihuddin, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, thk. Ahmed Suphi Furat, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1405/1985.

_____, *Miftahu's-Saâde ve Misbahu's-Siyâde, I-III*, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise, 1968.

Yaman, Ahmet, "Kenzü'd-dekaik", *DİA*, XXV, ss. 261-262.

Yaran, Rahmi, "Sığnaki", *DİA*, XXXVII, ss. 164-166.

Yaşaroğlu, Kamil, "Kazâ", *DİA*, XXV, ss. 110 – 113.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Müteşâbih", *DİA*, XXXII, ss. 206-207.

Zekiyyuddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yay., 2008.

Ziriklî, Hayruddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris ed-Dimeşki, *el-A'lâm: Kamusu Teracim li Eşheri'r-Ricali ve'n-Nisai mine'l-Arabi ve'l-Musta'rabin ve'l-Müsteşrikin, I-VIII*, Beyrut: Daru'l-İlm, 2002.

ÖZET

“Molla Hüsrev ve *Mirkâtü'l-Vusûl* adlı eserindeki yöntemi” konulu tez çalışmamız giriş ve sonuç hariç üç kısımdan oluşmaktadır.

Giriş kısmında araştırmamızın konusu, önemi, amacı ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde ana hatlarıyla Fıkıh usûlü hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Molla Hüsrev'in hayatı ve ilmî kişiliği ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Molla Hüsrev'in *Mirkâtü'l-Vusûl* adlı eserindeki yöntemi tespiti çalışılmıştır.

Sonuç kısmında ise araştırmamızdan elde ettiğimiz neticeyi özetledik.

ABSTRACT

Our thesis named “Mullah Khusraw and His Method in his work called Mirqat al-wusul” consists of three parts besides an introduction and conclusion.

In the introduction, we mention the purpose, significance and sources of our research.

In the first chapter, usûl al-Fiqh were informed generally. In the second part, we mention the life of Mullah Khusraw and his scientific character. In the third section, it is attempted to determine the method that he applied in his work called Mirqat al-wusul.

At the conclusion of this research, we have summarized the outcome achieved.

ÖZ GEÇMİŞ

Seyit Badır, 1977 yılında Sakarya’da dünyaya geldi. İlk ve ortaokulu Sakarya’da, lise öğrenimini Rize’de tamamladı. 2008 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Bu esnada bir taraftan da hıfzını tamamlayıp İslami ilimleri tahsille meşgul oldu.

1997-2007 yılları arasında Kur’an Kursu öğreticiliği yaptıktan sonra Rize-Pazar’da İmam Hatip olarak görev aldı. Bu vazife esnasında Müftü Yusuf Karali Eğitim Merkezi İhtisas programına intisap edip 2012 yılında buradan mezun oldu. Kur’an Kursu öğreticisi olarak Rize merkezde görev yapmakta olup, evli ve iki çocuk babasıdır.